

Nederland en/of Turkije?

Een onderzoek naar de migratie van
tweede generatie Turkse Nederlanders naar Turkije

“Ik heb altijd zoiets gehad van, ik zie wel. Ik ga ervoor. Zo niet, dan ga ik terug”

(Günay, 25 jaar)

Marieke Francke

Masterthesis Sociale Geografie

Begeleider: Dr. Ton van Naerssen

Radboud Universiteit Nijmegen

13 mei 2008

© Marieke Francke, Arnhem, 2008

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Samenvatting

In verscheidene berichtgevingen in de media komt naar voren dat meer en meer Turkse Nederlanders van de tweede generatie naar Turkije te emigreren (Tegenlicht 1/10/07, Intermediair 6/3/2006, RNW 6/8/2005). Vaak zou het gaan om 'goed geïntegreerde' en 'hoogopgeleide' jongeren. 'Turkije trekt en Nederland duwt'. Waarom migreert een toenemend aantal in Nederland geboren en/of getogen jongeren naar het land van herkomst van hun ouders? Wat verwachten ze daar te vinden? Wat zijn hun motieven? Dit onderzoek probeert een antwoord te vinden op deze vragen. De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: "*Waarom migreren Turkse Nederlanders van de tweede generatie naar Turkije?*". Er is getracht een antwoord te vinden op deze vraag aan de hand van de volgende subvragen:

- Is er bij tweede generatie Turkse Nederlanders sprake van transnationalisme?
- Is het concept 'retourmigratie' bruikbaar voor de migratie van tweede generatie Turkse Nederlanders naar Turkije?
- Welke motieven spelen een rol bij de keuze tot migratie?
- Welke verwachtingen hebben de migranten ten aanzien van hun migratie?
- In hoeverre zijn de verwachtingen uitgekomen?

Tweede generatie migranten groeien op in een omgeving waarin, naast de cultuur van het land van vestiging, ook de cultuur van het land van herkomst continue aanwezig is. Deze aanwezigheid uit zich in de taal die thuis gesproken wordt, het eten dat gegeten wordt en de normen en waarden die gehanteerd worden. Vaak wordt gezegd dat tweede generatie migranten opgroeien in een transnationale omgeving. Deze transnationale omgeving heeft tot gevolg dat tweede generatie migranten opgroeien met zowel de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders als die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn. Tweede generatie migranten leiden op die manier een transnationaal leven op het niveau van emoties, zelfs wanneer dit zich slechts afspeelt op één geografische locatie. Het land van herkomst moet dan ook niet alleen als een fysieke plaats worden gezien, maar ook als een concept en een verlangen, "*...a place to return to through the imagination*" (Espiritu & Tran 2002, p369).

Vaak wordt de vraag gesteld in hoeverre er onder tweede generatie migranten sprake is van transnationalisme. Sommige onderzoekers betwijfelen of de transnationale banden van de eerste generatie door worden gegeven aan de tweede generatie (Rumbaut 2002, Kasinitz et al 2002). Zij signaleren dat er slecht in zeer beperkte mate sprake is van transnationalisme onder tweede generatie migranten. Anderen geven juist aan dat er wel degelijk sprake is van transnationalisme onder tweede generatie migranten (Levitt 2004, Levitt 2002, Smith 2002, Fournon & Glick-Schiller 2002). Vanwege de beperkte formulering van de criteria voor transnationalisme blijven de kleinere en minder regelmatige transnationale activiteiten van de tweede generatie vaak onopgemerkt. Een derde groep onderzoekers geeft aan dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen transnationale handelingen en transnationale gevoelens (Espiritu &

Tran, Wolf 2002, Fouron & Glick-Schiller 2002). Zij signaleren bij tweede generatie migranten hoofdzakelijk de aanwezigheid van transnationale gevoelens.

De transnationale omgeving waarin de tweede generatie opgroeit, vol met nostalgie voor het land van herkomst, beïnvloedt in belangrijke mate het beeld dat ze van het land van herkomst hebben en de gevoelens die ze ervoor koesteren. Hun identiteit wordt niet alleen in het fysieke thuis in het land van vestiging gevormd, maar ook door middel van interactie met het 'thuis' in het land van herkomst. De band die bestaat tussen tweede generatie migranten en het land van herkomst van hun ouders, ontstaat en wordt versterkt door de transnationale omgeving waarin ze opgroeien. Het land van herkomst heeft tenslotte altijd deel uitgemaakt van hun dagelijks leven. Hoewel migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders technisch gezien geen retournigratie betreft – retournigratie is immers de migratie van eerste generatie migranten *terug* naar het land van herkomst – zijn er wel overeenkomsten. *“Although they do not ‘return’ to their parents’ homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia”* (Wessendorf 2007, p1091). Wessendorf (2007) introduceert hiervoor de term *‘roots migrants’*, waarmee ze tweede generatie migranten aanduidt die naar het land van herkomst van hun ouders migreren. Ze geeft aan dat *“...roots migrants are in search of a place which provides them with a strong sense of identification and belonging”* (p1091).

In dit onderzoek is er gekeken of er bij tweede generatie Turkse Nederlanders sprake is van transnationalisme. Zijn zij opgegroeid in een transnationale omgeving? Onderhouden zij transnationale banden? Hebben ze transnationale gevoelens? Daarnaast is er gekeken of het concept 'retournigratie' bruikbaar is voor de migratie van tweede generatie migranten naar het land van herkomst van hun ouders. Ervaren tweede generatie Turkse Nederlanders hun migratie naar Turkije, het land van herkomst van hun ouders, als een 'terugkeer'? Dit wordt in kaart gebracht aan de hand van het concept *‘roots migrants’* (Wessendorf 2007).

Over de onderzochte groep tweede generatie Turkse Nederlanders kan gezegd worden dat er sprake is van transnationalisme, zowel op het gebied van handelingen als op het gebied van gevoelens. Er is in dit onderzoek alleen gekeken naar de mate van transnationalisme voorafgaand aan de migratie. De mate van transnationalisme na de migratie is niet onderzocht. De transnationale handelingen van de respondenten bestonden hoofdzakelijk uit het onderhouden van contact met familie in Turkije. Een tweetal respondenten had, naast contact met familie, ook op zakelijk gebied contact met Turkije. Verder was er bij alle respondenten sprake van een emotionele band met Turkije. Voor sommigen beperkte deze band zich tot het koesteren van positieve herinneringen aan de zomervakanties die in Turkije werden doorgebracht, voor een enkeling ging dit een stuk dieper en was er sprake van een gevoel 'in Turkije te horen'. Verder kan gezegd worden dat alle respondenten in een transnationale omgeving zijn opgegroeid, waar Turkije en de Turkse cultuur een belangrijke plek innamen. Echter, ondanks de aanwezigheid van transnationalisme en ondanks het feit dat de respondenten in een transnationale omgeving zijn opgegroeid, voelde de migratie naar Turkije voor hen niet als een 'terugkeer'. De respondenten gaven aan dat ze, ondanks hun kennis van de Turkse taal en cultuur, toch naar een voor hen

onbekende omgeving migreerden. Verder lijkt er slechts bij één respondent sprake te zijn van een gevoel van 'roots', zoals dit door Wessendorf (2007) is geïntroduceerd. De migratie van de respondenten lijkt dan ook veelal niet gebaseerd te zijn op een gevoel van 'roots' of een gevoel ergens naar 'terug te gaan'.

Als een gevoel van 'roots' of het gevoel ergens naar 'terug te gaan' vrijwel geen rol lijken te spelen bij de keuze om te migreren, waarom migreren Turkse Nederlanders van de tweede generatie dan wel naar het land van herkomst van hun ouders? Wat zijn hun motieven? Willen ze weg uit Nederland? Of is het Turkije dat trekt? En wat verwachten ze van hun migratie?

De respondenten blijken om zowel push- als pullfactoren gemigreerd te zijn. De verhouding hierbij is gelijk; evenveel respondenten migreerden om een pushfactor als om een pullfactor. Verder gaat het om economische, sociale en persoonlijke motieven. Als pushfactor wordt door twee respondenten aangegeven dat ze zich niet meer gelukkig voelden in Nederland, onder andere als gevolg van de moeilijkheden die ze ondervonden bij het vinden van een baan. Een andere respondent gaf aan 'echt wat anders' te willen met haar leven, wat ze in Nederland niet dacht te kunnen vinden. Twee andere respondenten gaven aan dat ze verwachtten dat hun Turkse man problemen zou ervaren op het gebied van integratie wanneer hij naar Nederland zou komen. Dat is voor hen de reden geweest om te besluiten naar Turkije te migreren. Een andere respondent had een hele persoonlijke reden om weg te willen uit Nederland. Ze was gescheiden van haar man en was bang dat als ze in Nederland zou blijven, ze naar hem terug zou gaan. Als pullfactor wordt door drie respondenten het aantrekkelijke zakelijke klimaat van Turkije genoemd en de potentie die het als 'land in ontwikkeling' heeft. Een andere respondent, de echtgenote van één van hen, gaf aan dat het feit dat haar man graag naar Turkije wilde voor haar de voornaamste reden was om te migreren. De laatste respondent gaf aan vanwege sociale redenen gemigreerd te zijn; de klik die zij ervoer met vrienden in Turkije had ze in Nederland nooit ervaren. Vanwege de kleinschaligheid van dit onderzoek is het niet mogelijk om generaliserende uitspraken te doen over de motieven. Wat opvalt is dat het bij de pushfactoren niet blijkt te gaan om de zogenaamde 'verharding van de Nederlandse maatschappij', zoals dit in de media vaak naar voren komt. De verharding van de maatschappij wordt door sommige respondenten wel genoemd, maar blijkt van ondergeschikt belang te zijn bij de keuze om te migreren.

De meeste respondenten hadden voorafgaand aan hun migratie geen specifieke verwachtingen van hun leven in Turkije. Iets meer dan de helft van hen gaf aan helemaal geen verwachtingen te hebben gehad. Ze zouden wel zien als ze eenmaal in Turkije zouden zijn. Mocht het leven hen niet bevallen, dan hadden ze allemaal de mogelijkheid om terug te gaan naar Nederland. Een aantal respondenten had wel verwachtingen van hun toekomstige leven in Turkije. Voor twee van hen zijn deze verwachtingen (nog) niet uitgekomen. Eén van hen wilde graag een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van Turkije, onder andere door het volgen van cursussen en scholing. Toen zij eenmaal gemigreerd was, merkte ze dat Turkije zelf voldoende hoogopgeleide mensen had om dit werk te kunnen doen. De andere respondent had de verwachting een eigen zaak te beginnen. Op het moment van onderzoek was zij nog maar korter dan één jaar in Turkije. Ze heeft dan ook nog steeds de verwachting dat de zaak er gaat komen.

Van de overige drie respondenten die verwachtingen hadden voorafgaand aan hun migratie, zijn sommige onderdelen van deze verwachtingen niet uitgekomen. Het gaat hier echter om bepaalde onderdelen van de verwachting en niet om de verwachting als geheel. Twee van hen hadden de verwachting zakelijk succes te boeken in Turkije. Voor beiden is deze verwachting uitgekomen. Echter, één van hen, die tot zijn 18e in Turkije had gewoond, gaf aan dat hij meer moeilijkheden ervoer met de Turkse bedrijfscultuur dan hij van te voren had verwacht. De andere respondent gaf aan dat, ondanks dat hij sterk het gevoel had 'in Turkije te horen', hij merkte dat het niet zo was dat 'iedereen 20 jaar had gewacht totdat hij eindelijk terugkwam'. De derde respondent hoopte op een bruisender leven in Turkije. Hoewel ze haar leven inderdaad bruisender vindt, gaf ze aan dat 'het bruisende en altijd gezellige' toch iets minder blijkt te zijn nu ze permanent in Turkije woont.

Nu duidelijk is waarom en met welke verwachtingen de respondenten zijn gemigreerd, is het de vraag hoe ze hun leven in Turkije ervaren. Vinden ze hun huidige leven verbeterd ten opzichte van hun leven in Nederland? Of ervaren ze het juist als minder positief? En hoe zien ze de toekomst? Op twee na geven alle respondenten aan zich op het moment van onderzoek gelukkig te voelen in Turkije. Drie respondenten geven aan zelfs gelukkiger te zijn in Turkije dan dat ze in Nederland waren. Van de twee respondenten die aangaven zich niet gelukkig te voelen, gaf één aan dat dit waarschijnlijk komt doordat ze op het moment van onderzoek nog maar vier maanden in Turkije was. Ze gaf aan dat ze wist dat ze het in het begin moeilijk zou hebben en dat het waarschijnlijk minimaal een jaar zou duren voordat ze zich echt thuis zou voelen. De andere respondent gaf aan dat, ondanks dat ze zich in Turkije niet gelukkig voelde, ze om persoonlijke redenen niet terug wil naar Nederland. Ondanks dat twee respondenten zich op het moment van onderzoek niet gelukkig voelden in Turkije, zien alle respondenten hun toekomst, in ieder geval op de korte termijn, in Turkije. Een aantal respondenten sluit niet uit dat ze in de toekomst weer teruggaat naar Nederland of naar een geheel ander land migreert. De toekomst zal het uitwijzen. *“Want je weet niet wat morgen brengt. En dat is het mooie er aan”* (Umut, 27 jaar)

Voorwoord

Mijn scriptie, hij is af! Zo'n tien maanden ben ik er mee bezig geweest. Iets langer dan gepland, maar het resultaat is dan ook iets om tevreden over te zijn. Het is een resultaat waartoe ik zonder de hulp en inzet van verschillende mensen niet was gekomen. Allereerst wil ik dan ook de mensen bedanken die de basis vormen voor dit onderzoek; de respondenten. Ik wil hen heel hartelijk danken voor hun tijd, hun openheid en hun eerlijkheid. Zonder hen was deze scriptie er niet geweest. Naast de tijd die ze beschikbaar hebben gesteld voor het interview in Istanbul, heb ik naderhand nog verschillende keren contact met ze gehad. Altijd waren ze bereid mijn vragen te beantwoorden. Verder viel het mij op hoe open en eerlijk de respondenten tijdens de interviews waren. Ze waren bereid hun gedachten en gevoelens met mij te delen, ook daar waar het zeer persoonlijke ervaringen betrof. Ik waardeer dit enorm. Ik denk dat deze openheid ervoor heeft gezorgd dat de scriptie een juiste weerspiegeling geeft van de ervaringen, gedachten en gevoelens van de respondenten. Teşekkürler!

Verder wil ik mijn begeleider, dr. Ton van Naerssen, bedanken voor de samenwerking, die ik altijd als zeer prettig en productief heb ervaren. De gesprekken die we tussentijds hebben gevoerd over de voortgang van de scriptie leidden bij mij altijd tot nieuwe inzichten en gaven mij het vertrouwen om door te gaan. Zonder twijfel kan ik zeggen dat zijn begeleiding een positieve bijdrage heeft geleverd aan het eindresultaat.

Daarnaast wil ik ook het IMES en in het bijzonder dr. Jeroen Doomernik bedanken voor de mogelijkheid die zij mij hebben geboden om stage te lopen bij het instituut. De gesprekken die ik voorafgaand aan het onderzoek met Jeroen Doomernik heb gevoerd, hebben de richting van mijn onderzoek voor een groot deel vormgegeven. Daarnaast heeft mijn aanwezigheid bij het IMES mij verschillende ingangen geboden voor het in contact komen met (potentiële) respondenten.

Tot slot wil ik nog alle mensen bedanken met wie ik in de beginfase van mijn onderzoek gesprekken heb gevoerd over Turkse Nederlanders, Nederlandse Turken, de tweede generatie, (re)migratie, integratie, nationaliteit, et cetera. Deze gesprekken hebben mij een goede basis gegeven om aan het onderzoek te beginnen.

Inhoudsopgave

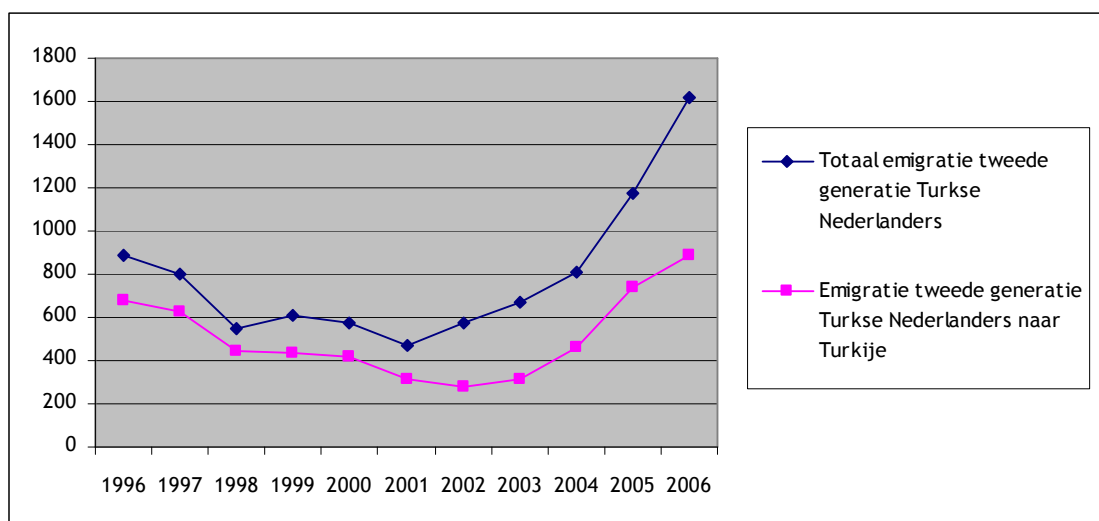
SAMENVATTING	I
VOORWOORD	V
INHOUDSOPGAVE	1
1. INLEIDING	3
1.1 DOELSTELLING	5
1.2 VRAAGSTELLING.....	7
1.2.1 Hoofdvraag.....	7
1.2.2 Subvragen.....	7
1.3 OPERATIONALISATIE	9
1.4 WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE.....	10
1.5 MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE.....	11
1.6 METHODOLOGIE.....	12
1.6.1 Exploratief onderzoek	12
1.6.2 Rol van de onderzoeker	12
1.6.3 Literatuurstudie.....	12
1.6.4 Veldwerk.....	13
1.6.5 De respondenten	14
2. DE THEORIE	15
2.1 TRANSNATIONALISME.....	15
2.1.1 Transnationale handelingen & transnationale gevoelens.....	18
2.1.2 Transnationalisme onder tweede generatie migranten	20
2.2 RETOURMIGRATIE	23
2.3 RETOURMIGRATIE, TRANSNATIONALISME EN DE TWEEDE GENERATIE; HET CONCEPT VAN ‘ROOTS MIGRANTS’	24
3. DE PRAKTIJK.....	28
3.1. DE AANWEZIGHEID VAN TRANSNATIONALISME	28
3.1.1 Turks of Nederlands?	28
3.1.2 De rol van Turkije in het ouderlijk huis.....	31
3.1.3 Contact met Turkije.....	37
3.2 RETOURMIGRATIE EN DE TWEEDE GENERATIE.....	39
3.2.1 Terug naar de roots?.....	39
3.2.2 Roots migrants?	40
3.2.3 Grote stap?	48
3.3 MOTIEVEN	49
3.3.1 Wanneer voor het eerst gaan nadenken over de migratie?	50
3.3.2 Weg uit Nederland?	53
3.3.3 Naar Turkije?	56
3.4 VERWACHTINGEN.....	59
3.5 ZIJN DE VERWACHTINGEN UITGEKOMEN?	61
3.5.1 Tegenvallers.....	61
3.5.2 Meevallers.....	62
3.5.3 Negatieve aspecten van het leven in Istanbul, Turkije	62
3.5.4 Positieve aspecten van het leven in Istanbul, Turkije.....	65
3.6 HET LEVEN IN TURKIJE	66
3.6.1 Hoe bevalt het leven in Turkije?.....	66
3.6.2 De toekomst	69
3.7. DE UITZONDERING.....	72
3.7.1 De aanwezigheid van transnationalisme.....	73
3.7.2. Retourmigratie en de tweede generatie	74
3.7.3 Motieven	76
3.7.4 Verwachtingen.....	76
3.7.5 Zijn de verwachtingen uitgekomen?.....	77

3.7.6 <i>Het leven in Turkije</i>	78
4. CONCLUSIES	79
4.1 TRANSNATIONALISME.....	79
4.1.1 <i>Transnationale handelingen</i>	79
4.1.2 <i>Transnationale gevoelens</i>	80
4.1.3 <i>Conclusie</i>	81
4.2 RETOURMIGRATIE	81
4.2.1 <i>Transnationale omgeving</i>	82
4.2.2 <i>Terug naar de roots?</i>	82
4.2.3 <i>'Roots migrants'?</i>	83
4.2.4 <i>Conclusie</i>	84
4.3 KOPPELING TRANSNATIONALISME EN RETOURMIGRATIE.....	85
4.4 WELKE MOTIEVEN SPELEN EEN ROL BIJ DE KEUZE TOT MIGRATIE?	85
4.5.1 <i>Pushfactoren</i>	86
4.5.2 <i>Pullfactoren</i>	87
4.5.3 <i>Conclusie push vs. pull</i>	87
4.5 VERWACHTINGEN.....	88
4.6 HET HEDEN & DE TOEKOMST	89
5. HYPOTHESEN EN SUGGESTIE VOOR VERVOLGONDERZOEK	91
5.1 HYPOTHESEN.....	91
5.2 SUGGESTIE VOOR VERVOLGONDERZOEK.....	92
BRONNEN	93
BIJLAGEN	A
DE RESPONDENTEN.....	A
DE INTERVIEWGIDS.....	C

1. Inleiding

Meer en meer mensen verlaten Nederland om zich in een ander land te vestigen. In 2000 emigreerden er in totaal 78.779 mensen uit Nederland. In 2005 is dit aantal gestegen naar 119.725. Van de 119.725 mensen die in 2005 Nederland hebben verlaten, is ruim een kwart, namelijk 35.368 mensen, allochtoon (CBS juli 2007). Eén allochtone groep waarvan een toenemend aantal mensen emigreert, betreft de Turkse Nederlanders. Uit cijfers van het CBS blijkt dat het aantal Turkse Nederlanders dat emigreert de laatste jaren toeneemt. Na een aanhoudende daling tussen 1996 en 2000, neemt het aantal sinds 2000 alsmaar toe. Zo is het aantal gestegen van 1.729 in het jaar 2000 naar 4.930 in het jaar 2006 (CBS juli 2007). Volgens het CBS migreren veel van hen (terug) naar Turkije, het land waar zijzelf of hun ouders geboren zijn (Webmagazine CBS 2005).

Deze cijfers zijn uit te splitsen naar de eerste en de tweede generatie. Grafiek 1.1 toont het aantal Turkse Nederlanders van de tweede generatie dat Nederland verlaat en het aantal hiervan dat naar Turkije migreert. Het is belangrijk rekening te houden met het feit dat het CBS de tweede generatie definieert als *“in Nederland geboren personen met ten minste één in het buitenland geboren ouder”*. Binnen dit onderzoek vallen ook kinderen die voor hun 6e levensjaar met hun ouders mee gemigreerd zijn onder de tweede generatie (zie paragraaf 1.3 voor een uitgebreide definitie). Door de nauwere definitie die het CBS hanteert, zullen de emigratie- en retournigratiecijfers van de tweede generatie lager liggen dan wanneer de definitie was gebruikt die in dit onderzoek gehanteerd wordt.

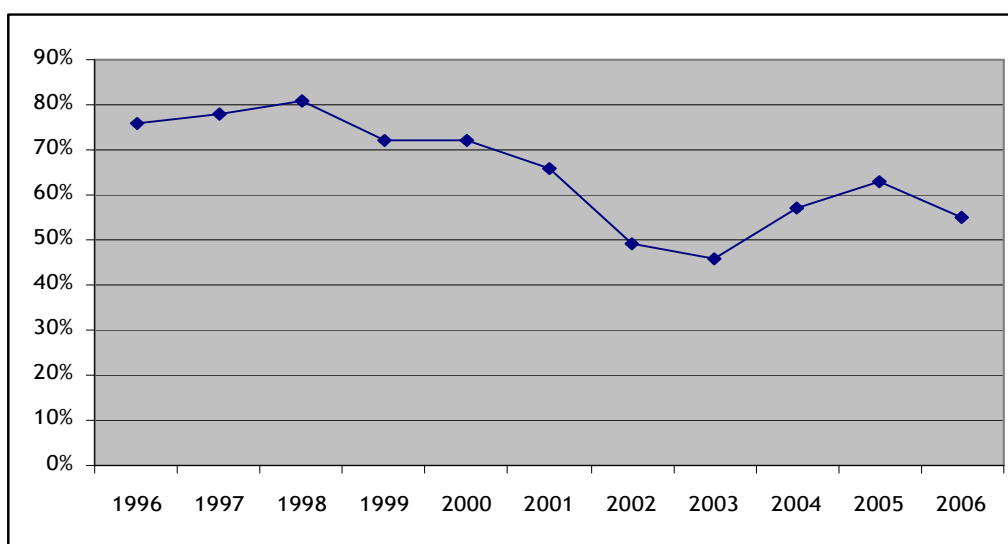
Grafiek 1.1: Emigratie en migratie naar Turkije van tweede generatie Turkse Nederlanders

Bron: CBS

Uit de grafiek valt af te lezen dat het totale aantal Turkse Nederlanders van de tweede generatie dat Nederland verlaat, sinds 2001 sterk toeneemt. Volgens onderzoek van het CBS hangt de stijging van het aantal mensen van de tweede generatie dat emigreert, voor een groot gedeelte

samen met de stijging van het aantal mensen van de eerste generatie dat emigreert. Zo gaat het bij de emigratie van de tweede generatie voor een deel om kinderen die met hun ouders mee emigreren. Helaas is het niet mogelijk de emigratiecijfers van de tweede generatie verder uit te splitsen naar leeftijd op het moment van de migratie. Verder is ook de stijging van het totale aantal tweede generatie Turkse Nederlanders in Nederland van invloed op de stijging van het aantal tweede generatie emigranten (Nicolaas 2007, p69).

Verder valt uit grafiek 1.1 af te lezen dat een relatief groot deel van de Turkse Nederlanders van de tweede generatie die Nederland verlaten, naar het land van herkomst van hun ouder(s) migreert. Grafiek 1.2 laat zien hoeveel procent van de Turkse Nederlanders van de tweede generatie die emigreren, naar Turkije migreert.

Grafiek 1.2: Percentages van de emigrerende Turkse Nederlanders van de tweede generatie die naar Turkije migreren

Bron: CBS

Het aantal Turkse Nederlanders van de tweede generatie dat naar Turkije migreert, komt in de periode van 1996-2006 nagenoeg niet onder de 50%. Dit is alleen het geval in 2001 en 2002, en ook in die jaren ligt het slechts net onder de 50%. Er vallen twee dingen op aan het verloop van de lijn. In de eerste plaats is er van 1996 tot 2003 globaal gezien een daling waar te nemen in het percentage Turkse Nederlanders van de tweede generatie dat naar Turkije migreert. Na 2003 is er, tot en met 2005, een stijging te zien in dit percentage. Het jaar 2006 laat weer een daling zien ten opzichte van het voorgaande jaar. Vanwege de korte tijdsperiode sinds de stijging in 2003, is het moeilijk om op basis van deze gegevens conclusies te trekken omtrent een eventuele aanhoudende stijging in het percentage Turkse Nederlanders van de tweede generatie dat naar Turkije migreert.

Ondanks deze beperking en ondanks het feit dat de cijfers van het CBS geen uitsluitel kunnen geven over het aantal mensen dat op eigen initiatief naar Turkije migreert, is er wel degelijk een ontwikkeling merkbaar bij de volwassen, tweede generatie Turkse Nederlanders. Uit verscheidene berichtgevingen in de media blijkt dat meer en meer Turkse Nederlanders van de tweede generatie op eigen initiatief besluiten naar Turkije te migreren. Het mag dus aangenomen worden dat het bij de emigratiecijfers van het CBS niet alleen gaat om meemigrerende, minderjarige kinderen, maar ook om volwassen leden van de tweede generatie. Zo kopt de RNW op 6 augustus 2005 'Hoogopgeleide Nederlandse Turken dromen van baan in Turkije'. In het artikel wordt ingegaan op de toenemende (r)emigratie van hoogopgeleide Turkse Nederlanders. Volgens het artikel zijn het *"vaak goed geïntegreerde Nederlandse Turken van de tweede generatie die weggaan."* (p1). Ook in het artikel 'De bekoring van de Bosporus' van Intermediair, daterend van 6 maart 2006, wordt aangegeven *"een groeiende groep Nederlandse Turken keert terug naar het land van herkomst. Vooral onder goed geïntegreerde, hoogopgeleide leden van de tweede generatie leeft het idee sterk. Istanbul trekt, Nederland duwt"* (p1). Ook recentere berichtgevingen in de media signaleren een toenemende belangstelling van de tweede generatie voor migratie naar Turkije. Het programma 'Tegenlicht' van de VPRO wijdde in de aflevering 'Terug naar Turkije' van 1 oktober 2007 aandacht aan deze ontwikkeling. Wat alle hoofdpersonen uit de documentaire te kennen gaven was dat ze zich niet meer thuis voelen in Nederland. De toenemende polarisatie, het 'wij/zij' denken, maakt dat ze zich meer en meer een buitenlander voelen en het gevoel hebben zich continu te moeten bewijzen. Het vinden van een baan blijkt voor allochtone jongeren een stuk lastiger te zijn dan voor autochtone jongeren, getuige de introductie van het 'anoniem solliciteren'. Ook de verharding ten opzichte van moslims draagt bij aan deze gevoelens; men heeft het gevoel zich als moslim continu te moeten verantwoorden (Tegenlicht 1/10/07).

1.1 Doelstelling

Hedendaagse migratie is in toenemende mate 'transnationaal' te noemen (Zoomers 2006, p9). Door migratie vanuit een transnationaal perspectief te bekijken, wordt onderkend dat migratie en retourmigratie veelal geen definitieve, onomkeerbare processen zijn (Faist 2000) en dat migranten vaak verscheidene banden onderhouden met het land van 'herkomst' en het land van 'vestiging' (Christou 2006, King 2006). Zoals King aangeeft: *"Transnationality replaces the fixedness of emigration and return"* (2000, p45). Binnen onderzoek naar transnationalisme komt de tweede generatie meer en meer in de belangstelling te staan (zie Levitt & Waters 2002 eds). Sommige onderzoekers stellen zich de vraag in hoeverre de transnationale banden van de eerste generatie worden doorgegeven aan de tweede generatie. Zij signaleren dat er slecht in zeer beperkte mate sprake is van transnationalisme onder de tweede generatie (Rumbaut 2002, Kasinitz et al 2002). Anderen geven aan dat, ondanks het feit dat transnationalisme veelal geen centrale rol inneemt in het leven van de tweede generatie, er wel degelijk sprake is van transnationalisme onder de tweede generatie (Levitt 2004, Levitt 2002, Smith 2002, Fouron & Glick-Schiller 2002). Een derde groep onderzoekers signaleert bij de tweede generatie de aanwezigheid van transnationale gevoelens, in

tegenstelling tot transnationale handelingen (Espiritu & Tran 2002, Wolf 2002, Fouron & Glick-Schiller 2002).

Waarom migreren mensen die in Nederland geboren en/of getogen zijn, naar het land van herkomst van hun ouders? Kinderen van migranten, de tweede generatie, kunnen zich het land van herkomst van hun ouders veelal alleen voorstellen; zelf zijn ze er slechts af en toe of zelfs nog helemaal nooit geweest (Wolf 2002). Toch koesteren ze vaak nostalgische gevoelens ten aanzien van het land. De transnationale omgeving waarin de tweede generatie veelal opgroeit (Levitt 2004) versterkt deze gevoelens (Wessendorf 2007). De tweede generatie groeit op in een voortdurende tegenstelling tussen de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders en die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn. Ze leiden op die manier een transnationaal leven op het niveau van emoties, ook al speelt dit zich slechts af op één geografische locatie (Wolf 2002). Het land van herkomst wordt dan ook niet alleen als een fysieke plaats gezien, maar ook als een concept en een verlangen, “...a place to return to through the imagination” (Espiritu & Tran 2002, p369). De transnationale omgeving waarin de tweede generatie opgroeit, vol met nostalgie voor het land van herkomst, beïnvloedt in belangrijke mate het beeld dat ze van het land hebben en de gevoelens die ze ervoor koesteren (Wessendorf 2007). Wat ze doen wordt continu afgewogen tegen wat in het land van herkomst gedaan wordt. Hun identiteit wordt niet alleen in het fysieke thuis in het land van vestiging gevormd, maar ook door middel van de interactie met het ‘thuis’ in het land van herkomst (Wolf 2002). Deze identiteit, samen met de subjectieve beeldvorming ten aanzien van het land, hebben invloed op de keuze om te migreren (Casarino 2004).

Er is in dit onderzoek voor gekozen om de migratie van tweede generatie Turkse Nederlanders naar Turkije te bekijken vanuit de concepten ‘transnationalisme’ en ‘retourmigratie’. Zoals aangegeven heeft de transnationale omgeving waarin de tweede generatie opgroeit, invloed op hun gevoelens en handelingen. Het is de vraag in welke mate dit geldt voor tweede generatie Turkse Nederlanders die migreren naar Turkije. In hoeverre groeide deze generatie op in een transnationale omgeving? Bezitten zij zelf transnationale banden en/of transnationale gevoelens? En welke rol heeft dit gespeeld bij hun keuze te migreren? Er wordt níet onderzocht of de mate van transnationalisme op een positieve manier verband houdt met de keuze tot migratie. Omdat het onderzoek zich alleen richt op mensen die al gemigreerd zijn en niet op mensen die niet (willen) migreren, is de vergelijking tussen wel en niet migreren in relatie tot de mate van transnationalisme niet te maken. Het onderzoek kijkt alleen naar de al dan niet aanwezig zijnde transnationale handelingen en gevoelens onder de mensen die gemigreerd zijn en probeert in kaart te brengen in hoeverre dit van invloed is geweest op de keuze om te migreren. Aan de hand van de uitkomsten zullen er een aantal hypothesen opgesteld worden over de invloed van transnationalisme op migratie, welke in vervolg onderzoek getoetst kunnen worden.

De continue aanwezigheid van het land van herkomst in het leven van de tweede generatie en de invloed die dit heeft op de beeldvorming van het land en de vorming van identiteit, maakt dat de migratie van Turkse Nederlanders van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders overeenkomsten vertoont met het concept retourmigratie, zoals dit

op eerste generatie migranten wordt toegepast. Hoewel migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders technisch gezien geen retourmigratie betreft – retourmigratie is immers de migratie van eerste generatie migranten *terug* naar het land van herkomst - vertoont het hier wel overeenkomsten mee. *“Although they do not ‘return’ to their parents’ homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia”* (idem, p1091). Het concept retourmigratie zal worden vertaald naar tweede generatie migranten, om een theoretische achtergrond te vormen ten aanzien van deze migratie.

De doelstelling van dit onderzoek is *inzicht te krijgen in de migratie van een tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders, specifiek: de migratie van Turkse Nederlanders van de tweede generatie naar Turkije.*

1.2 Vraagstelling

1.2.1 Hoofdvraag

Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders (Wessendorf 2007, Christou 2006). Verschillende aspecten van dit onderwerp zijn interessant om onderzocht te worden. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de motieven en verwachtingen van de tweede generatie ten aanzien van hun migratie in kaart te brengen. De hoofdvraag in dit onderzoek luidt:

“Waarom migreren Turkse Nederlanders van de tweede generatie naar Turkije?”

Een antwoord op deze vraag is zowel op wetenschappelijk als op maatschappelijk gebied van belang. In paragraaf 1.4 en 1.5 wordt dit belang toegelicht.

1.2.2 Subvragen

De tweede generatie groeit veelal op in een transnationale omgeving (Levitt 2004), in een voortdurende tegenstelling tussen de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders en die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn. Ze leiden op die manier een transnationaal leven op het niveau van emoties, ook al speelt dit zich slechts af op één geografische locatie. Hun identiteit wordt niet alleen in het fysieke thuis in het land van vestiging gevormd, maar ook door middel van de interactie met het ‘thuis’ in het land van herkomst (Wolf 2002). Deze transnationale identiteit, samen met de subjectieve beeldvorming ten aanzien van het land, hebben invloed op de keuze om te migreren ((Espiritu & Tran 2002, Cassarino 2004). Het is daarom van belang om de aanwezigheid van transnationalisme onder de tweede generatie in kaart te brengen. Zoals Wolf (2002) aangeeft: *“...a transnational approach acknowledges a plurality of cultural codes and symbols that go beyond the nation-state and also the multiple locations of “home” that may exist not only geographically but ideologically and emotionally as well”* (p257).

1. Is er bij tweede generatie Turkse Nederlanders sprake van transnationalisme?

- a. Wat is transnationalisme?
- b. In welke mate is transnationalisme aanwezig bij de tweede generatie?

Naast transnationalisme is er nog een ander concept wat van belang is bij het onderzoeken van de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders. Namelijk het concept van retourmigratie. Hoewel deze migratie technisch gezien geen retourmigratie betreft – retourmigratie is immers de migratie van eerste generatie migranten *terug* naar het land van herkomst - vertoont het hier wel overeenkomsten mee. *“Although they do not ‘return’ to their parents’ homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia”* (Wessendorf 2007, p1091). Voor de tweede generatie zal migratie naar het land van herkomst van hun ouders, vanwege *“... the multiple locations of ‘home’ ”* (Wolf 2002 p257) die ze in hun dagelijks leven ervaren, op een bepaalde manier ook voelen als retourmigratie. Het is de vraag in hoeverre dit inderdaad het geval is en in welke mate dit overeenkomt met het concept van retourmigratie zoals dit op eerste generatie migranten van toepassing is.

2. Is het concept ‘retourmigratie’ bruikbaar voor de migratie van tweede generatie Turkse Nederlanders naar Turkije?

- a. Wat is retourmigratie?
- b. Hoe kan het concept ‘retourmigratie’ op de tweede generatie worden toegepast?

Zoals aangegeven wordt er, om een antwoord te krijgen op de hoofdvraag, gekeken naar de *motieven en verwachtingen* ten aanzien van de migratie. Het is van belang deze motieven en verwachtingen nader te concretiseren. Dit leidt tot de volgende subvragen.

3. Welke motieven spelen een rol bij de keuze tot migratie?

- a. Welke pushfactoren zijn er aanwezig?
- b. Welke pullfactoren zijn er aanwezig?

4. Welke verwachtingen hebben de migranten ten aanzien van hun migratie?

- a. Ten aanzien van de structuur in Turkije
 - a. Economisch
 - b. Sociaal/cultureel
 - c. Politiek
- b. Ten aanzien van zichzelf
 - a. Economisch
 - b. Sociaal/cultureel
 - c. Politiek

De tweede generatie migreert met bepaalde verwachtingen naar het land van herkomst van hun ouders. Het is de vraag wat er gebeurt wanneer de nostalgische gevoelens en het verlangen naar het land veranderen in realiteit. *“What happens to the securities provided by a collective sense of belonging to an idealised homeland once this far-away homeland becomes home?”* (Wessendorf 2007, p1091). De realiteit kan, net als bij retournemigratie van de eerste generatie, anders uitpakken dan verwacht. *“These feelings of belonging, fed by parents’ nostalgia for the homeland and their dream of returning..., radically change once members of the second generation settle there and are confronted with the realities of everyday life”* (Wessendorf 2007, p1084). Het is interessant om in kaart te brengen in hoeverre de verwachtingen die de migranten voorafgaand aan hun migratie hadden, zijn uitgekomen.

5. In hoeverre zijn de verwachtingen uitgekomen?

- a. Ten aanzien van de structuur in Turkije
 - a. Economisch
 - b. Sociaal/cultureel
 - c. Politiek
- b. Ten aanzien van zichzelf
 - a. Economisch
 - b. Sociaal/cultureel
 - c. Politiek

1.3 Operationalisatie

Tweede generatie migranten: kinderen van migranten die geboren zijn in het land van vestiging en kinderen van migranten die geboren zijn in het land van herkomst en voor hun 6^e levensjaar gemigreerd zijn. Deze definitie is gebaseerd op Rumbaut (2002, p91-92). Rumbaut geeft aan dat kinderen die nog niet naar school gaan op het moment dat ze met hun ouders mee migreren, zo goed als geen herinneringen hebben aan hun leven in het land van herkomst en hoofdzakelijk in het land van vestiging gesocialiseerd zijn. Om deze redenen kan deze groep, naast de in het land van vestiging geboren kinderen, ook tot de tweede generatie gerekend worden.

Eerste generatie migranten: mensen die tijdens of na hun adolescentie naar het buitenland gemigreerd zijn (Rumbaut 2002, p91-92), met als doel zich daar tijdelijk dan wel permanent te vestigen. De periode van adolescentie wordt hier gezien als de periode van 13 tot 17 jaar. Er wordt onderkend dat adolescentie een sociaal en cultureel fenomeen is en dat er daarom ook geen vaststaande definitie van te geven is. De periode van adolescentie zal per persoon verschillen en kan eerder beginnen of langer duren. Om toch een houvast te hebben, is ervoor gekozen de periode van 13 tot 17 jaar te definiëren als adolescentie. Dit is gebaseerd op de definitie zoals Rumbaut (idem) deze hanteert.

Anderhalve generatie migranten: kinderen van migranten die geboren zijn in het land van herkomst en tussen hun 6^e en 12^e levensjaar gemigreerd zijn (Rumbaut 2002, p91-92)

Motieven: onder motieven worden verstaan de verschillende aspecten die door de migrant zelf worden aangewezen als van invloed zijnde op zijn of haar keuze om te migreren. Het kan hierbij gaan om zogenaamde ‘pull-factoren’; aspecten van het land van toekomstige vestiging die, afgewogen tegen het de huidige situatie, als positief beoordeeld worden. Daarnaast kan het gaan om zogenaamde ‘push-factoren’; aspecten van de huidige situatie die, afgewogen tegen de verwachte situatie in het land van toekomstige vestiging, als negatief beoordeeld worden.

Verwachtingen: onder verwachtingen worden verstaan de ideeën die de migranten voorafgaand aan de migratie hebben ten aanzien van hun toekomstige leven in het land van vestiging. Het gaat om wat ze verwachten te zullen vinden in het land van vestiging.

De motieven om te migreren zitten automatisch gekoppeld aan de verwachtingen van de migratie; iemand die migreert omdat hij of zij in Nederland geen baan kan vinden, zal verwachten dat in het land van herkomst wel te vinden.

Land van herkomst van de ouders: in dit onderzoek wordt gesproken over ‘het land van herkomst van de ouders’, wanneer het gaat over de tweede generatie en Turkije. Ondanks het feit dat het voor de mensen die in Turkije geboren zijn technische gezien ook *hun* land van herkomst betreft, wordt het toch het land van herkomst van de ouders genoemd. De verklaring hiervoor is dezelfde als de verklaring voor het feit dat deze groep tot de tweede generatie gerekend wordt. Kinderen die voor hun 6^e levensjaar gemigreerd zijn hebben zo goed als geen herinneringen aan hun leven in het land van herkomst en zijn hoofdzakelijk in het land van vestiging gesocialiseerd. Om deze reden wordt er over het land van herkomst van de ouders gesproken, wanneer het gaat over Turkije.

1.4. Wetenschappelijke relevantie

Er is veel onderzoek gedaan op het gebied van migratie. Dit onderzoek beperkt zich echter veelal tot onderwerpen die te maken hebben met *immigratie*. Minder onderzoek is er verricht op het gebied van *emigratie*. Er is nog maar zeer beperkt onderzoek gedaan naar migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders (Wessendorf 2007, Christou 2006). Dit betreft dan ook een zeer specifiek onderzoeksgebied. Wat meer, maar ook maar relatief weinig (Arowolo 2000, Dustmann 1996), literatuur is er aanwezig omtrent ‘retourmigratie’. Retourmigratie is migratie terug naar het land van herkomst (Gmelch 1980). De literatuur omtrent retourmigratie richt zich bijna uitsluitend op eerste generatie migranten. Dat is op zich logisch, aangezien migranten van de eerste generatie de enige, échte retourmigranten zijn. Kinderen van migranten die in het land van vestiging geboren zijn of die op jonge leeftijd met hun ouders meegekomen zijn - de tweede generatie - worden in de literatuur over retourmigratie veelal buiten beschouwing gelaten. Toch kan de migratie van de tweede generatie naar het land

van herkomst van hun ouders niet los gezien worden van het concept retourmigratie. Kinderen van migranten koesteren vaak nostalgische gevoelens ten aanzien van het land van herkomst van hun ouders (Wessendorf 2007). De tweede generatie migreert naar een land waar ze sterke gevoelens voor koesteren en dat ze (denken te) kennen. *“Although they do not ‘return’ to their parents’ homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia”* (Wessendorf 2007, p1091). Een onderzoek naar de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders is dan ook niet alleen van toegevoegde waarde op dit specifieke onderzoeksgebied, maar ook op het gebied van retourmigratie.

De tweede generatie groeit op in een transnationale omgeving (Levitt 2004), in een voortdurende tegenstelling tussen de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders en die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn (Wolf 2002). Onderzoek naar transnationalisme richt zich echter veelal op eerste generatie migranten. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar transnationalisme onder de tweede generatie (Kibria 2002, Vickerman 2002, Jones-Correa 2002, Smit 2002). Wessendorf geeft aan dat het, bij het beschrijven van migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders, belangrijk is te kijken naar *“...the transnational experiences and practices as such, and at the images of the homeland influenced by the parents’ wish to return”* (2007, p1089). Binnen de literatuur die aanwezig is, bestaan verschillende ideeën over de mate en vorm van transnationalisme onder de tweede generatie. De koppeling die in dit onderzoek gemaakt wordt tussen transnationalisme en migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders, is een aanvulling op de bestaande literatuur.

1.5. Maatschappelijke relevantie

Migratie heeft invloed op de samenleving, of het nou gaat om immigratie of emigratie. Daarnaast heeft de samenleving ook invloed op migratie. Meestal gaat de aandacht uit naar immigratie, en dan hoofdzakelijk naar de zogenaamde ‘vloedgolf’ van immigranten en de negatieve gevolgen die deze toestroom op de Nederlandse samenleving zou hebben. Naast het feit dat er eigenlijk geen sprake is van een vloedgolf (Zoomers 2006), wordt er vaak voorbij gegaan aan het feit dat veel migranten en kinderen van migranten Nederland verlaten en terugkeren naar het land van herkomst (van hun ouders). Dit onderzoek kan, doordat het zich richt op de uitstroom van migranten in tegenstelling tot de instroom, een andere kant van internationale migratie laten zien. Het biedt hierdoor een andere zowel wetenschappelijke als maatschappelijke kijk op migratie.

Doordat er nog maar weinig onderzoek gedaan is naar de emigratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders, is er nog maar weinig bekend over de oorzaken hiervan. Het is voor een land altijd belangrijk om te weten wie het land verlaat en vooral, waarom. De emigratie van mensen heeft consequenties voor de samenstelling van de bevolking. Een veranderende samenstelling van de bevolking heeft invloed op de economische, politieke en sociale situatie in Nederland. *“Return migration is a phenomenon of unprecedented importance with major implications for both individuals as well as nation states. Return migration as a social, cultural,*

economic and political phenomenon requires an extensive, comprehensive and critical analysis of all actors and trajectories involved...” (Christou 2006, p56). Kennis over de motieven en verwachtingen van Turkse Nederlanders van de tweede generatie biedt inzicht in de manier waarop deze groep mensen het politieke, economische en sociale klimaat in Nederland ervaren.

1.6 Methodologie

1.6.1 Exploratief onderzoek

Dit onderzoek is een exploratief onderzoek. Exploratief onderzoek kan worden omschreven als *“a broad-ranging, purposive, systematic, prearranged undertaking designed to maximize the discovery of generalizations leading to description and understanding of an area of social or psychological life”* (Stebbins 2001, p3). De reden dat er voor een exploratief onderzoek is gekozen, is het feit dat er nog maar weinig bekend is over het onderwerp. Bij een exploratief onderzoek is er sprake van een inductieve onderzoeksmethode; het onderzoek komt voor de theorie. Er wordt empirisch onderzoek verricht, aan de hand waarvan hypothesen opgesteld kunnen worden (Kitchin & Tate, 2000, Stebbins 2001). Deze hypothesen kunnen in mogelijke vervolgonderzoeken worden getoetst.

1.6.2 Rol van de onderzoeker

Onderzoek is nooit volledig objectief. Kennis bevindt zich in een bepaalde context: *“...knowledge is not given, just there waiting to be discovered. Rather, knowledge is constructed through how we investigate and examine the world”* (Kitchin & Tate 2000, p23). Daarnaast zorgt de manier waarop het onderzoek is opgezet ervoor dat de onderzoeker meer nadruk op bepaalde aspecten zal leggen dan op andere. Ook een onderzoeker zelf kan nooit volledig objectief zijn. Zo zal een onderzoeker voor aanvang van het onderzoek al bepaalde ideeën hebben over het fenomeen dat hij of zij gaat onderzoeken. Ook spelen de persoonlijke interesses en achtergrond van de onderzoeker een rol. Deze aspecten hebben invloed op de uitkomsten van het onderzoek (Kitchin & Tate 2000).

1.6.3 Literatuurstudie

Voor aanvang van het veldwerk is een literatuurstudie verricht. Door middel van deze literatuurstudie is de theoretische achtergrond voor dit onderzoek gevormd. Er is een literatuurstudie verricht naar de fenomenen ‘transnationalisme’ en ‘retourmigratie’. De literatuurstudie heeft aangetoond dat er nog maar weinig onderzoek is verricht naar het onderwerp van dit onderzoek (Wessendorf 2007, Christou 2006). Door middel van het analyseren van secundaire bronnen is er een beeld gevormd van de aanwezig zijnde theoretische perspectieven op die gebied. Allereerst wordt het fenomeen transnationalisme bestudeerd. Vervolgens wordt transnationalisme onder tweede generatie migranten in kaart gebracht. Verder is literatuur ten aanzien van retourmigratie geanalyseerd. Zoals eerder aangegeven betreft de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders technische gezien geen retourmigratie. Echter, gezien het feit dat veel tweede generatie migranten in een

transnationale omgeving opgroeien, is deze migratie niet los te zien van retourmigratie. Om deze reden wordt er ook een achtergrond geformuleerd ten aanzien van retourmigratie.

Naast de literatuur studie zijn er verschillende informatieve en oriënterende interviews gehouden met mensen die met het onderwerp te maken hebben of hebben gehad. Zo is er gesproken met Seda Önce, een journaliste van Turkse afkomst die een artikel over het onderwerp geschreven heeft. Ook heeft er een gesprek plaatsgevonden met Atilla Aytekin. De heer Aytekin heeft veel zakelijke contacten in Turkije en hoort om zich heen veel geluiden van Turkse Nederlanders van de tweede generatie die weg willen uit Nederland en zich willen vestigen in Turkije. Verder heb ik een gesprek gehad met Kenan Sancar, secretaris van de Turkse zelforganisatie 'Demokratik Halk Derneği' (DHD) te Nijmegen. Tot slot is er een gesprek geweest met Yesim Gumus van InterLokaal te Nijmegen. Deze gesprekken zijn erg waardevol geweest bij de voorbereiding van het onderzoek.

1.6.4 Veldwerk

Het empirisch onderzoek bestaat uit het verrichten van kwalitatief onderzoek in de vorm van diepte-interviews. Bij kwalitatief onderzoek gaat het, zoals Wester en Peters (2004) aangeven, om het opsporen en het benoemen van de relevantie eigenschappen van hetgeen je onderzoekt. Het gaat om formulerend onderzoek (p11).

De interviews zullen worden afgenomen volgens de 'interview guide approach'. Bij de 'interview guide approach' worden van te voren een aantal onderwerpen vastgesteld die de interviewer aan bod wil laten komen. Het is mogelijk om van deze onderwerpen af te wijken tijdens het interview of om onderwerpen toe te voegen. Op deze manier krijgt de geïnterviewde relatief veel vrijheid. Tevens kan de geïnterviewde zelf onderwerpen aan dragen die hij of zij belangrijk acht. Ook kan de interviewer zelf op bepaalde onderwerpen doorgaan die voor het onderzoek van belang zijn. Door middel van deze benadering kan er op een redelijk gestructureerde manier veel verschillende informatie verkregen worden (Kitchin & Tate 2000). Aan de hand van de verkregen resultaten uit het empirisch onderzoek zullen een aantal hypothesen opgesteld worden. Deze hypothesen vereisen verdere toetsing in een eventueel vervolgonderzoek.

Alle interviews zijn afgenomen in Istanbul, Turkije. Op één interview na zijn alle interviews opgenomen met een memorecorder. De interviews zijn na afloop integraal uitgetypt. De interviews vonden plaats op verschillende locaties. Soms werd het interview afgenomen in het gebouw waar de respondent werkte en soms in een rustig café of restaurant. De duur van de interviews varieerde van drie kwartier tot ruim twee uur. Gemiddeld duurde de interviews ruim een uur. Na verwerking van de informatie uit de interviews, is er met alle respondenten minimaal een keer en in sommige gevallen vaker, contact geweest via email om ontbrekende informatie aan te vullen of aanwezige informatie te verduidelijken. Deze tweede ronde kon helaas niet persoonlijk plaatsvinden, aangezien de respondenten allemaal in Istanbul wonen.

1.6.5 De respondenten

De contacten voor de interviews zijn op verschillende manieren tot stand gekomen. Zo is er gebruik gemaakt van Turkse forums op internet, een remigratieorganisatie, Turkse zelfverenigingen en persoonlijke contacten. Wanneer iemand mee wilde werken aan het onderzoek, is aan deze persoon gevraagd of hij of zij nog meer mensen kende die binnen de doelgroep vallen en wellicht mee zouden willen werken. Wanneer dat zo was is met hen contact opgenomen en hen vervolgens hetzelfde gevraagd. Er is dus gedeeltelijk sprake van 'snowball sampling'. Snowball sampling kan worden omschreven als *"a technique for finding research subjects. One subject gives the researcher the name of another subject, who in turn provides the name of a third, and so on"* (Vogt 1999, p268). Het belangrijkste voordeel van snowball sampling is dat deze methode een manier biedt om respondenten te vinden wanneer de doelgroep beperkt is (Atkinson & Flint 2001). In dit onderzoek gaat het om Turkse Nederlanders, van de tweede generatie, die gemigreerd zijn naar Turkije, en op dit moment Istanbul wonen. Deze doelgroep is zeer specifieke en is relatief klein, waardoor snowball sampling een waardevolle methode is voor het vinden van respondenten. Er zitten echter ook nadelen aan deze methode.

Een nadeel van snowball sampling is dat je te maken krijgt met een zogenaamde 'selection bias'. Doordat de respondenten niet willekeurig geselecteerd zijn maar worden aangewezen door eerdere respondenten, is er sprake van een zogenaamde bias. Een andere bias is dat de kans groot is dat de respondenten over sociale netwerken bezitten, gezien de methode van selectie. Dit heeft tot gevolg dat deze netwerken waarschijnlijk onevenredig vertegenwoordigd zijn (Griffith et al, 1993). Een andere vorm van selection bias is wat door Portes (2001) *"sample on the dependent variable"* (p182) wordt genoemd. Portes geeft hiermee aan dat wanneer er onderzoek wordt gedaan naar een bepaald fenomeen, veelal alleen die gevallen worden onderzocht waar het fenomeen aanwezig is en niet de gevallen waarbij dat niet het zo is. Dit onderzoek richt zich op tweede generatie migranten die gemigreerd zijn. Het onderzoek kijkt niet naar de mensen van de tweede generatie die niet (willen) migreren. Hierdoor kan het zo zijn dat bepaalde aspecten van het onderzoek (zoals bijvoorbeeld de mate en vorm van transnationalisme) bij deze groep oververtegenwoordigd zijn. Een manier om dit te corrigeren is door een kwantitatief onderzoek uit te voeren naar transnationalisme onder een representatief deel van tweede generatie. Een dergelijk onderzoek gaat het doel van dit onderzoek te buiten. Er zal echter wel rekening gehouden worden met deze beperking.

2. De theorie

Dit onderzoek richt zich op de migratie van tweede generatie Turkse Nederlanders naar het land van herkomst van hun ouders. Er is voor gekozen om deze migratie te bekijken vanuit de concepten transnationalisme en retournigratie. Allereerst zal het concept transnationalisme uiteen worden gezet en worden toegepast op tweede generatie migranten. Vervolgens komt het concept retournigratie aan bod. De literatuur omtrent retournigratie richt zich hoofdzakelijk op eerste generatie migranten. Allereerst zal daarom retournigratie, gericht op eerste generatie migranten, uiteen worden gezet. Vervolgens zal retournigratie, door middel van een koppeling met transnationalisme, worden toegepast op de tweede generatie.

2.1 Transnationalisme

Binnen het onderzoek naar migratie komt steeds vaker de term ‘transnationalisme’ voor. De huidige internationale migratiestromen zijn omvangrijker en complexer dan voorheen. Waar vroeger werd aangenomen dat migranten zich óf permanent vestigden in het gastland óf na een bepaalde periode definitief terugkeerden naar het land van herkomst, is het onderscheid tussen tijdelijke en permanente (retour)migratie tegenwoordig moeilijk te maken (Snel et al 2004, Takenaka 2007). Migratie en retournigratie zijn veelal geen definitieve, onomkeerbare processen (Faist 2000). Migranten kunnen zich tegenwoordig snel en gemakkelijk verplaatsen en kunnen op meerdere plekken tegelijk contacten onderhouden. Begrippen als ‘thuis’ en ‘buitenland’ worden hierdoor steeds moeilijker te definiëren (King 2000). Hetzelfde geldt voor het begrip ‘migratie’. De hedendaagse migratie is in toenemende mate ‘transnationaal’ te noemen (Zoomers 2006, p9). Zoals King aangeeft; *“transnationality replaces the fixedness of emigration and return”* (2000, p45).

Het begrip ‘transnationalisme’ is een controversieel begrip. Een aantal aspecten omtrent de term keren keer op keer terug binnen de wetenschappelijke literatuur. Zo is het in de eerste plaats de vraag in hoeverre de term transnationalisme werkelijk iets nieuws beschrijft (zie o.a. Portes et al 1999, Portes 2001, Portes 2003, Vertovec 2001, Levitt et al 2003, Al-Ali & Koser 2002, Waldinger & Fitzgerald 2004). Er is immers altijd al sprake geweest van sterke economische, politieke, sociale en culturele banden tussen migranten en hun land van herkomst. Daarnaast zijn retournigratie en regelmatige bezoeken aan het thuisland altijd al een integraal onderdeel geweest van het leven van migranten. Ook is het verlenen van financiële steun (het sturen van remittances) aan familie in het land van herkomst niks nieuws (Snel et al 2004, Levitt 2004). Portes (2003) geeft aan dat transnationalisme dan ook niet gezien worden als een nieuw *fenomeen*, maar als een nieuw *perspectief* (p874). Er bestaat weinig onenigheid omtrent de onderkenning dat er in het verleden veelvuldig sprake is geweest van transnationale activiteiten. Echter ontbrak het toentertijd aan een eenduidige definitie en een theoretisch perspectief ten aanzien van deze activiteiten. Hierdoor kwamen de overeenkomsten tussen deze activiteiten niet aan het licht en konden ze niet als één fenomeen aangeduid worden. Toen de term eenmaal benoemd was, kwamen automatisch de overeenkomsten met de vroegere ‘transnationale activiteiten’ aan het licht. *“...if transnational life existed in the past but was not seen as such, then the*

transnational lens does the new analytical work of providing a way of seeing what was there that could not be seen before” (Smith 2003, p725).

Ondanks het feit dat transnationale activiteiten ook in het verleden hebben plaatsgevonden, zijn er een aantal aspecten aan te wijzen die aannemelijk maken dat de huidige vorm van transnationalisme verschilt van de transnationale activiteiten van vroeger. Zo zorgen de huidige informatie- en communicatietechnologieën er voor dat internationale communicatie veel makkelijker en tegen veel lagere kosten kan plaatsvinden dan vroeger. Dit biedt nieuwe mogelijkheden voor contact, welke tot gevolg hebben dat de intensiteit van de contacten tegenwoordig hoger is dan vroeger. Daarnaast zijn er ook grotere hoeveelheden migranten betrokken bij deze activiteiten (Portes et al 1999, Vertovec 2001, Levitt et al 2003). *“Current scholarship on transnationalism provides a new analytic optic which makes visible the increasing intensity and scope of circular flows of persons, goods, information and symbols...”* (Cağlar 2001, p604). Ook worden er meer en hogere bedragen overgemaakt naar het land van herkomst. De overheden van deze landen zijn in toenemende mate afhankelijk van de remittances van hun wereldwijde diaspora (Levitt 2004, Vertovec 1999).

Een tweede aspect dat vaak naar voren komt wanneer het gaat over transnationalisme, is de vraag wat de term precies beschrijft (zie o.a. Portes et al 1999, Portes 2001, Levitt et al 2003, Faist 2000, Vertovec 2001). Sommige onderzoekers zeggen dat de term te pas en te onpas wordt gebruikt om alles wat met internationale migratie te maken heeft, te omschrijven. Wanneer een term allesomvattend is, beschrijft het in wezen niks. *“...a concept that seeks to cover an excessive range of empirical phenomena ends up by applying to none in particular, thereby losing its heuristic value”* (Portes 2001, p182). Een zo goed mogelijke afbakening van de reikwijdte van de term is daarom van groot belang. Daarnaast is het van belang aan te geven op wel niveau het fenomeen wordt onderzocht. Portes (2001) onderscheidt hierbij vier categorieën waarbij sprake kan zijn van transnationalisme, namelijk natiestaten, nationale instituties, internationale instituties en niet-institutionele actoren (p185).

Vertovec (1999) laat zien dat er vanuit verschillende theoretische perspectieven naar transnationalisme gekeken kan worden. Zijn uiteenzetting toont aan dat er geen eenduidige omschrijving van de term bestaat. Elk van de perspectieven kan leiden tot verschillende waarnemingen van transnationalisme. Het is dan ook van belang aan te geven hoe transnationalisme wordt gezien. Allereerst benoemt Vertovec *‘transnationalisme als sociale morfologie’*. Door migratie ontstaan er ‘sociale formaties’ over grenzen heen. Deze sociale formaties worden gevormd door migranten, het land van herkomst en het land van vestiging. Centraal hierbij staan netwerken. Deze netwerken worden versterkt door de huidige informatie- en communicatietechnologie, die maken dat fysieke afstand van ondergeschikt belang wordt. Mensen zijn hierdoor in staat zijn over grenzen heen contacten te onderhouden. Deze netwerken, ook wel transnationale gemeenschappen genoemd, zorgen voor veranderingen binnen de sociale, culturele, economische en politieke verhoudingen (p449-450).

Een tweede uitgangspunt is *‘transnationalisme als vorm van bewustzijn’*. Transnationalisme wordt hier gezien als een manier van identificatie. *“...there is considerable discussion surrounding a kind*

of *'diaspora consciousness', marked by dual or multiple identifications. Hence there are depictions of individuals' awareness of decentred attachments, of being simultaneously 'home away from home', 'here and there' or, for instance, British and something else"* (p450). Migranten bezitten een zogenaamde *'multi-locality'*; ze voelen zich verbonden met 'anderen' met eenzelfde achtergrond en beperken zich niet tot één specifieke gemeenschap of identiteit. Er is sprake van een *'refusal of fixity'* (p450-451).

Een derde uitgangspunt is *'transnationalisme als manier voor culturele reproductie'*. Transnationalisme wordt gezien als een smeltkroes van verschillende geconstrueerde, culturele uitingen, sociale instituties en dagelijkse activiteiten. Dit wordt veelal omschreven met de term 'hybride cultuur' en is het duidelijkst zichtbaar op gebieden als muziek, film en mode. De constructie van een zogenaamde 'hybride cultuur' is vooral onder de transnationale jeugd duidelijk aanwezig, omdat hun socialisatie hoofdzakelijk op het raakvlak van twee culturen plaatsvindt. De globalisering van de media en de opkomst van het internet dragen bij aan de wijde verspreiding van culturele attributen (p451-452).

Een vierde uitgangspunt is *'transnationalisme als weg voor kapitaal'*. Dit perspectief richt zich op transnationale bedrijven. Deze bedrijven vormen wereldwijde structuren waarlangs een groot deel van de transnationale activiteiten plaatsvindt. De directeurs van deze transnationale bedrijven, tezamen met politici en de media, vormen een zogenaamde *'transnational capitalist class'*. Naast deze grote spelers zijn er ook kleinere spelers actief, namelijk de migranten die een deel van hun inkomsten overmaken naar hun familie in het land van herkomst, de zogenaamde 'remittances'. Deze remittances zijn van groot belang, zowel voor de families die ze ontvangen als voor nationale overheden, die in sommige gevallen afhankelijk worden van deze geldstromen. Hoewel economische doelen de aanzet vormen tot de formatie van deze transnationale groepen, kunnen deze groepen verschillende sociale, culturele en politieke gevolgen hebben (p452-453).

Een vijfde uitgangspunt is *'transnationalisme als plaats voor politiek engagement'*. De huidige informatie- en communicatietechnologieën hebben bijgedragen aan het ontstaan van een wereldwijde publieke arena, waarin informatie uitgewisseld wordt, politieke participatie wordt vergroot en verschillende intergouvernementele organisaties actief zijn. Migranten kunnen politiek actief zijn in hun land van herkomst, zonder dat ze daarvoor fysiek in het land aanwezig hoeven te zijn. Daarnaast zoeken veel politieke partijen actief steun bij hun 'diaspora's' over de hele wereld (p453-455).

Tot slot benoemt Vertovec *'transnationalisme als (re)constructie van 'place' of 'locality'*". De hoge mate van mobiliteit van mensen, de huidige informatie- en communicatietechnologie en het internet hebben de relatie van mensen ten opzicht van ruimte veranderd. Mensen die zich op verschillende geografische plaatsen bevinden, kunnen gemakkelijk met elkaar in contact staan; ze hoeven daarvoor niet fysiek bij elkaar te zijn. Deze ontwikkelingen hebben tot gevolg dat het moeilijker wordt voor mensen om zich verbonden te voelen met slechts één specifieke 'locality'. Dit leidt tot de opkomst van zogenaamde *'translocal understandings'* (p455-456).

2.1.1 Transnationale handelingen & transnationale gevoelens

De verschillende perspectieven die Vertovec noemt, moeten niet geïsoleerd van elkaar gezien worden. Veelal zullen ze elkaar overlappen. Zo zullen migranten die politiek actief zijn in hun land van herkomst hoogstwaarschijnlijk ook over een transnationaal bewustzijn beschikken. Dit hoeft echter niet per definitie zo te zijn. Migrantengroepen kunnen ook profiteren van het leven in een transnationale sociale ruimte, bijvoorbeeld doordat ze eten kunnen kopen uit hun land van herkomst, zonder dat ze zich bewust transnationaal voelen. Er moet dus rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de verschillende vormen van transnationalisme ook los van elkaar kunnen bestaan (Vickerman 2002).

De verschillende perspectieven van Vertovec zijn onder te verdelen in twee vormen van transnationalisme. De eerste vorm is transnationalisme waarvoor transnationale *handelingen* noodzakelijk zijn. De tweede vorm is transnationalisme waarvoor transnationale *gevoelens* noodzakelijk zijn. Zo is het voor *'transnationalisme als weg voor kapitaal'* en *'transnationalisme als plaats voor politiek engagement'* noodzakelijk om transnationale handelingen te verrichten, zoals het sturen van remittances en het stemmen in het land van herkomst. De eerste vorm van transnationalisme die Vertovec behandelt, *'transnationalisme als sociale morfologie'*, kan gezien worden als de 'plaats' waar de transnationale *handelingen* zich afspelen. Dit is geen fysieke plaats, maar een netwerk. Dit wordt ook wel 'transnationale sociale ruimte' of 'transnationaal sociaal veld' genoemd (Faist 2000).

De aanwezigheid van deze transnationale sociale ruimten, tezamen met de huidige informatie- en communicatietechnologie, verkleinen het belang van daadwerkelijke, fysieke verplaatsing als een vereiste voor deelname aan transnationale activiteiten. Zo kunnen mensen die voortdurend op één fysieke plaats blijven, regelmatig in contact staan met mensen aan de andere kant van de wereld. De mensen in het land van herkomst en het land van vestiging, die zelf niet migreren, bevinden zich daarom ook in deze ruimtes. Tevens verandert hun sociale omgeving, onder andere door de remittances die zij of mensen in hun omgeving ontvangen en de nieuwe, culturele aspecten die migranten introduceren (Levitt & Waters 2002). Vickerman (2002) geeft aan dat de stimulans tot het ondernemen van individuele transnationale activiteiten ondermijnd kan worden juist door het bestaan van deze transnationale ruimten. De reden hiervoor is dat mensen zich minder genoodzaakt kunnen voelen zelf (transnationaal) actie te ondernemen, omdat de gewenste culturele attributen reeds binnen handbereik zijn.

De transnationale banden die migranten onderhouden binnen deze transnationale ruimten kunnen formeel zijn, zoals het actief zijn in een politieke partij in het land van herkomst, of informeel, zoals het onderhouden van banden met familie en vrienden (Faist 2000). Daarnaast kunnen de activiteiten gericht zijn op het land van herkomst, zoals het sturen van geld naar familie, of op het land van vestiging, zoals het deelnemen aan culturele evenementen. De mensen die zich in deze transnationale sociale ruimten bevinden, hebben te maken met verwachtingen en culturele waarden die worden gevormd door meer dan één sociaal, economisch en politiek systeem. *"Because their activities are influenced powerfully by the social fields in which they are carried out, the lives of individual actors cannot be viewed in isolation from the transnational social fields that they inhabit"*

(Levitt & Waters 2002, p10). De mogelijkheden die er zijn voor het ontstaan van transnationale sociale ruimten en de activiteiten die zich hierin afspelen, zijn zowel afhankelijk van het individu zelf als van de bovenliggende structuren. *“Transnational social spaces are constituted by the various forms of resources or capital of spatially mobile and immobile persons, on the one hand, and the regulations imposed by nation-states and various other opportunities and constraints, on the other...”* (Faist 2000, p192).

Niet alle vormen van transnationalisme vereisen daadwerkelijke handelingen. Het kan ook gaan om transnationale *gevoelens*. Zo ligt bij *‘transnationalisme als vorm van bewustzijn’* en *‘transnationalisme als culturele reproductie’* de nadruk juist op de subjectieve kant van transnationalisme, namelijk het bewustzijn en het gevoel. Zonder daadwerkelijk transnationaal te *handelen*, kan een migrant zich toch sterk verbonden voelen met het land van herkomst. Deze emotionele verbondenheid kan ook uitgedragen worden, bijvoorbeeld door middel van uiterlijke kenmerken, zoals kleding. De laatste vorm van transnationalisme die Vertovec benoemt, *‘transnationalisme als (re)constructie van ‘place’ of ‘locality’*”, kan worden gezien als de ‘plaats’ waar de transnationale *gevoelens* zich bevinden. Mensen kunnen tegenwoordig tegelijkertijd met verschillende mensen en plaatsen over de hele wereld in contact staan, waardoor fysieke plaatsen van ondergeschikt belang raken. Hierdoor ontstaan er zogenaamde *‘translocal understandings’*; mensen bevinden zich gevoelsmatig in verschillende, transnationale ‘localities’ in tegenstelling tot één, fysieke ‘locality’, wat vroeger het geval was.

Een onderscheid tussen transnationale *handelingen* en transnationale *gevoelens* is van belang bij het bestuderen van het fenomeen ‘transnationalisme’. In de eerste plaats wordt door de onderkenning van de aanwezigheid van beide vormen niet voorbijgegaan aan één van beide. Verder kan de vorm en de mate van transnationalisme, wanneer aanwezig, nu verder gespecificeerd worden. In dit onderzoek wordt voor transnationale *handelingen* de definitie van Portes et al (1999) gebruikt, waarbij transnationalisme wordt gezien als:

“...occupations and activities that require regular and sustained social contacts over time across national borders for their implementation” (p219).

Deze activiteiten kunnen op verschillende niveaus plaatsvinden. Zo kunnen transnationale activiteiten plaatsvinden op het niveau van individuen, hun gemeenschap en hun sociale en economische netwerken. Daarnaast kunnen deze activiteiten ook plaatsvinden op het niveau van organisaties, bedrijven en lokale en nationale overheden. Het door elkaar gebruiken van deze verschillende niveaus kan leiden tot verwarring omtrent de term (Portes et al 1999). In dit onderzoek worden de transnationale handelingen bekeken vanaf het niveau van het individu. Het richt zich dus op *‘immigrant transnationalism’* (Waldinger & Fitzgerald 2004, p1182). Wanneer het individu deel uitmaakt van netwerken, zullen deze netwerken automatisch aan het licht komen.

Zoals aangegeven, *“...transnationalism takes place not only at the literal but at the symbolic level [as well]...”* (Espiritu & Tran 2002, p369). Er is een eigen definitie gemaakt van transnationale

gevoelens, op basis van de verschillende omschrijvingen in de literatuur. Onder transnationale gevoelens wordt verstaan:

“the maintenance of ties at the level of emotions, ideologies and cultural codes (Wolf 2002, p257), including cultural (re)discovery (Espiritu & Tran 2002, p369), ideas about belonging (Fouron & Glick-Schiller, p173), sentimental longings to the homeland, seen not only as a physical place but also as a concept and a desire – a place to return to in the imagination - (Espiritu & Tran 2002, p369), and the multiple locations of ‘home’ that may exist not only geographically but ideologically and emotionally as well (Wolf 2002, p257).

2.1.2 Transnationalisme onder tweede generatie migranten

Een derde vraag die naar voren komt wanneer het gaat over transnationalisme is de vraag in hoeverre er sprake is van transnationalisme onder de tweede generatie. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar transnationalisme onder tweede generatie migranten. De literatuur op dit gebied is dan ook beperkt. Binnen de literatuur die beschikbaar is, bestaan verschillende ideeën over de mate en vorm waarin transnationalisme onder de tweede generatie aanwezig is. Sommige onderzoekers vragen zich af in hoeverre de transnationale banden van de eerste generatie worden doorgegeven aan de tweede generatie. Zij signaleren dat er slecht in zeer beperkte mate sprake is van transnationalisme onder de tweede generatie (Rumbaut 2002, Kasinitz et al 2002). Uit onderzoek van Kasinitz en zijn collega's naar transnationalisme onder de kinderen van immigranten in New York, blijkt dat de duurzame banden die noodzakelijk zijn om te kunnen spreken van transnationalisme, bij de meerderheid van de respondenten niet aanwezig zijn (2002). Hierbij moet opgemerkt worden dat de definitie die in dit onderzoek gebruikt wordt voor het fenomeen 'transnationalisme' overeenkomt met de hiervoor behandelde transnationale *handelingen*. Het onderzoek zegt dus niets over de aanwezigheid van transnationale *gevoelens*. Ondanks de beperkte omvang van de transnationale handelingen onder de tweede generatie, zijn deze activiteiten volgens Kasinitz en zijn collega's wel van groot belang voor het voortbestaan van de netwerken. Het ontbreken bij de tweede generatie van de banden die noodzakelijk zijn om te kunnen spreken van transnationalisme, wordt onderschreven door Rumbaut (2002). Hij geeft aan dat vooral de beheersing van de taal van het land van herkomst een grote invloed heeft op de instandhouding van transnationale banden. De tweede generatie blijkt de taal van het land van herkomst van hun ouders veelal niet voldoende te beheersen.

Andere onderzoekers geven aan dat, ondanks het feit dat transnationalisme veelal geen centrale rol inneemt in het leven van de tweede generatie, er wel degelijk sprake is van transnationalisme (Levitt 2004, Levitt 2002, Smith 2002, Fouron & Glick-Schiller 2002). Levitt (2002) geeft aan dat het feit dat transnationalisme onder de tweede generatie in sommige onderzoeken niet aan het licht komt, veroorzaakt wordt door het feit dat de criteria voor transnationalisme te beperkt worden geformuleerd. Hierdoor worden de kleinere en minder regelmatige transnationale activiteiten van de tweede generatie niet opgemerkt. Hoewel deze transnationale activiteiten niet te vergelijken zijn met de uitgebreide transnationale activiteiten van

de eerste generatie, “...they nevertheless reflect a transnational approach to social and economic advancement that combines sending- and receiving-country elements at distinct stages of the life course” (p124).

Levitt (2002) geeft verder aan dat de mate van transnationalisme onder de tweede generatie afhankelijk is van een drietal factoren. In de eerste plaats is dit de mate van *institutionele voltooidheid*. Wanneer grote groepen mensen migreren, ontstaan er automatisch politieke, religieuze en maatschappelijke organisaties die transnationaal opereren, om deze migranten te dienen. De institutionele mogelijkheden die in een land aanwezig zijn, beïnvloeden de mate waarin de tweede generatie transnationale activiteiten uitoefent of uit kan oefenen. Hoe meer transnationale organisaties en instituties er aanwezig zijn, hoe makkelijker het is om transnationale activiteiten te verrichten. De veelvuldige aanwezigheid van deze organisaties en instituties kan echter ook tot gevolg hebben dat er minder individuele transnationale activiteiten worden ontplooid, juist omdat alle culturele attributen reeds binnen handbereik zijn (Vickerman 2002). Ten tweede noemt Levitt de *sociaal-economische eigenschappen* van het individu. De mate waarin iemand de taal van het land van herkomst en het land van vestiging beheerst, het opleidingsniveau en het soort baan dat iemand heeft, zijn van invloed op de mate waarin iemand transnationaal actief is of kan zijn. Zo kunnen mensen er bewust voor kiezen om transnationaal actief te zijn, omdat ze in beide contexten goed kunnen functioneren en door deze contexten te combineren, optimale resultaten kunnen behalen. Het kan ook zo zijn dat iemand gedwongen wordt transnationaal te handelen, juist omdat hij of zij in beide contexten niet optimaal kan functioneren. Door in beide contexten actief te zijn, worden de risico's geminimaliseerd. Tot slot zijn er de *levenslooptactoren*. Het soort en de mate van transnationale activiteiten die een persoon ontplooit, variëren in verschillende periodes van zijn of haar leven. Zo zullen de vakanties die jonge kinderen doorbrengen in het land van herkomst van hun ouders, niet direct leiden tot regelmatige en duurzame transnationale contacten. Toch kan dit een basis leggen voor transnationale activiteiten in de toekomst, aangezien door middel van deze vakanties de directe band met het land van herkomst van de ouders wordt versterkt. In een latere periode in hun leven, wanneer ze uit huis gaan om te studeren of om te werken, kan de interesse in hun afkomst toenemen en de mate van transnationalisme toenemen. Hierdoor kunnen zowel de transnationale activiteiten als het transnationaal bewustzijn worden vergroot.

Smith (2002) onderschrijft de invloed van levenslooptactoren op de aanwezigheid van transnationalisme onder de tweede generatie. Hij geeft aan dat de waarde die iemand hecht aan zijn of haar etnische identiteit, toeneemt in de periode dat men gaat studeren en werken. Dit kan tot gevolg hebben dat de behoefte aan een transnationaal leven in die levensfase toeneemt. Tevens heeft Smit in zijn onderzoek naar tweede generatie Mexicaanse Amerikanen ondervonden dat druk vanuit de samenleving om te integreren een averechts effect heeft. Deze druk geeft ze juist een reden heeft om hun Mexicaans-zijn te herdefiniëren. Tot slot geeft ook Vickerman (2002) aan dat de plaats in de levenscyclus waar een individu zich bevindt, voor een groot gedeelte de mate van transnationalisme bepaalt. Volgens hem heeft dit onder andere te maken met de kosten van het contact; wanneer kinderen volwassen worden en hun ouders niet langer de reis voor een bezoek aan het land van herkomst betalen, zullen ze veelal niet gaan, omdat ze hier het geld niet voor (over) hebben. Later, wanneer hun financiële situatie verbetert, bijvoorbeeld

doordat ze zijn gaan werken, wordt het kostenaspect van ondergeschikt belang. Vickerman geeft verder aan dat de houding van de ouders ten opzichte van het land van herkomst ook in sterke mate van invloed is op de manier waarop de tweede generatie transnationale banden onderhoudt. Wanneer ouders zelf een negatieve houding hebben ten opzichte van het land van herkomst, zullen de kinderen minder transnationale banden (kunnen) onderhouden.

Wat Levitt met haar uiteenzetting duidelijk wil maken, is dat het van belang is om transnationalisme onder de tweede generatie gedurende een langere periode te onderzoeken. Wanneer het slechts op een bepaald punt in de tijd wordt onderzocht, kan aan de ontwikkeling van het fenomeen voorbij worden gegaan en de mate van transnationalisme onder de tweede generatie worden onder- of overschat. Daarnaast geeft ze aan dat zelfs wanneer er slechts sprake is van geringe transnationale activiteiten onder de tweede generatie, deze generatie opgroeit in een transnationale omgeving, wat maakt dat ze de kennis en mogelijkheden bezit om deze banden aan te halen wanneer ze daartoe besluiten. De tweede generatie is een belangrijke bron met mogelijk toekomstige transnationalisten. Jones-Correa (2002) noemt een aantal manieren waarop tweede generatie transnationalisme op de lange termijn een effect kan hebben. In de eerste plaats geeft hij aan dat, hoewel het aantal mensen van de tweede generatie dat betrokken is bij transnationale activiteiten relatief laag is, het in absolute zin wel degelijk een behoorlijk aantal mensen betreft. Dit wordt onderschreven door Perlmann (2002). Verder kan latent transnationalisme aangewakkerd worden door bijvoorbeeld crises in het land van herkomst, zoals oorlog of natuurrampen. Ook kan de mate van transnationalisme toenemen wanneer er een nieuwe instroom is van eerste generatie migranten. Een ander aspect om bij stil te staan is het feit dat de mate van transnationalisme ook per etnische groep verschilt. De reden hiervoor is dat de migratiecontext per etnische groep verschilt, wat maakt dat ook de manier waarop mensen omgaan met het land van herkomst en het land van vestiging, verschilt (Vickerman 2002).

Een derde groep onderzoekers signaleert bij de tweede generatie de aanwezigheid van transnationale gevoelens, in tegenstelling tot transnationale handelingen (Espiritu & Tran, Wolf 2002, Fouron & Glick-Schiller 2002). Veel kinderen van immigranten kunnen zich het land van herkomst van hun ouders veelal alleen voorstellen; zelf zijn ze er slecht af en toe of zelfs helemaal nooit geweest. Het land van herkomst moet dan ook niet alleen als een fysieke plaats worden gezien, maar ook als een concept en een verlangen, “...a place to return to through the imagination” (Espiritu & Tran 2002, p369). Het feit dat bepaalde vormen van transnationalisme symbolisch zijn, wil niet zeggen dat ze onbelangrijk zijn. Transnationale gevoelens, of ‘symbolisch transnationalisme’ zoals Espiritu en Tran (2002) het noemen, hebben invloed op de manier waarop de tweede generatie zichzelf ziet en op hun toekomstplannen.

Wolf (2002) geeft aan dat voor veel eerste generatie migranten het land van herkomst, met de daar aanwezige culturele en sociale waarden, het belangrijkste referentiepunt is. De tweede generatie groeit op in een voortdurende tegenstelling tussen de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders en die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn. Hoewel de tweede generatie niet hetzelfde soort transnationale banden onderhoudt als hun ouders, leiden ze desalniettemin een transnationaal leven op het niveau van emoties, zelfs

wanneer dit zich slechts afspeelt op één geografische locatie. Wolf concludeert uit haar onderzoek naar tweede generatie Filipijnse Amerikanen dat deze tweede generatie te maken heeft met “...*emotional transnationalism that situates them between different generational and locational points of reference, both the real and the imagined – their parents’, sometimes also their grandparents’ and other relatives’, and their own*”(p258). Wolf gebruikt de term ‘emotioneel transnationalisme’ om aan te geven dat de huidige tweede generatie te maken heeft met een zeer dynamische interactie tussen verschillende plaatsen en ideologieën. Goedkope telefoongesprekken, bezoeken aan het land van herkomst en het zenden van remittances maken dat het land van herkomst altijd bij hen thuis aanwezig. Wat ze doen wordt continu afgewogen tegen wat in het land van herkomst gedaan wordt. Tevens wil Wolf met de term duidelijk gemaakt dat het creëren van een identiteit niet alleen in het fysieke thuis in het land van vestiging plaatsvindt, maar ook door middel van de interactie met het ‘thuis’ in het land van herkomst. Zoals Wolf aangeeft, “*a transnational approach acknowledges a plurality of cultural codes and symbols that go beyond the nation-state and also the multiple locations of “home” that may exist not only geographically but ideologically and emotionally as well*” (p257).

2.2 Retourmigratie

Retourmigratie betreft het proces waarbij migranten terugkeren naar het land van herkomst (Gmelch 1980). Migranten hebben verschillende redenen om terug te keren naar het land van herkomst. De oorzaken van retourmigratie kunnen worden gecategoriseerd binnen een viertal groepen, te weten economische, sociale, persoonlijke en politieke oorzaken. Volgens King (2000) zijn de belangrijkste economische oorzaken; werkloosheid, betere banen en lonen in het land van herkomst en de wens om spaargeld in het land van herkomst te investeren. Het gaat hier om zowel pull factoren vanuit het land van herkomst als push factoren vanuit het gastland. De belangrijkste sociale oorzaken zijn discriminatie, problemen met integratie, heimwee en de wens een bepaalde sociale status te behalen. Ook hier zijn er zowel pull factoren als push factoren aanwezig. De belangrijkste persoonlijke oorzaken zijn het met pensioen gaan, verplichtingen ten opzichte van familieleden in het land van herkomst, huwelijk en opleiding van de kinderen. Hier betreft het hoofdzakelijk pull factoren vanuit het land van herkomst. De belangrijkste politieke oorzaken zijn veranderingen in beleid in zowel het land van herkomst als het land van vestiging (p14-15).

Het blijkt dat niet-economische factoren vaak de grootste invloed hebben op de beslissing om terug te keren naar het land van herkomst. Veelal blijken persoonlijke en sociale factoren, zoals familiebanden en sterke gevoelens ten aanzien van de lokale gemeenschap in het land van herkomst, de belangrijkste oorzaken voor retourmigratie te zijn. Verder is het zo dat pull factoren vanuit het land van herkomst veelal zwaarder wegen bij de beslissing om terug te keren dan push factoren vanuit het land van vestiging (King 2000, Gmelch 1980).

Cassarino (2004) geeft aan dat wanneer retourmigratie vanuit een transnationaal perspectief wordt bekeken, er vanuit wordt gegaan dat de banden die migranten onderhouden met het land van herkomst tijdens hun afwezigheid, een positief effect hebben op de voorbereiding van de retourmigratie en op de reïntegratie in het land van herkomst. De

voorbereiding op de retourmigratie bestaat uit een combinatie van *'resource mobilisation'*, waarbij het gaat om het verwerven van zowel tastbare als ontastbare kapitalen, en *'preparedness'*, wat betrekking heeft op de bereidheid van de migrant om terug te migreren (het moet geen gedwongen terugkeer betreffen) en de mate waarin de migrant klaar is voor de retourmigratie (Cassarino 2004).

Veel retourmigranten ondervinden echter problemen bij reïntegratie in de maatschappij van het land van herkomst. De mate waarin retourmigranten succesvol gereïntegreerd zijn in het land van herkomst kan bekeken worden vanuit twee verschillende perspectieven. In de eerste plaats kan er gekeken worden naar objectieve criteria omtrent de economische en sociale reïntegratie. Hebben de migranten een baan en een huis gevonden, hebben ze persoonlijke relaties opgebouwd en participeren ze in de maatschappij? Verder kan er gekeken worden naar de percepties van de migrant zelf. In hoeverre vindt de migrant zelf dat hij of zij geïntegreerd is en in hoeverre vervult het land van herkomst zijn of haar behoeften (Gmelch 1980, p142). De problemen die retourmigranten ondervinden met betrekking tot reïntegratie worden voor een groot deel veroorzaakt door het feit dat veel migranten niet goed voorbereid zijn wanneer ze terugmigreren. Ze staan er vaak niet bij stil dat de gemeenschap waar ze deel van uitmaakten voordat ze vertrokken, veranderd is tijdens hun afwezigheid. Daarnaast zijn ze door hun verblijf in een ander land zelf ook veranderd; ze zijn gewend geraakt aan andere gebruiken (Gmelch 1980). Ook bestaat de kans dat de economische situatie in het land van herkomst minder rooskleurig is dan verwacht (Gmelch 1980, Arowolo 2000).

Eén aspect dat bijdraagt aan de integratieproblemen die retourmigranten tegenkomen is het feit dat ze veelal onrealistische verwachtingen hebben ten aanzien van de mogelijkheden in het land van herkomst (Gmelch 1980, Arowolo 2000). *"The process of adjustment is not just a function of the actual conditions – environmental and social – of the area, but [also] a function of the expectations held by migrants"* (Gmelch 1980, p145). Er zijn verschillende oorzaken aan te wijzen voor het feit dat de verwachtingen die migranten hebben vaak onrealistisch zijn. Zo zorgen de nostalgische gevoelens die de migranten koesteren ten aanzien van het land van herkomst ervoor dat eventuele negatieve aspecten van het land naar de achtergrond verdwijnen en er bijna alleen aandacht overblijft voor de positieve aspecten. De vakanties die in het land werden doorgebracht voedden deze positieve beeldvorming, vanwege de positieve stemming die er heerste tijdens deze vakanties. De onrealistische verwachtingen kunnen er toe leiden dat de retourmigratie uitloopt op een desillusie en dat de migranten het liefst weer terug zouden gaan naar het land waar ze in eerste instantie naartoe gemigreerd waren (Gmelch 1980).

2.3 Retourmigratie, transnationalisme en de tweede generatie; het concept van 'roots migrants'

Zoals eerder aangegeven richt de literatuur omtrent retourmigratie zich grotendeels op eerste generatie migranten. Dit is logisch, omdat het bij deze groep ook gaat om een daadwerkelijke terugkeer. Tweede generatie migranten keren niet letterlijk *terug* wanneer ze migreren naar het land van herkomst van hun ouders. Toch kan deze vorm van migratie niet volledig los worden

gezien van retourmigratie. Mensen van de tweede generatie migreren naar een land dat ze (denken te) kennen. De tweede generatie groeit op in een voortdurende tegenstelling tussen de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders en die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn. De transnationale omgeving waarin de tweede generatie opgroeit, vol met nostalgie voor het land van herkomst van hun ouders, beïnvloedt in belangrijke mate het beeld dat ze van het land hebben en de gevoelens die ze ervoor koesteren (Wessendorf 2007). Hun identiteit wordt niet alleen in het fysieke thuis in het land van vestiging gevormd, maar ook door middel van de interactie met het 'thuis' in het land van herkomst (Wolf 2002). Christou (2006) concludeert in haar onderzoek naar de migratie van tweede generatie Griekse Amerikanen naar Griekenland, dat het voor de migranten voelde alsof ze terugkeerden naar huis. Het land van herkomst moet dan ook niet alleen als een fysieke plaats worden gezien, maar ook als een concept en een verlangen, "...a place to return to through the imagination" (Espiritu & Tran 2002, p369). "*Although they do not 'return' to their parents' homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia*" (Wessendorf 2007, p1091). De transnationale identiteit van de tweede generatie, samen met de subjectieve beeldvorming ten aanzien van het land van herkomst van hun ouders, hebben invloed op de keuze om te migreren (Cassarino 2004).

Wessendorf (2007) introduceert in haar artikel de term 'roots migrants', waarmee ze mensen van de tweede generatie aanduidt die naar het land van herkomst van hun ouders migreren. Ze geeft aan dat "...roots migrants are in search of a place which provides them with a strong sense of identification and belonging" (p1091). De band die er bestaat tussen de tweede generatie en het land van herkomst van hun ouders, ontstaat en wordt versterkt door de transnationale omgeving waarin ze opgroeien. Het land van herkomst heeft altijd een integraal deel uitgemaakt van hun dagelijks leven. De kans is dan ook groot dat ze zich verbonden voelen met hun 'migrant community', welke bestaat uit mensen in het land van herkomst, het land van vestiging en overige landen. Vanuit een transnationalistisch perspectief kan (retour)migratie worden gezien als de "... direct outcome of their [the migrants'] belonging to their own (dispersed) migrant community" (Cassarino 2004, p264).

De tweede generatie, de zogenaamde 'roots migrants', migreert met bepaalde verwachtingen naar het land van herkomst van hun ouders. Het is de vraag wat er gebeurt wanneer de nostalgische gevoelens en het verlangen naar het land veranderen in realiteit. "*What happens to the securities provided by a collective sense of belonging to an idealised homeland once this far-away homeland becomes home?*" (Wessendorf 2007, p1091). De realiteit kan, net als bij retourmigratie van de eerste generatie, anders uitpakken dan verwacht. De keuze om te migreren hangt bij de tweede generatie, net als bij de eerste generatie, af van zowel pull als push factoren. Wessendorf (2007) geeft aan dat, hoewel roots migrants uiteenlopende persoonlijke redenen hebben voor hun migratie, er een aantal algemene kenmerken aanwezig zijn. In haar onderzoek naar in Zwitserland geboren Italiaanse roots migrants heeft ze ontdekt dat bij deze groep mensen een drietal factoren van invloed zijn geweest op hun keuze om te migreren. In de eerste plaats is dit de mate waarin de migranten sociaal geïntegreerd waren tijdens de vakanties die ze in hun jeugd jaren in Italië

doorbrachten. De meeste migranten hebben positieve herinneringen aan deze vakanties. De gezelligheid, het lekkere weer en de relaxte sfeer tijdens de vakanties blijven hangen in hun herinnering en komen direct naar voren wanneer ze aan Italië denken. Het dagelijks leven ziet er echter veelal anders uit. Verder is de mate van culturele en sociale integratie met andere Italianen in Zwitserland van invloed op de keuze om te migreren. Wanneer mensen in het land van vestiging veel sociale banden onderhouden met mensen van dezelfde afkomst, kan het zo zijn dat ze verwachten een zelfde soort sociale omgeving te vinden in het land van herkomst. De kans is groot dat dit niet het geval is, omdat het om twee verschillende landen gaat met verschillende sociale systemen. De derde factor die van invloed is op de keuze om te migreren, is de mate van integratie in het land van vestiging. Het gaat hier zowel om sociale als om economische integratie. Deze drie factoren hebben invloed op de gevoelens die roots migrants koesteren ten aanzien van het land van herkomst van hun ouders en op de verwachtingen die ze hebben van het leven in dat land. De perceptie die de tweede generatie heeft van het land van herkomst van hun ouders is dus gebaseerd op de ervaringen die ze opdoen in de sociale omgeving waarin ze opgegroeid zijn.

In het onderzoek komt verder nog naar voren dat de redenen voor roots migrants om te migreren, net als voor eerste generatie retourmigranten, in belangrijkere mate afhankelijk zijn van pullfactoren dan van pushfactoren. De manier waarop roots migrants hun migratie ervaren en de manier waarop het proces van integratie verloopt, hangt af van een drietal factoren. In de eerste plaats zijn dit de verwachtingen ten aanzien van de migratie en de kennis met betrekking tot het land welke de migranten voorafgaand aan de migratie bezaten. Een tweede factor betreft de economische situatie waarin de migranten zich na de migratie bevinden. De economische situatie en de sociale zekerheid in het land van herkomst zijn vaak minder positief dan in het land van vestiging. Tot slot is ook de sociale situatie van de migrant, met betrekking tot huwelijkse staat en leeftijd op het moment van migratie, van invloed. Een duidelijk verschil is merkbaar tussen ervaringen van de 'oudere' roots migrants (30 jaar en ouder) en de 'jongere' roots migrants. De oudere roots migrants hebben vaak realistischere ideeën ten aanzien van hun leven in het land van herkomst dan de jongere roots migrants. De jongere roots migrants hebben voorafgaand aan hun migratie vaak grootse verwachtingen van de mogelijkheden in het land van herkomst. Wanneer ze eenmaal gemigreerd zijn, krijgen ze te maken met een minder rooskleurige economische situatie dan verwacht en sociale en culturele normen waaraan ze moeten voldoen. De sociale controle is vooral voor alleenstaande, vrouwelijke roots migrants sterk aanwezig. Moeilijkheden met betrekking tot het sociale systeem zijn kenmerkend voor migratie van een urbane naar een rurale omgeving (Wessendorf 2007).

Vaak verschilt de realiteit van het leven in het land van herkomst sterk van de verwachtingen die de migranten voorafgaand aan de migratie hebben. *“Roots migrants’ experiences show how the connectedness and the relation to a place change when a life-long dream becomes real and the nostalgia is replaced by a sometimes harsh reality”* (p1097). In het geval van de Italiaanse roots migrants was het zo dat het overgrote deel van hen het gevoel had hun ‘roots’ juist kwijt te zijn geraakt na de migratie naar Italië. Toen ze nog in Zwitserland woonden, was een groot deel van hun identiteit gebaseerd op een *“longing for and belonging to”* (p1097) het land van herkomst van hun

ouders. Toen ze zich eenmaal in het land gevestigd hadden, voelden ze zich eerder buitenstaanders. Toch is het overgrote deel van de roots migrants in Italië gebleven. Na verloop van tijd zijn ze gewend geraakt aan de ‘mindere’ aspecten van de migratie en hebben ze een leven op kunnen bouwen met persoonlijke relaties (Wessendorf 2007).

Wessendorf concludeert dat de keuze om te migreren voor roots migrants gebaseerd is op zowel culturele als economische overwegingen. Mensen kunnen besluiten te migreren naar het land van herkomst van hun ouders wanneer ze in het land van vestiging niet de carrière op kunnen bouwen die ze wensen. Ook kan het zo zijn dat het besluit te migreren gebaseerd is op de behoefte aan een andere levensstijl. Een levensstijl gebaseerd op de gevoelens die de migranten hadden ten aanzien van het land van herkomst; *“the longing for the ‘other’ place, or the homeland, ..., provides many members of the second generation with a strong sense of belonging and rootedness, even if these roots are elsewhere”* (p1098).

3. De praktijk

In dit hoofdstuk wordt de informatie behandeld die door middel van de interviews is verkregen. De informatie wordt aan de hand van de opbouw van de subvragen in verschillende paragrafen ingedeeld. Voor het verkrijgen van deze informatie zijn er diepte-interviews gehouden met elf Turkse Nederlanders van de tweede generatie. Drie mannen en acht vrouwen. Zeven van hen hebben een HBO of WO opleiding afgerond, drie een MBO opleiding en één de MAVO. Alle respondenten hebben zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit. Tien van de elf respondenten waren tussen de 23 en 32 jaar oud op het moment van migratie, de elfde respondent was 38 jaar oud. Van de elf respondenten woonden er op het moment van interview tien korter dan twee jaar in Istanbul. De elfde respondent, Sabriye, woonde op het moment van interview al bijna 20 jaar in Istanbul. Omdat de verblijfsduur van Sabriye significant langer is dan die van de andere respondenten, is het interessant om de informatie van Sabriye in een aparte paragraaf onder te brengen en te vergelijken met de overige respondenten. De informatie van Sabriye is in paragraaf 3.7 ondergebracht.

3.1. De aanwezigheid van transnationalisme

Transnationalisme kan in verschillende vormen aanwezig zijn. In dit onderzoek is een onderscheid gemaakt tussen transnationale handelingen en transnationale gevoelens. Bij transnationale handelingen gaat het om transnationalisme waarvoor daadwerkelijke handelingen noodzakelijk zijn, waarbij het van belang is dat deze handelingen regelmatig en duurzaam zijn. Bij transnationale gevoelens gaat het om de subjectieve kant van transnationalisme, namelijk de aanwezigheid van transnationalisme op het niveau van emoties.

3.1.1 Turks of Nederlands?

Over de vraag of ze zich Nederlands, Turks, of een combinatie van beiden voelen, verschillen de respondenten van mening. Zo geven Zeynep, Günay en Hamide aan dat ze zich zowel Turks als Nederlands voelen. De verhouding is daarbij gelijk; er ligt niet meer nadruk op één van beiden.

Ik ben Turks-Nederlands, Nederlands-Turks. De verhouding is fifty-fifty (Zeynep)

Ik voel me én Turkse én Nederlands. Je rechten hier [in Turkije] zijn zo anders, ik kan nooit naar het nieuws kijken, dan word ik altijd boos, hoe ze mensen behandelen. ... Dan ben ik weer echt Hollands. En hoe ik met mijn burens omga en met mijn vrienden, ben ik weer echt Turks (Günay)

Ik zou niet kunnen zeggen, ik voel me Turks of Nederlands. Hoe moet ik het zeggen... Ik mis Nederland heel erg en ik mis Turkije heel erg (Hamide)

Hoewel Hamide niet kan zeggen of ze zich meer Turks of meer Nederlands voelt, geeft ze wel aan dat ze zich qua mentaliteit meer Turks voelt. Volgens haar hebben twee factoren hieraan bijgedragen.

De leeftijd tot 18 is een belangrijke periode in je leven [Hamide woonde van haar 4e tot haar 18e in Turkije]. Daarnaast, ik ben natuurlijk door Turkse ouders opgevoed, dat heeft een heel grote invloed (Hamide)

Ceyden geeft aan dat ze zich soms meer Turks en soms meer Nederlands voelde. Het hangt bij haar van de situatie af.

Het is een beetje dubbel voor mij, want ik voelde me én Turks én een beetje Nederlands. ... Ik voelde me [in Nederland] niet echt een buitenlander, maar ook niet echt een Nederlander. Het hangt een beetje van je situatie af. ... In Nederland voelde ik me nooit een buitenlander, behalve als ik soms zo werd aangekeken van, je bent toch een buitenlander. ... In sommige gevallen voelde ik me toch een Turk en in meeste gevallen voelde ik me wel gewoon Nederlander. Bij mijn familie gewoon Turks natuurlijk, op mijn werk was ik een Nederlander en soms op straat, ik had er niet veel last van, op school werd je soms wel gezien als een buitenlander. Maar op mijn werk was ik gewoon soms Nederlander en Turk, maar gewoon een Nederlander. Het verschilde per situatie. Maar ik heb niet echt een probleem gehad met mijn Turkse afkomst (Ceyden)

Onderstaand citaat lijkt aan te geven dat het gevoel van Turks zijn bij Ceyden wellicht toch sterker aanwezig is dan het gevoel van Nederlands zijn. (Ceyden gaf tijdens het interview aan dat ze op een bepaalde manier altijd het gevoel heeft gehad ooit naar Turkije te migreren. Onderstaande uitleg gaf ze naar aanleiding van de vraag waarom ze dit gevoel altijd heeft gehad).

Ja het is misschien, het is moeilijk om uit te leggen, maar ik ben een Turk en al heb ik de Nederlandse nationaliteit en woon ik daar, ik zal toch diep in mezelf die Turk blijven (Ceyden)

Erdem en Recep geven aan dat ze zich meer Turks dan Nederlands voelen. Bij Recep is het gevoel van Turks zijn wat sterker aanwezig dan bij Erdem.

Ik voel me beiden en heb van beide culturen wat meegenomen. ... Als ik naar Nederland ga ben ik gewoon een Nederlander en als ik in Turkije ben, ben ik gewoon een Turk. Je bent niet echt bewust bezig om het te combineren. Op een gegeven moment maak je onbewust combinaties van twee culturen, wat een heel leuk iets naar voren brengt. ... Mijn Turks is wat zwaarder. Het is gewoon een soort vaderland, het is ook toch je identiteit. Je persoonlijkheid heeft bepaalde dingen geaccepteerd en houdt zich daar wel aan vast om wat uit Turkije komt. Zoals het met feestdagen bezoeken van je ouders, handkussen, of dat soort dingen, dat is toch wel het Turkse vind ik. ... Dat zijn gewoon dingen die je in je privé-leven heel aanwezig ziet. Ook al woon je in Nederland (Erdem)

Recep geeft aan dat hij er altijd aan herinnerd werd dat hij Turks is. Dit heeft een invloed gehad op de mate waarin hij zich Turks dan wel Nederlands voelde.

Nou had ik het geluk dat ik op leuke scholen heb gezeten, leuke vriendenkringen had, ik ging mee skiën; ik voelde me helemaal niet uitgesloten. Maar ik was toch altijd wel de Turk, of het nou als bijnaam is of wat anders. Ik heb me altijd, omdat je er zo vaak aan herinnerd wordt, dat je toch door hebt, niet altijd op een negatieve manier, ook soms in positieve zin. ... Ik heb me altijd een Turk gevoeld die in Nederland woont (Recep)

Op de vraag hoe het volgens hem komt dat zich meer Turks voelde dan Nederlands, antwoordt hij:

Met name dat je toch vanaf jongere leeftijd, tijdens je studententijd toch ergens gevormd wordt, je leunt in ieder geval een bepaalde richting op. En tegen de tijd dat je een wat bewustere leeftijd krijgt, ga je ook die richting op denken, ga je jezelf meer cultiveren in die richting. Ik heb bijvoorbeeld in de eerste jaren gehad na mijn studiecarière en zelfs nu nog steeds in mijn zakelijke carrière, doe ik dingen die met Turkije te maken hebben. Dat is altijd een soort centraal iets in mijn leven geweest. Ik denk dat dat voort is gekomen uit mijn jongere jaren. Als ik gewoon in Turkije was opgegroeid was ik misschien iemand die helemaal niet over al die politieke vraagstukken nadenkt, helemaal niet zo met Turkije bezig is. Maar juist omdat ik in Nederland ben opgegroeid en er dagelijks aan herinnerd werd. Dat zijn wel dingen die je blijven herinneren dat je Turks bent en zijn dat ook de dingen die je identiteit bepalen. ... Nou ben ik wel geëindigd als iemand die erg veel met Turkije te doen heeft, echt een anker is van mijn identiteit (Recep)

Ook Feride werd er altijd aan herinnerd dat ze Turks is.

Ik kan me heel goed aanpassen aan de Nederlandse cultuur en dergelijke. Maar uiteindelijk als jij mij ziet, vraag jij wel snel uit welk land kom jij. Ik ben geen Nederlander. Ik kan wel gaan roepen, ik heb de Nederlandse nationaliteit, maar waar je ook komt, ook al zeg jij tegen mij je bent een Nederlander, jij zou wel in het eerste gesprek vragen, welk land kom je vandaan. Ik ben gewoon een buitenlander, ik ben geen Nederlander ... ik ben gewoon een Turk. Waar, ook al woon ik in Afrika, ik ben gewoon Turks, daar kun je gewoon niks aan doen. Ik ben geboren in Nederland, heb de Nederlandse nationaliteit, maar als ik in de spiegel kijk dan zie ik wel dat ik Turkse ben. Ik kán geen Nederlander zijn (Feride)

Feride geeft aan dat het niet zozeer is dat ze zich Turks *voelt*, maar dat ze *weet* dat ze Turks is. Volgens haar kun je je niet Turks of Nederlands *voelen*, het is een wetenschap. Op de vraag of het je Turks of Nederlands voelen niet meer met een gevoel te maken heeft, dan met uiterlijke kenmerken, antwoordt Feride:

Nee, je kunt je niet **voelen** [nadruk] als Nederlander, wat is dat voor gevoel dan? Is dat een speciaal gevoel dan? Ik voel me niet Turks ofzo. Dat is geen gevoel, je kunt niet zeggen, ik voel dat ik Turks ben. Dat weet je gewoon, dat weet je van jezelf. Je kunt niet zeggen, ik voel me Nederlands. Dat is geen gevoel, dat bestaat helemaal niet. Kun je dat aanraken, nee, want het bestaat niet, dat gevoel bestaat gewoon niet. Je kunt voelen dat je verliefd ben, of dat je pijn hebt, dan voel je iets. Maar je kunt niet zeggen, ik **voel** [nadruk] Nederlands, wat is dat? Is Nederlands te voelen? Nee, pijn is te voelen of wat dan ook, dat zijn gevoelens. Maar je kunt je niet Nederlands voelen. Dat bestaat gewoon niet (Feride)

Aycan geeft aan dat zich niet Nederlands en ook niet Turks voelt. Toen ze op de basisschool zat voelde ze zich Nederlands. Ze was het enige Turkse meisje in de klas en ze voelde zich echt Nederlands. Dit veranderde naarmate ze ouder werd.

Later ga je toch meer je eigen identiteit ontwikkelen en je merkt, ik ben geen Nederlander, zo word ik ook niet aangesproken op straat. Je voelt ergens ook wel discriminatie, dat maak je ook wel mee. Ga je meer

merken, meer voelen. Op een gegeven moment denk je, hé verrek, ik ben geen Nederlander, geen echte althans. ... Ik heb nooit echt dat nationalistische gehad. Ik ben echt zo'n wereldmens, ik ben dat maar ik ben ook dat. Ik ben echt tussen twee culturen opgegroeid, ik ben niet Turks, ik ben niet Nederlands (Aycan)

Twee van de respondenten houden zich niet zo bezig met termen als 'Turks' en 'Nederlands'. Yasemin en Umut geven aan dat ze zich niet 'Turks' of 'Nederlands' voelen.

Ik ben Nederlander die ook Turks is. Als je vraagt wat ik ben, ik ben wie ik ben, en dat is gewoon wat er is, daar maak ik geen onderscheid in. Ik ben iemand die in zijn portfolio Nederlands en Turks is. Zo simpel is het. Ik ga niet in de complexe, ik ga daar niet in mee. Wat ben je nou? Op het moment dat je daar over na gaat denken, ga je afbreuk aan jezelf, je persoonlijkheid doen. ... Het is holistisch. Je kunt niet het een van het andere, als je het over Umut Agca hebt, kun je niet het een van het andere losmaken, loskoppelen. ... Ik kan mezelf niet in tweeën splitsen, $\frac{3}{4}$ is Nederlands, $\frac{1}{4}$ is Turks, dat kan ik niet doen. Mijn identiteit is gewoon Umut Agca (Umut)

Voelde jij je Turks, Nederlands of beide? Allebei denk ik. Ik stond nooit stil bij deze vraag, ook niet naarmate ik ouder werd. ... Als je op die manier wordt opgevoed qua taal, qua contacten van je ouders, ook nooit te horen krijgt van 'zij' en 'wij', zo werd er bij ons thuis nooit gesproken over Nederlanders en Turken of over de verschillende achtergronden die er in Nederland zijn. Dat idee heb ik nooit gehad. Voor mij was het niet zo moeilijk om te combineren. ... Maar niet met het idee van ik ben Turks opgevoed of ik ben Nederlands opgevoed, nee. Daar ben ik op geen enkele leeftijd op geen enkele manier bewust mee omgegaan (Yasemin)

3.1.2 De rol van Turkije in het ouderlijk huis

Wanneer het gaat over transnationalisme onder de tweede generatie wordt er veelal vanuit gegaan dat deze generatie opgroeit in een transnationale omgeving. Het land van herkomst van de ouders is een continu aanwezige factor in het leven van de tweede generatie. In paragraaf 1.2.1 en 1.2.2 wordt in kaart gebracht op welke manier het land Turkije en de Turkse cultuur voor de respondenten een rol speelden tijdens hun jeugd.

De rol van het land Turkije

Aycan, Feride, Günay, Yasemin en Ceyden geven aan dat ze, toen ze opgroeiden, Turkije vooral zagen als vakantieland.

Vroeger als je klein bent is het gewoon een vakantieland, je kent het niet, je ziet het alleen vier tot zes weken, alles leuk en wel, maar ja, wat zie je als kind? Je maakt niks mee van politiek of op straat, je huppelt van die familie naar die familie, dan nog even naar het strand (Aycan)

Vakantie, het was echt vakantie (Feride)

Toen ik opgroeide, we gingen altijd op vakantie naar Turkije, dat was wel altijd heel leuk voor mij. Ik vond het altijd wel heel leuk, maar vond het alleen als vakantie leuk. Heb er nooit bij nagedacht en stilgestaan zou ik hier kunnen wonen, zou ik hier wonen (Günay)

Ik heb eigenlijk nooit gedacht om hier naar toe te komen, was ook niet van plan eerlijk gezegd om naar Turkije te komen, was alleen met vakantie hier, voor de rest gewoon Nederland (Ceyden)

Voor Yasemin, Recep, Aycan en Umut veranderde de rol die Turkije in hun leven innam naarmate ze ouder werden. Toen Yasemin 15 jaar was begon ze zich te oriënteren op een eventueel leven in Turkije.

Toen ik opgroeide was Turkije, ja, als land was ik er niet echt bewust mee bezig. ... Turkije ging pas leven in het voorjaar, gaan we weer op vakantie. ... Toen ik opgroeide was het eigenlijk een leuk vakantieland en ik had nooit het idee om in Turkije te gaan wonen. ... Ik heb toen ik 15 was een ontzettend leuke zomervakantie gehad hier [in Turkije]. ... En oude vriendschappen die ik al had zijn zich toen ook echt gaan ontplooiën tot volwassen vriendschappen. En die aansluiting, die klik, die complete klik, heb ik in Nederland nooit gehad. En dat is voor mij het begin geweest van me gaan oriënteren op Turkije en oké, ik heb het er hartstikke naar mijn zin, heb er een aantal hele goeie vriendin zitten, maar kan ik ook echt in dat land wonen (Yasemin)

Ook voor Recep veranderde de rol die Turkije innam in zijn leven vanaf het moment dat hij een jaar of 15 was.

Ik heb altijd wel interesse gehad in Turkije. Vanaf mijn 15^e, 16^e probeerde ik dagelijks Turkse kranten te lezen. Een interesse die niemand echt begreep, ook mijn ouders niet (Recep)

Op de vraag waarom volgens Recep de interesse in Turkije zich juist op dat moment begon te ontwikkelen, antwoordt hij:

Ik denk dat ik net genoeg wist van Turkije om te kunnen constateren dat mijn Nederlandse omgeving bevooroordeeld was over Turkije en dat heeft denk ik mijn interesse verder opgewekt om nog meer over Turkije te leren. ... Ik denk dat ik ergens, dat ik die identiteitscrisis waar ik het over had, dat ik daar ook last van gehad heb. Het is lastig om jezelf te psycho-analyseren, maar ik denk dat dat zeker wel, ik denk dat ik ook zocht naar dingen om trots te zijn. Dat ik ook de geschiedenis van Turkije et cetera gelezen heb met de onbewuste motivatie van, kijken naar waar ik trots op mag zijn. (Recep)

Toen hij een jaar of 18 was is hij een maand of 7 naar Turkije gegaan, om op die manier het land te leren kennen echt mee te maken.

Mij werd altijd verteld, och je hebt een romantisch idee over Turkije, als je er eenmaal gaat wonen dan wordt het wel anders et cetera. Ook door familie enzo, want zij idealiseren weer Europa. Dus na mijn middelbare schooltijd ben ik ook een jaartje in Turkije geweest. Eigenlijk meer zes, zeven maanden, het geld was op. De bedoeling was dat ik een jaar zou gaan. Ik heb toen ook bij familie gelogeed maar ook veel gereisd, ik wilde echt het land leren kennen. Ook een keer van dat stigma af, van Recep, je ziet het alleen maar als vakantieland. Ik wilde meemaken en ook echt kijken hoe winter Turkije is (Recep)

Ook voor Aycan en Umut veranderde de rol die Turkije in hun leven innam naarmate ze ouder werden. Hoewel ze als kind Turkije vooral zagen als vakantieland, begonnen ze tijdens hun studie anders over Turkije te denken.

Ik heb altijd al gezegd, ik ga in Turkije leven en daar werken. Vooral de laatste 4 jaar, toen ik begon met mijn studie, had ik zoiets van, ik ga afstuderen en dan in Turkije wonen en werken, maar niemand nam me serieus totdat ik het deed (Aycan)

Tijdens mijn jeugd was het voor mij meer een vakantieland, daar ging je op vakantie. Maar later veranderde dit naarmate ik ook ouder werd. Het begon me meer en meer te interesseren, de cultuur, de economie, de potentie in dat land. Ik begon Turkije steeds meer als een sterk ontwikkelend land te zien, wat eigenlijk ook niets minder te bieden heeft dan Nederland (Umut)

Zeynep, Hamide en Erdem hebben (een deel van) hun jeugd in Turkije doorgebracht. Zeynep woonde van haar 7^e tot haar 14^e in Turkije. Hamide en Erdem woonden respectievelijk van hun 4^e en 7^e tot hun 18^e in Turkije. De manier waarop Turkije in hun leven aanwezig was tijdens het opgroeien is voor Zeynep dan ook in mindere mate en voor Hamide en Erdem zelfs helemaal niet van toepassing. Aan hen is gevraagd welke rol Nederland tijdens hun jeugd innam in hun leven.

Zeynep en Erdem geven aan dat de rol van Nederland tijdens hun jeugd in Turkije voornamelijk beperkt was tot de rol van vakantieland. Van de aanwezigheid van de Nederlandse cultuur tijdens hun jeugd was dan ook geen sprake.

Op welke manier speelde Nederland een rol tijdens je jeugd in Turkije? Niet veel. Alleen voor de vakantie aantrekkelijk (Zeynep)

Tijdens mijn jeugd in Turkije vroeg ik me steeds af hoe het in Nederland zou zijn, maar van de cultuur had ik op vroege leeftijd weinig meegekregen. Wel was het voor mij leuk om met vakanties naar Nederland te gaan en dat te kunnen vertellen op school. Dus ik heb wel heel vaak op school spreekbeurten gehouden, waar ik over Nederland mocht vertellen. Maar na de middelbare school had ik helemaal geen band meer met Nederland, totdat ik weer afscheid nam van Turkije met als doel om in Nederland universitair opleiding te volgen (Erdem)

De rol van de Turkse cultuur

De respondenten groeiden allemaal op in een Turks gezin. Van huis uit was er een Turkse cultuur aanwezig. Maar buiten het huis bevond zich de Nederlandse 'cultuur' waarin ze moesten functioneren. Deze twee omgevingen kunnen sterk van elkaar verschillen en wellicht zelfs met elkaar botsen. Het is de vraag in hoeverre de respondenten zelf het gevoel hebben gehad met twee culturen opgegroeid te zijn. Zijn ze met twee culturen opgegroeid? Of was het voornamelijk één van beide culturen die de overhand had? Hebben ze hier moeilijkheden mee gehad? De meeste respondenten geven aan dat ze weinig problemen hebben ondervonden bij het opgroeien met twee verschillende culturen en dit soms zelfs als een verrijking zien.

Umut geeft aan dat hij het als een verrijking ziet dat hij is opgegroeid met twee culturen. Op de vraag of het soms moeilijk is geweest om met twee culturen op te groeien, antwoordt hij:

Nooit, nee absoluut niet. Dat zeg ik je echt met volledige oprechtheid, absoluut niet. Ik denk echt dat dit te maken heeft met het klimaat. Er moet een positief klimaat gecreëerd worden, waar mensen met begrip naar elkaar toe moeten bewegen. Nogmaals, in mijn kringen, zowel van mijn ouders kant als van de kant van mijn school, de voetbal, en mijn vriendenkring, daar is nooit druk op geweest van kijk, jij bent zus, jij bent zo. ... Mijn ouders hebben ons gewoon gestimuleerd 'go with the flow'. Niet allemaal moeilijk doen. ... Turkse cultuur was aanwezig, vanwege mijn roots, tuurlijk. Het was eigenlijk aanwezig in die zin dat ik iets speciaals had. Ik was tweetalig, dubbele cultuur, dubbel kennis. Dat uitte zich in vele vormen. Ik was op vele zaken een paar stappen verder dan mijn leeftijdsgenoten, die niet hetzelfde hadden als ik. ... Het is toch fantastisch als je Nederlandse Turk bent? Ik mag van twee wallen eten, ik heb een veel bredere horizon, dat maakt je als mens completer, want een mens leeft op de wereld, leeft niet in een land. Ik heb een veel breder leven en veel breder inzicht en dat maakt me een vollediger mens, dat maakt me Umut Agca (Umut)

Ook Yasemin heeft geen problemen ervaren met het opgroeien met twee culturen. De manier waarop haar ouders haar hebben opgevoed heeft hier voor een belangrijk deel aan bijgedragen.

Hoe heb je toen je opgroeide je Turkse en Nederlandse deel gecombineerd? Ja, dat is heel natuurlijk gegaan eigenlijk. Mijn ouders waren sowieso mensen die zich niet in een isolement lieten plaatsen. Dus dat waren niet mensen die vooral met Turkse burens omgingen of vooral met de Nederlandse burens. Maar gewoon omgingen met de burens die ze leuk vonden. En qua taal, mijn ouders hebben gelukkig niet gedacht van, je woont in Nederland en alles moet Nederlands. ... Zij vonden dat je je moedertaal eerst moest leren, of in ieder geval dat je je moedertaal moet blijven ontwikkelen naast de taal van het land waar je woont. Dat je niet het ene kunt terugduwen omdat je vindt dat het andere belangrijk is, dat gaat samen. En als je op die manier wordt opgevoed qua taal, qua contacten van je ouders, ook nooit te horen krijgt van 'zij' en 'wij', zo werd er bij ons thuis nooit gesproken over Nederlanders en Turken of over de verschillende achtergronden die in Nederland zijn. Dat idee heb ik nooit gehad. Voor mij was het niet zo moeilijk om te combineren. Je had van huis uit gewoon bepaalde regels waar je je aan moest houden. Nooit geleerd van, bij Nederlanders moet je zus gedragen en bij Turken hoor je je zo te gedragen, nee. **Heb je er wel eens problemen bij ondervonden?** Nee nooit. Dat is geen issue geweest. **Ben je er dan misschien ook niet zo bewust mee bezig geweest toen je jonger was?** Nee, niet in de zin van hoe doe ik het in bepaalde situaties wel en niet, nee. ... niet met het idee van, ik ben Turks opgevoed of ik ben Nederlands opgevoed, nee. Daar ben ik op geen enkele leeftijd op geen enkele manier bewust mee omgegaan (Yasemin)

Günay geeft aan dat ze altijd vrij is opgevoed en hierdoor geen problemen heeft ondervonden met het opgroeien met zowel de Turkse als de Nederlandse cultuur.

Vroeger had ik wel Turkse vriendinnetjes, later heb ik daarvan afstand genomen. Die deden bijna alles stiekem, die waren zo streng opgevoed en ik niet, ik ben vrij opgevoed. Ik kon gewoon uitgaan, zaterdagavond ging ik uit, ik kon bij vriendinnetjes slapen, had er helemaal geen problemen mee. Maar met Turkse meisjes was het altijd gezeur en gezeik en alles stiekem, dat was niks voor mij (Günay)

Feride geeft aan dat het bij haar thuis wel anders ging dan bij Nederlandse gezinnen. Ze is de jongste thuis en is daarom minder streng Turks opgevoed dan haar oudere zus en broer. Ze geeft aan nooit veel moeite te hebben gehad met het opgroeien met twee culturen.

En het Turks zijn, dat was, ja hoe zal ik het zeggen... mijn ouders zijn best wel streng, echt nog die Turkse cultuur, toch niet loslaten. Maar als ik dan naar mijn broer of zus kijk, mijn zus is heel streng opgevoed, die mocht niet naar verjaardagsfeestjes, mijn vader kende dat niet in Turkije. Mijn vader had echt zoiets van, verjaardag, ja daar zal het mee beginnen, straks worden ze nog helemaal Nederlands, hebben ze geen Turkse cultuur meer. Dus mijn zus is heel streng opgevoed. Bij mijn broer werd het al steeds soepeler. Dat was niet omdat hij een jongen was, maar het begon soepeler te worden. Hij mocht al een beetje uitgaan. En bij mij, bij mij in de stad was ik bijvoorbeeld het enige Turkse meisje dat een piercing heeft, ik was de eerste die gescheiden was als Turks meisje. ... Je vriendinnen om je heen doen andere dingen die jij niet gewend bent thuis. Als je dan bijvoorbeeld zegt, toch met uitgaan en dat soort dingen, want je vader en moeder die accepteren dat soort dingen toch niet, dan zit je wel tussen die 2 culturen natuurlijk. Maar ik moet zeggen, ik heb er niet veel moeite mee. Ik had echt zoiets van, als mijn ouders dat niet willen dan houdt het op (Feride)

Zeynep ziet het opgroeien met twee culturen als een meerwaarde. Ze geeft aan dat ze haar ouders achteraf gezien dankbaar is dat ze toentertijd besloten hebben terug te gaan naar Turkije. Deze stap heeft een positieve invloed op haar gehad.

Van het leven in twee culturen wordt je socialer, je moet je zelf meer inzetten. Het teruggaan naar Turkije [toen ze 7 was] heeft een positieve invloed op me gehad, ik heb een sterker karakter gekregen. ... Ik ervoer het als verrijking. ... Op het moment zelf was ik er minder blij om. Ik had last van heimwee en was boos (Zeynep)

Toen ze op haar 14^e weer terugkwam naar Nederland gebruikte ze haar link met de Turkse cultuur als een manier op sociale contacten op te bouwen.

Ik was nogal verlegen en had nog geen vriendenkring, dus ik probeerde via het buurthuis mijn sociale contacten te verbreden. Onder andere door middel van het geven Turkse volksdanses (Zeynep)

Hoewel Ceyden geen problemen heeft ondervonden van het opgroeien met twee culturen, geeft ze aan dat het soms wel moeilijk was.

Ik heb een strenge, wat Oosters opgegroeide vader en een wat vrijere, Westers opgegroeide moeder. Ik ben zowel vrij als streng opgegroeid volgens de Turkse cultuur. De Nederlandse cultuur heb ik van buitenshuis meegekregen. Maar ik heb dus een volle Turkse cultuur geleerd, zowel de Oosterse strenge als Westerse, wat Europese cultuur. Het is wat lastig om uit te leggen, om het in woorden te kunnen uiten. **Heb je hier moeite mee gehad?** Moeite? Ja zeker, binnenshuis moest ik niets verliezen van mijn Turkse cultuur, vanuit mezelf, maar ik moest mezelf ook aanpassen aan de Nederlandse cultuur buitenshuis. Ik leef tenslotte in dit land dus ik moet me wel kunnen aanpassen zonder mijn eigen, mijn vaders en moeders, normen en waarden te verliezen. Maar voor mijn gevoel zat ik op de goede weg. Ik heb er verder geen last van gehad (Ceyden)

Ook Recep vond het soms moeilijk om met twee culturen op te groeien. Toch zag hij het voornamelijk als een verrijking om met twee culturen opgegroeid te zijn. De Turkse cultuur was bij hem thuis duidelijk aanwezig.

De Turkse cultuur maakte op erg veel verschillende manieren deel uit van mijn leven. Ik was vier jaar oud toen ik naar Nederland verhuisde en ben vanaf dat moment met twee culturen opgevoed. Dit heb ik uiteraard te danken aan mijn ouders. ... Ik had dankzij mijn ouders, die studeerden et cetera, die droegen echt die Turkse cultuur met zich mee. ... Zo werd mij zowel Jip en Janneke voorgelezen als Hacivat en Karagoz. ... Samengevat; de Turkse cultuur was aanwezig in de taal die wij spraken, het eten dat wij aten, de geschiedenis die wij leerde, de kunst die wij waardeerden et cetera. ... Dus in die zin, aan de oppervlakte zien we er heel geïntegreerd uit, omdat we op het Stedelijk Gymnasium hebben gezeten, ouders hebben gestudeerd, iedereen spreekt Nederlands et cetera, maar ik denk dat wij juist minder geïntegreerd zijn in die zin dat wij zo'n sterke culturele identiteit hebben die toch wel eigenlijk Turks is. Het feit dat ik goed Nederlands spreekt doet daar niets aan af. ... Soms was het moeilijk. Een kind heeft de behoefte bij een homogene groep te horen of als zodanig te worden geaccepteerd. Dat was natuurlijk niet altijd het geval. Over het algemeen, beschouwde ik het echter als een rijkdom en geen obstakel. Ik heb er veel goeds aan overgehouden (Recep)

Niet alle respondenten zien de voordelen van het opgroeien binnen twee culturen. Erdem, die van zijn 7e tot zijn 18e in Turkije heeft gewoond, ziet het als een voordeel dat hij juist deze periode in Turkije, en dus binnen één cultuur, heeft doorgebracht. De Nederlandse cultuur speelde tijdens zijn jeugd in Turkije geen rol.

Tijdens mijn jeugd in Turkije vroeg ik me steeds af hoe het in Nederland zou zijn, maar van de cultuur had ik op vroege leeftijd weinig meegekregen. ... Na de middelbare school had ik helemaal geen band meer met Nederland, totdat ik weer afscheid nam van Turkije met als doel om in Nederland universitair opleiding te volgen. ... Ik denk dat ik precies op de juiste tijd, van pubertijd en het volwassen worden, dat ik dat bij één cultuur heb meegemaakt. Je eigen cultuur goed kennen, je eigen taal goed kennen, dat geeft een bepaalde zelfvoldoening en ja, dat bereidt je ook goed voor naar andere landen toe (Erdem)

Ondanks het feit dat hij het als positief beoordeelt dat hij de periode van pubertijd en volwassen worden in één cultuur heeft doorgebracht, ziet hij het 'hebben' van twee culturen wel als een verrijking.

Absoluut. Zeker. En ja, daarom zeg ik ook, in Nederland een Turk zijn zie ik niet als negatief maar eerder positief. Ik krijg meer dingen mee en dat is gewoon een verrijking in je leven (Erdem)

Ook voor Hamide, die van haar 4^e tot haar 18^e in Turkije heeft gewoond, speelde de Nederlandse cultuur geen rol tijdens haar jeugd. Toen zij op haar 18^e weer naar Nederland migreerde, vond ze het niet heel moeilijk om zich aan te passen. Eigenlijk vormde alleen de taal een probleem.

Het grootste probleem was toch de taal eigenlijk. Qua taal was het moeilijk, maar voor de rest was het niet zo moeilijk om aan te passen. Helemaal niet (Hamide)

Hoewel Aycan geen moeite heeft gehad met het opgroeien met twee culturen en dit ook wel als een verrijking ziet, heeft ze wel het gevoel dat dit op een bepaalde manier niet zo goed is geweest.

Thuis heb ik de Turkse cultuur meegekregen, ik heb alles thuis geleerd en op school kreeg ik de Nederlandse cultuur mee. Het opgroeien met twee culturen heb ik niet als een probleem ervaren. Maar nu heb ik het gevoel dat dat aan de ene kant niet zo goed is geweest. Ik denk dat dat komt omdat ik nu hier woon. Want ik voel me nooit ergens thuis. Je voelt je in Nederland niet welkom maar ook niet in Turkije. Het heeft wel z'n voordelen dat je meer kennis hebt over meerdere culturen (Aycan)

3.1.3 Contact met Turkije

De respondenten hebben allemaal familie in Turkije wonen. Voor sommigen woonde het grootste deel van de familie in Turkije, voor anderen slechts nog enkele familieleden. De overige familieleden woonden veelal in Nederland of in andere Europese landen. Sommige respondenten onderhielden ook vriendschappen met mensen in Turkije. Ook was er soms sprake van zakelijk contact met Turkije.

Alle respondenten, op Sabriye na, onderhielden toen ze nog in Nederland woonden zelfstandig contact met familieleden in Turkije of in andere landen.

Ja het [contact] was sowieso telefonisch altijd, destijds was er nog geen computer. Mijn nichten die sturen heel vaak ansichtkaarten. We schreven met elkaar. Je bleef altijd wel contact houden. Zelf ook. Met mijn nicht vooral, altijd wel schrijven, kaarten versturen (Feride)

Ja van zomer tot zomer en oud en nieuw en dat soort dagen. Ging ik hierheen of bellen, suikerfeest en dat soort dingen. Heel veel bellen, kaarten sturen. **Verliep dat via je ouders of had je zelf ook contact?** Nee, had ik zelf ook wel, familieband is sterk (Recep)

Toen ik jonger was hadden mijn ouders briefcontact en op gegeven moment ik had contact met mijn lievelingsnichtje, al vanaf dat ik kon schrijven. Maar dat is later vanaf een jaar of 15, 16 veel uitgebreider geworden. Ik had ook met andere neefjes en nichtjes contact en omdat je ieder jaar terugkomt in hetzelfde vakantiedorp dan heb je steeds meer vrienden erbij en daar had ik best wel veel contact mee. En nadat mobiele telefonie en internet kwam, was dat praktisch ieder weekend wel even msnen. Dat is gegroeid eigenlijk. ... Allebei mijn ouders hechten heel veel aan hun familie en heel veel aan dat je familie de eerste veiligheidshaven voor je moet zijn. Dat voel je ook in de contacten met ooms en tantes, neven en nichten, dus familie is altijd wel belangrijk geweest voor mij (Yasemin)

We schreven briefjes met neefjes en nichtjes. Ik had ook zelf contact, het was niet alleen via mijn ouders (Aycan)

We hebben eigenlijk niet echt familie in Turkije. Ze zitten allemaal in Europa. **Had je contact met je familie in Europa?** Oh ja absoluut. Tijdens vakantie kwamen ze of wij bij hen. Zeker. Ik had er zelf ook wel contact mee (Umut)

Mijn moeder had wel regelmatig contact, wij alleen in het weekend of feestdagen (Ceyden)

Erdem en Recep onderhielden, naast de contacten met familie en vrienden in Turkije, ook zakelijke banden met Turkije.

En ja daarna, zeg maar zo'n beetje 2002, was het een langzame groei en toen had ik een bedrijf, ik ben de oprichter van het bedrijf. En vervolgens is er in 2003 al een dependance hier in Turkije geopend. Toen begon de link al tussen Turkije en Nederland (Erdem)

Toen Recep nog studeerde hield hij zich al actief bezig met Turkije. Na zijn studie, toen hij zijn zakelijke carrière begon, breidde dit zich uit.

Aan einde van het vierde of derde jaar denk ik, van de rechtenstudie, kreeg ik de kans om in Amerika, tijdens de Irak oorlog, voor, tijdens en na, voor het Amerikaanse Congres te werken. Een soort 'fellowship', met wat meer inhoud. Toen heb ik daar gewerkt, als 'fellow' die op Turkije-gebied adviseert. Dat was voor mij een eye-opener, ook omdat ik op de Turkije desk werkte zeg maar heb ik ook veel over Turkije geleerd wat ik niet wist. ... Ik heb bijvoorbeeld in de eerste jaren gehad na mijn studiecarière en zelfs nu nog steeds in mijn zakelijke carrière, doe ik dingen die met Turkije te maken hebben. Dat is altijd een soort centraal iets in mijn leven geweest. ... Ik had wel al ideeën, omdat ik heel wat bedrijven kreeg die vroegen of ik in Turkije consultancy wilde doen. Twee jaar geleden begon ik echt heel veel heen en weer te pendelen. Ook vanwege werk (Recep)

Zeynep, Erdem en Hamide hebben (een deel van) hun jeugd in Turkije doorgebracht. Aan hen is gevraagd of ze gedurende die periode ook contact met Nederland onderhielden. Ook is hen gevraagd of ze, toen ze weer in Nederland woonden, contacten onderhielden met Turkije.

Op welke manier speelde Nederland een rol tijdens je jeugd in Turkije? Niet veel. Alleen voor de vakantie aantrekkelijk. **Toen je weer in Nederland woonde, had je toen veel contact met familie in Turkije?** Altijd. Ik had altijd contact met mijn familie. Ook zelf. Door middel van telefoon, internet en brieven. Ik ging zelf ook nog elk jaar naar Turkije op vakantie toen ik volwassen was. Om energie te pompen. We hebben een heel sterke familieband en het is voor mij heel belangrijk om het zo te houden (Zeynep)

Wij [Erdem en zij] hadden natuurlijk ook onze oude vriendenkring. En wij hebben altijd contact met elkaar nog. Qua vriendschap is dit niet zo moeilijk gegaan. ... Omdat we ieder jaar natuurlijk contact met elkaar hadden, in de zomer naar Turkije kwamen met vakantie, dan zagen we elkaar (Hamide)

Erdem geeft aan dat hij tijdens zijn jeugd in Turkije eigenlijk geen band had met Nederland. Toen hij op 18 jarige leeftijd weer naar Nederland ging, onderhield hij intensief contact met Turkije.

Maar na de middelbare school had ik helemaal geen band meer met Nederland, totdat ik weer afscheid nam van Turkije met als doel om in Nederland universitair opleiding te volgen. ... Toen ik weer in Nederland woonde was het in begin nog brieven schrijven naar familie en vrienden. Heel af en toe bellen, dat was toen nog heel duur, maar later was het op school e-mailen en chatten. In beginsel drie keer per jaar op en neer reizen. Naarmate allerlei mogelijkheden zijn ontstaan maakte ik vol gebruik daarvan; mailen, chatten, voipen [bellen via de computer], msnen, veel reizen (Erdem)

3.2 Retourmigratie en de tweede generatie

In welke mate vertoont de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders overeenkomsten met het concept retourmigratie, zoals dit op eerste generatie migranten wordt toegepast? Wessendorf (2007) introduceert in haar artikel het concept van 'roots migrants'. Met dit concept beschrijft ze de door haar onderzochte tweede generatie Italiaanse migranten in Zwitserland, die 'terugkeren' naar Italië. Ze noemt een drietal kenmerken van roots migrants.

In paragraaf 3.2.1 zal aangegeven worden in hoeverre de respondenten middels hun migratie naar Turkije zelf het gevoel hadden 'terug naar hun roots' te gaan. In paragraaf 3.2.2 wordt beschreven de manier waarop en de mate waarin de drie kenmerken van roots migrants, zoals gedefinieerd door Wessendorf (2007), aanwezig zijn bij de respondenten.

3.2.1 Terug naar de roots?

Een manier om erachter te komen in hoeverre er bij de tweede generatie sprake is van retourmigratie, is te onderzoeken in hoeverre de mensen zelf het gevoel hebben door middel van hun migratie op een bepaalde manier ergens naar 'terug' te gaan. Hebben de respondenten het gevoel dat ze 'terug naar hun roots' gaan, nu ze gemigreerd zijn naar Turkije? Aycan, Günay, Zeynep, Yasemin, Feride, Erdem en Hamide zien hun migratie naar Turkije niet als 'teruggaan naar hun roots'.

Dan moet ik antwoorden met een vraag; wat zijn nou mijn roots? Ik ben echt tussen twee culturen opgegroeid, ik ben niet Turks en ik ben niet Nederlands. Het is niet iets van terug naar je roots, want ik denk dat de mensen die buiten het vaderland wonen, dat geldt niet alleen voor Turken maar voor iedereen, dat die toch ergens tussen vallen en nergens meer eigenlijk bij horen. Vooral vanaf de tweede generatie denk ik dat het meer is. Het gevoel van roots is denk ik binnen de familie. Mijn vader en mijn moeder, dat zijn mijn roots. Met een land kun je je niet vereenzelvigen want je bent toch overal een beetje een buitenlander. Ik denk dat je tegenwoordig niet meer kunt spreken van roots, wat is nou roots? Iedereen is een beetje een wereldburger geworden want niet iedereen woont nog in de plaats waar hij is geboren (Aycan)

Nee, ik zou ook naar Amerika kunnen gaan, of naar Engeland, of naar, weet ik veel, Afrika. Ik had niet het gevoel van, natuurlijk is het wel makkelijker om naar Turkije te gaan, het is je moederland en je spreekt Turks. Je hoeft geen extra taal erbij te kennen. Dus dat is natuurlijk wel een pluspunt. Maar het had geen speciale reden hoor, om naar Turkije te komen (Günay)

Mwah. Ik ben gek op mijn nationaliteit, maar de verhouding is fifty-fifty (Zeynep)

Dat je zegt van, terug naar je roots ofzo? Nee eigenlijk niet. Want dat land is toch voor mij ook nieuw. Ik ontdek hier nog steeds nieuwe dingen en ik voel me hier thuis, maar dat heeft wel even geduurd. ... Nu ik bijna twee jaar in Istanbul woon en ook heel veel reis voor mijn werk, merk ik toch dat als ik in deze buurt terug ben van, ja ik ben thuis. Dat voelt wel als thuis, maar het is niet van 'back to my roots', of dit land daar hoor ik. Nee, het is nu meer gewoon dat ik de stad ken en dat ik hier mijn eigen routinedingetjes heb ontwikkeld. Dat ik hier een thuis heb opgebouwd (Yasemin)

Ik voelde het niet alsof ik terug naar mijn roots ging (Feride)

Nee, het is meer een zakelijke stap waarbij je de cultuur en gewoontes kent (Erdem)

Nee, dat gevoel heb ik niet. De meeste mensen zeggen dat wel, maar dat gevoel heb ik niet. Ik bedoel, nee dat gevoel heb ik niet. Natuurlijk is het anders om tussen de mensen te wonen die je eigen taal spreken, maar ik heb in Nederland een heel leuk leven gehad (Hamide)

Voor Recep, Ceyden en Umut is het gevoel van 'terug naar hun roots' wel op een bepaalde manier aanwezig.

Ik heb me altijd een Turk gevoeld die in Nederland woont. ... Ik denk dat ik toch altijd wel een soort gemis heb gehad van Turkije, dat ik hier pas echt thuis was. Gedeeltelijk ook een ongezonder gevoel, maar dat is die romantiek toch, op een gegeven moment denk je hier hoor ik... (Recep)

Ik kom van het buitenland, maar voor mij ben ik nog steeds in het buitenland hier. Maar als je het anders bedenkt, het is toch het land waar ik ooit naar teruggekomen zou zijn, zo zie ik het wel. Niet dat ik het ooit zou willen misschien, als je het zo bekijkt, maar wel dat ik ooit toch zou komen. Ja het is misschien, het is moeilijk om uit te leggen, maar ik ben een Turk en al heb ik de Nederlandse nationaliteit en woon ik daar, ik zal toch diep in mezelf die Turk blijven. En ooit zou ik denk ik willen om terug te keren. Dat zou ik ooit vast willen, op mijn 50e, 60e, dat weet ik niet. Maar ik had wel het idee van, ooit zou ik het willen, maar niet op dat moment. Maar ja, die ooit kwam een beetje te snel. (Ceyden)

Ik heb Turkse roots, klopt, maar tussen 1997 en 2005 ben ik 8 jaar niet in Turkije geweest. Als ik op mijn sterfbed lig, op mijn 80e of 70e, en ik heb niks meegekregen van de Turkse kant, ik heb er helemaal niet van kunnen proeven, niks van kunnen zien, dan zou ik wel denken van, wat heb je nou weer gedaan Umut, dat zonde. **Is er een verklaring dat je naar Turkije bent gegaan en niet naar een ander land?** Tuurlijk, vanwege roots, ik wilde wel mijn roots ontdekken. Ik wilde wel mijn horizon verbreden. ... Het feit dat ik Turkse roots heb maakt het alleen maar makkelijker voor mij om de stap te zetten. Als ik daar geen gebruik van maak om mijn doel, wat mijn horizon verbreden is, te doen, dan ben ik wel een enorme, als ik dat wil en ik doe het niet, terwijl ik ook nog eens Turks ben. Het maakt het voor mij makkelijker om aan mn doel te komen. Ik heb nooit over nagedacht om het in een ander land te proberen, nee. Het is zo'n mooie kans, dat ik Turkse roots heb, dat het makkelijker is om me hier te vestigen dan in Spanje of Italië (Umut)

3.2.2 Roots migrants?

Wessendorf (2007) benoemt in haar artikel drie factoren die van invloed zijn op de 'root migration' van de tweede generatie. Dit zijn de mate van sociale integratie tijdens de vakanties in het land van herkomst; de culturele en sociale integratie met mensen van dezelfde nationaliteit in het land van vestiging; en de mate van integratie in het land van vestiging.

Sociale integratie tijdens de vakanties

Alle respondenten gingen tijdens de zomervakantie met het gezin op vakantie naar Turkije. Waar mogelijk gingen ze elk jaar. Deze vakanties zaten vaak vol met familiebezoeken.

Alle respondenten brachten hun vakanties in Turkije veelal bij hun familie of vrienden door.

Vroeger als je klein bent is het gewoon een vakantieland, je kent het niet, je ziet het alleen vier, zes weken, alles leuk en wel, maar ja, wat zie je als kind? Je maakt niks mee van politiek of op straat, je huppelt van die familie naar die familie, dan nog even naar het strand. **Brachten jullie de gehele tijd door bij familie?** Ja, tijdens de vakanties naar Turkije gingen we alleen maar naar familie. Dus de contacten waren altijd heel goed (Aycan)

Toen ik opgroeide, we gingen altijd op vakantie naar Turkije, was wel altijd heel leuk voor mij (Günay)

Vakantie, het was echt vakantie. Ja, dat was altijd zes weken vol Turkije. Elk jaar. We gingen altijd wel naar familie, altijd zes weken vakantie, dat was dus ruim vier, vijf weken bij familie ,opa, oma, neven, en meestal wel ongeveer een week of twee weken gingen we altijd wel naar het strand. Mijn vader houdt er van om te kamperen, een tent te plaatsen, dat vindt hij geweldig. Dus dat deden we altijd wel en dan altijd wel met neven en nichten, opa's oma's, Mijn vader nam de hele reutemeteut mee (Feride)

Absoluut, zeker twee keer in het jaar om gewoon familie en vrienden te bezoeken en uiteraard te genieten van de zonnige badplaatsen in Turkije (Erdem)

Ik ben met vakantie altijd in Turkije geweest... Elk jaar. In de schoolvakantie zes weken. En ook altijd bij familie. ... Bij mijn opa en oma. ... Ik heb zelf nooit de behoefte gehad om een keer alleen of met vrienden op vakantie te gaan. ... We waren altijd bij familie. We logeerden tot drie jaar terug altijd bij mijn oma, met zeven meiden in één kamer, mijn zusje, vijf nichtjes en ik. ... We wonen één kilometer van het strand, dus we waren haast elke dag op het strand en 's avonds uitgaan. We misten elkaar het hele jaar door, dus eten, slapen en uitgaan was altijd gezamenlijk. ... Het huis van mijn oma was en is nog steeds alles voor mij en ons allemaal eigenlijk. Ooms en tantes die daar wonen hebben natuurlijk een eigen woning. Maar nichtjes en neefjes logeerden altijd bij oma en het eten was ook altijd hier. Kan je je voorstellen dat je in de tuin met ruim 25 man aan tafels zit? ... Bij mijn familie voelde ik me nooit buitenlands of anders. Maar zodra ik buiten was voelde ik me toch anders dan mijn nichtjes. Dit kwam eigenlijk alleen door anderen. Op een of ander manier konden mensen zien dat wij uit het buitenland kwamen. ... Behalve dit was er verder geen probleem, dit was ook niet echt een probleem trouwens. ... Steeds met de leeftijd mee veranderde ook het band tussen ons. Ieder kreeg natuurlijk een vriendje, begon het leven anders te zien et cetera. Maar we zijn altijd samen geweest en nog steeds maken we plannen wat we in de zomer zullen doen (Ceyden)

Omdat we ieder jaar natuurlijk contact met elkaar hadden, in de zomer naar Turkije kwamen met vakantie, zagen we elkaar (Hamide)

Zeynep migreerde op haar 14^e met haar gezin weer naar Nederland. Ze gingen toen elk jaar op vakantie naar Turkije.

Elk jaar gingen we naar Turkije op vakantie. Ik ging zelf ook nog elk jaar naar Turkije op vakantie toen ik volwassen was. ... De vakanties waren bedoeld om familie te zien, voor ontspanning en om het heimwee gevoel te verwerken. We rustten goed uit en laadden ons op met energie om de hele jaar in Nederland weer tegemoet te gaan. Ik voelde me er altijd goed om in Turkije te zijn, zon, lekker druk, levendig ook op zondagen, geen stress, lekker met je familie te zijn. ... We hebben een heel sterke familieband en het is voor mij heel belangrijk om het zo te houden (Zeynep)

Umut heeft niet veel familie meer in Turkije wonen. Het grootste deel van zijn familie woont in Europa. Tijdens de vakanties in Turkije gingen ze dan ook eigenlijk alleen naar zijn opa en oma.

Tot en met mijn 16^e kan ik me herinneren gingen we gemiddeld om de 2 jaar. **Gingen jullie dan naar familie?** Nee, niet veel. Het grootste deel van onze familie woont in Nederland, Duitsland, België, Zwitserland en Oostenrijk, ik denk wel 90% procent. In Turkije hadden we veel contact met mijn opa en oma van mijn vaderskant. Maar die zijn al een tijd geleden overleden. ... Vervolgens ben ik, je bent puber, je gaat naar andere landen op vakantie, zijn mijn ouders ook weer doorgegaan om de 2 jaar naar Turkije. Zelf ging ik bijvoorbeeld naar Zeeland, of naar Frankrijk of Oostenrijk, naar andere plekken. Dan gingen mijn ouders naar Turkije en bleven wij in Nederland. Of mijn broertje en zusje gingen mee en ik en mijn broers bleven thuis (Umut)

Voor Yasemin en Recep ontstonden er in die periodes ook hechte vriendschappen.

En ja, Turkije ging pas leven in het voorjaar, gaan we weer op vakantie. **Hadden jullie tijdens de vakanties veel contact met de familie?** Het was het allebei eigenlijk. Mijn ouders komen allebei uit Sogucak vandaan. Dat was een prachtig dorp waar ze vandaan kwamen, waar ik heel veel leuke vriendjes had en waar we altijd heel gezellig met elkaar speelden en toen we wat ouder werden naar het strand gingen en uitgingen. Dus het was echt vakantie vieren maar met de familie. Omdat je ieder jaar terugkomt in hetzelfde vakantiedorp, op een gegeven moment dan heb je steeds meer vrienden erbij en daar had ik best wel veel contact mee en nadat mobiel en internet kwamen, was dat praktisch ieder weekend wel even msnen. Dat is gegroeid eigenlijk. ... Ik vond het altijd heel jammer om haar [haar lievelingsnichtje] weer achter te laten, dat was echt mijn beste vriendinnetje. ... Ik heb toen ik 15 was een ontzettend leuke zomervakantie gehad hier. Voor het eerst echt verliefd, voor het eerst een vakantie waarin je echt zelfstandig uit mocht gaan, zonder dat je weggebracht wordt en opgehaald wordt. En dat was hartstikke gezellig. En oude vriendschappen die ik al had zijn toen ook echt zich gaan ontplooien tot volwassen vriendschappen. En die aansluiting, die klik, die complete klik, heb ik in Nederland nooit gehad (Yasemin)

Ik ging altijd op zomervakantie daarheen ... Elk jaar gingen wij in de zomervakantie zo lang mogelijk op vakantie naar Turkije. Tijdens die vakantie bezochten wij familie, maar ontmoetten mijn zus en ik ook onze eerste Turkse vrienden. In Nederland was onze Turkse kring zeer beperkt omdat wij beiden op het Stedelijk Gymnasium in Utrecht onderwijs genoten en in die tijd de enige niet-autochtonen waren op de hele school. Veel vriendschappen die ik vandaag nog koester, hebben een basis in die zomervakanties (Recep)

Intergratie met mensen van dezelfde nationaliteit in het land van vestiging

De meeste respondenten waren er niet bewust mee bezig met wie ze vriendschappen onderhielden en met wie niet. Aycan, Feride, Günay, Zeynep, Ceyden, Yasemin en Erdem hadden vrienden van verschillende nationaliteiten en culturele achtergronden.

Op de basisschool was ik het enige Turkse meisje in de klas, ik had Nederlandse vriendjes en vriendinnetjes. Dat verandert toch. Als je op de middelbare school komt, een gemengde school, ook allochtone klasgenootjes, daar ga je meer mee optrekken. Het groeit een beetje vanzelf naar elkaar toe. Marokkaans, Surinaams, Chinees. Multiculti, dat leer je gewoon in Nederland. Ik had vrienden van allerlei culturen. Dat is niet bewust gegaan want ik werd gewoon bevriend met mijn school/klasgenoten en dat was van alle culturen (Aycan)

Ik heb om heel eerlijk te zijn in Nederland ook maar één Turkse vriendin, en dat is omdat ik met haar ben opgegroeid, voor de rest allemaal andere nationaliteiten. Misschien dat het daardoor wel komt dat ik me niet vreemd voel in Nederland (Feride)

Ik zat op de Modevakschool en het was echt Turken gingen met de Turken om, Marokkanen met de Marokkanen, Surinamers met Surinamers, echt iedereen had zijn eigen groepje, het was nooit gemengd. Ik had Marokkaanse vrienden, Nederlandse vrienden, Surinaamse vrienden. Ik was echt gemixt. Ik ging echt met iedereen om (Günay)

Dat was een mix. Dat was geen bewuste keuze (Zeynep)

Een mix kan ik het wel noemen. Familie en kennissen zijn natuurlijk Turks, maar klasgenoten, collega's op het werk zijn weer Nederlands, of ook buitenlands. Ik zag mezelf soms als een Nederlander en soms als een buitenlander. Hierdoor maakte ik ook geen onderscheid over de afkomst van mijn vrienden (Ceyden)

Toen ik op de basisschool zat, ook op de middelbare school eigenlijk, van allerlei nationaliteiten. Ik kom uit een wijkje in Rotterdam die echt representatief voor Rotterdam is, dus 50% Nederlandse Nederlanders en 50% nieuwe Nederlanders. Dus dat was ook op de basisschool en middelbare school zo. Pas later toen ik Turkologie ging studeren en in een collegejaar terecht kwam waar maar weinig studenten overbleven, ben ik meer op gaan trekken met Turkse promovendi, die bij ons op de vakgroep kwamen. Maar dat was vooral vanwege een gemeenschappelijke wetenschappelijke achtergrond dan vanwege het feit dat ze uit Turkije kwamen. ... Ik had juist helemaal niets met de Turken in Nederland. Helemaal niets. **Waarom niet?** Taal was een belangrijke barrière, want de meeste Turkse jongeren die in Nederland opgroeien komen hier toch uit nou ja, provinciale regio's waar een zwaar dialect wordt gesproken. Ze leren thuis geen goed Turks, waardoor ze het Nederlands ook niet goed ernaast kunnen leren. Dus zowel in het Nederlands als in het Turks moest ik een soort van babytaal met ze praten en dat is om eventjes te zeggen van, goh hoe was je weekend wel leuk, maar echte gesprekken kun je niet voeren. En als dat niet gaat, vriendschap zit er dan ook niet in. En ik ben toch heel anders opgevoed, je krijgt toch ook dat vormt een barrière, niet dat ik er moeite mee had, want een barrière is als je aan de andere kant probeert te komen, die drang had ik niet eens. Maar je werd aangekeken van, jij bent zo verwesterd, zo vernederlandst, waarom draagt jouw moeder geen hoofddoek. Ook wat men in hun vrije tijd wilde doen, interesse in muziek, films en dat soort dingen, komt gewoon niet met elkaar overeen. ... Ik had Kaapverdiaanse vriendinnetjes, Indonesische, Nederlandse. Achtergrond speelde voor ons geen rol (Yasemin)

Erdem had, toen hij op zijn 18^e weer naar Nederland kwam, in het begin voornamelijk Nederlandse vrienden. Later werd dit gemengd, toen hij ook Turkse vrienden kreeg.

Ik had met name Nederlandse vrienden en later ook Turkse, dus werd het een mix (Erdem)

Ook Hamide had, toen ze op haar 18^e weer naar Nederland ging, Nederlandse vrienden. Dit waren mensen die ze via haar ouders leerden kennen. Haar ouders hadden nog contacten van voor hun migratie naar Turkije.

Ik had wel Nederlandse vrienden, dat was juist het voordeel dat ik terug naar Nederland kon. **Waar had je hen leren kennen?** Via mijn ouders dan. **Gingen jullie terug naar zelfde plek als waar jullie daarvoor gewoond hadden?** Ja, dezelfde wijk. Daar woonden veel bekenden van mijn ouders (Hamide)

Recep en Umut hadden voornamelijk Nederlandse vrienden. Dit was echter geen bewuste keuze.

Ik heb eigenlijk alleen maar Nederlandse vrienden in Nederland. En ook nog steeds mijn beste vrienden zijn Nederlandse mensen, omdat zij sinds de middelbare school | jeugdvrienden zijn en ook studiegenoten. Ik ben lid geweest van Utrechtse Studenten Corps, dat is ook niet bepaald een multiculturele organisatie. Dus ik heb voornamelijk Nederlandse vrienden. **Was het een bewuste keuze of was het gewoon dat je met die mensen in aanraking kwam?** Zo ging het gewoon. Zoals lid worden van een typische Nederlandse studentenvereniging is natuurlijk wel een keuze. Er waren ook veel multiculturele studentenorganisaties, maar die waren vond ik minder goed georganiseerd, hadden ook minder geschiedenis. Bovendien zag ik, zie ik nog steeds het nut niet van in, omdat je toevallig een andere etnische achtergrond hebt, om dan in Nederland, als je daar echt woont, een paspoort draagt, daar studeert, om dan per se van een of andere multiculti club lid te worden. Ik dacht juist het is leuker om mee te doen met de traditie. ... In Nederland was onze Turkse kring zeer beperkt omdat wij beiden [Recep en zijn zus] op het Stedelijk Gymnasium in Utrecht onderwijs genoten en in die tijd de enige niet-autochtonen waren op de hele school (Recep)

Ik persoonlijk heb voor her merendeel Nederlandse vrienden. Ik denk wel dat 75% uit autochtone Nederlandse vrienden bestaat en 25% uit allochtone Nederlanders, Turken. Dus uiteindelijk een mix. **Was dat een bewuste keuze?** Of dit een bewuste keuze is... Ik denk nooit dat een mens dat kan plannen. Voor mij was dit absoluut geen bewuste keus. Ik maak ook nooit onderscheid tussen bevolkingsgroepen, ik kies ook mijn vriendengroep niet op basis hiervan. Het zijn allemaal mensen, of ze nu Hollands, Turks, Spaans, Joegoslavisch, Indonesisch zijn, en het zijn mensen wiens karakters voor mij belangrijk zijn (Umut)

Günay had in Nederland vrienden van verschillende nationaliteiten. Ze geeft aan dat ze er bewust voor heeft gekozen niet zoveel met Turkse mensen om te gaan.

... ik ging daar [in Nederland] niet met Turkse mensen om. **Was dat een bewuste keuze?** Ja eigenlijk wel. Vroeger had ik wel Turkse vriendinnetjes, later heb ik daarvan afstand genomen. Die deden bijna alles stiekem, die waren zo streng opgevoed en ik niet, ik ben vrij opgevoed. Ik kon gewoon uitgaan, zaterdagavond ging ik uit, ik kon bij vriendinnetjes slapen, had er helemaal geen problemen mee. Maar met Turkse meisjes was het altijd gezeur en gezeik en alles stiekem, dat was niks voor mij, daar krijg ik problemen mee, die ouders gaan mij beschuldigen. Zoiets van nou dan maar afstand nemen. ... Ik had Marokkaanse vrienden, Nederlandse vrienden, Surinaamse vrienden. Ik was echt gemixt. Ik ging echt met iedereen om (Günay)

Mate van integratie in het land van vestiging

De mate van integratie in het land van vestiging kan op diverse manier worden gemeten. Er kan gekeken worden vanuit objectieve criteria, maar ook vanuit subjectieve criteria. Omdat dit onderzoek zich richt op het individu en de ervaringen van het individu, en omdat het het doel van dit onderzoek te buiten gaat om heel diep op het onderwerp integratie in te gaan, is ervoor gekozen alleen te kijken naar de subjectieve integratie, dus vanuit de respondent zelf. Hier dient

opgemerkt te worden dat Wessendorf in haar onderzoek naar zowel sociale als economische integratie heeft gekeken. In dit onderzoek wordt er dus op een beperktere manier naar integratie gekeken. Allereerst wordt er gekeken naar de mate waarin de respondent zich thuis voelde in Nederland. Vervolgens wordt aangegeven hoe de respondent zelf vindt dat hij of zij geïntegreerd is in Nederland.

Alle respondenten geven aan zich altijd thuis te hebben gevoeld in Nederland.

Ik zie Nederland meer als thuis dan Turkije. Omdat ik daar geboren ben, daar grootgebracht ben, daar een hele geschiedenis heb. En ik kan een land niet mijn thuis noemen waar ik eigenlijk nog helemaal geen geschiedenis heb. **En als je langere tijd in Turkije bent?** Dan blijft Nederland mijn homebase, ik ben een Nederlander, ik heb een Nederlands paspoort (Umut)

Voelde jij je thuis in Nederland? Zeker, maar ik miste mijn familie en vrienden [in Turkije] (Zeynep)

Voelde je je thuis in Nederland? Ik miste natuurlijk mijn familie in Turkije en vrienden, dat was ook heel moeilijk. Maar ja, voor de rest had ik geen moeite eigenlijk. ... **Voel je je wel thuis hier [Turkije]?** Jawel. Ik voel me wel thuis. Hier ook en in Nederland ook. **In beide landen evenveel?** Jawel, allebei evenveel eigenlijk (Hamide)

Günay geeft aan dat het zich thuis voelen in een land bij haar voornamelijk te maken heeft met gewenning.

In Nederland voelde ik me gewoon thuis. Dat heb ik hier moeten opbouwen, dat gevoel. ... Denk dat als ik terug zou keren naar Nederland dan zou ik het in het begin ook moeilijk hebben, een jaar ongeveer, en dan zou ik het ook weer terugpakken. Denk dat dat met gewenning te maken heeft (Günay)

Yasemin heeft zich in Nederland altijd thuis gevoeld. Toch merkte ze dat er anders naar buitenlanders, en daarmee ook anders naar haar, gekeken werd na de aanslagen van 11 september.

Ik had niet het idee dat ik anders was. Het is allemaal pas na 11 september gaan broeien van, goh het is toch gewoon wel anders en de moord op Pim Fortuyn, toen heb ik zo diep gehoopt dat het geen persoon met een islamitische achtergrond zou zijn. Daarna krijg je dus echt het gevoel dat je ook als buitenstaander wordt bekeken, want de dag na 11 september ging ik naar college, ik stap in Rotterdam de trein binnen en iedereen in de coupé is hevig aan het discussiëren over wat er is gebeurd en je komt daar binnen en je bent donker, voor de Nederlander is er geen verschil tussen een Turk en een Marokkaan, je zien er in hun ogen hetzelfde uit, en als je Turk of Marokkaan bent, ben je dus ook moslim. En iedereen viel stil. Iedereen viel stil, terwijl ik kwam zo binnenlopen, ik bedoel niet met een hoofddoek ofzo, of een soepjurk, maar gewoon zoals elk andere Nederlandse student. En dat raakt je wel. Dan denk je toch van joh. ... Daarvoor had ik het ook wel, maar daarvoor wistte ik het vaak aan persoonlijke, of incidentele voorvallen. Maar ik had nooit het gevoel dat de hele samenleving mij als een buitenlander beschouwde. Terwijl na 11 september, toen heb ik niet alleen het gevoel gekregen van je bent een allochtoon, maar ook echt je bent eigenlijk een buitenlander. Dat was heel vervelend (Yasemin)

Hoewel Yasemin dit wel als vervelend heeft ervaren, is het niet de reden geweest dat ze zich niet meer helemaal gelukkig voelde in Nederland.

Ik voelde mij niet meer echt happy in Nederland, maar dit had niets te maken met het hebben van een andere achtergrond dan een autochtone Nederlander (Yasemin)

Hoewel Erdem zich altijd thuis heeft gevoel in Nederland, merkte hij wel dat hij 'anders' was.

Ik heb nooit in Nederland het gevoel gehad dat ik me niet thuis voelde. Alhoewel je wel vaker het meemaakte om jezelf te verdedigen. ... Dan probeer je toch, het is misschien onbewust, probeer je toch de vooroordelen weg te werken. Dat je zegt, nou luister het is niet met alle Marokkanen zo, het is niet met alle Turken zo. En met droog hout brandt het natte mee; je wordt over één kam geschoren. ... Kijk op dat moment waren er natuurlijk wel politieke issues, je had Van Gogh, Pim Fortuyn en 11 september, dat soort dingen hebben Nederland wel een hele andere sfeer gegeven wat betreft buitenlander zijn. Maar ja, ik kon me daarin best wel goed redden. ... Dus wat dat betreft heeft elk land wel zijn eigen issues, maar je moet er weten mee om te gaan en je moet kijken, waar sta ik in dat debat en ik stond in Nederland in de maatschappij best wel als een Nederlander en ik was misschien wel van Turkse komaf maar goed, ik wist de positieve kanten ervan te gebruiken. ... Ja kijk, ook het contact met mensen, met de manier van doen heb ik wel het gevoel ik ben hier [in Turkije] op mijn plek. En daar moet ik wel eerlijk in zijn. En ik heb dat in Nederland ja misschien wat minder ervaren door bepaalde cultuuraspecten (Erdem)

Ook Ceyden, Aycan, Feride en Recep hebben altijd het gevoel gehad anders te zijn dan 'de' Nederlander.

Ik voelde me [in Nederland] niet echt een buitenlander, maar ook niet echt een Nederlander. Het hangt een beetje van je situatie af. ... In Nederland voelde ik me nooit een buitenlander, behalve als ik soms zo werd aangekeken van, je bent toch een buitenlander. ... In sommige gevallen voelde ik me toch een Turk en in meeste gevallen voelde ik me wel gewoon Nederlander (Ceyden)

Op een gegeven moment denk je, hé verrek, ik ben geen Nederlander, geen echte althans. ... Ik heb nooit echt dat nationalistische gehad. Ik ben echt zo'n wereldmens, ik ben dat maar ik ben ook dat. Ik ben echt tussen 2 culturen opgegroeid, ik ben niet Turks, ik ben niet Nederlands.. ... In Nederland had ik het gevoel van, ja ik hoor nergens meer bij, dan maar in Turkije proberen. Hier ben je natuurlijk door andere externe factoren wel gelukkiger, maar dat moet ik zelf nog ondervinden, over een paar jaar, hoe denk ik er dan over. Ben ik dan nog steeds gelukkig, voel ik me dan ook thuis? (Aycan)

Ik voelde me zeker thuis. ... Ik kan me heel goed aanpassen aan de Nederlandse cultuur en dergelijke. Maar uiteindelijk als jij mij ziet, vraag jij wel snel uit welk land kom jij. Ik ben geen Nederlander. ... Ik ben gewoon een buitenlander, ik ben geen Nederlander ... ik ben gewoon een Turk (Feride)

Ik heb me altijd een Turk gevoeld die in Nederland woont. ... Ik denk dat ik toch altijd wel een soort gemis heb gehad van Turkije, dat ik hier pas echt thuis was. Gedeeltelijk ook een ongezonder gevoel, maar dat is die romantiek toch, op een gegeven moment denk je hier hoor ik... Ik heb mij nooit simpelweg Nederlander gevoeld. Ik wist altijd dat er iets anders was aan mij. ... Ik had dankzij mijn ouders, die studeerden et cetera, die droegen echt die Turkse cultuur met zich mee (Recep)

Er is aan de respondenten gevraagd of ze het gevoel hadden geïntegreerd te zijn in Nederland. Het gaat hierbij om het gevoel dat de respondenten zelf hebben ten aanzien van hun integratie en dus niet om objectieve criteria.

Umut, Ceyden, Feride, Aycan, Erdem, Recep en Yasemin geven aan dat ze zich geïntegreerd voelden in Nederland.

Hier heb ik maar 1 antwoord op: integratie was niet van toepassing op ons gezin. Ik kan met volle trots zeggen dat we een voorbeeld gezin zijn, voor zowel allochtonen als autochtonen. Een voorbeeld gezin in Nederland (Umut)

Nou, ik voelde me gewoon goed. Ik voelde me thuis, ik voelde me waar ik hoorde. Ja, soms kon dit wel eens veranderen, hangt van de situatie af, maar dat zal iedereen wel eens een keer hebben (Ceyden)

Ik voelde mij zeker geïntegreerd (Feride)

Ik voelde me wel geïntegreerd. Ik voelde me geïntegreerd omdat ik zelfstandig kon functioneren in de maatschappij. En ik werd ook geaccepteerd door de maatschappij door mijn kennis van de taal, de cultuur et cetera. Dit geeft mij natuurlijk de bewegingsvrijheid (Aycan)

Ik voelde me zeker geïntegreerd, had geen problemen met integreren. Paste mezelf ook aan aan de normen en waarden die in Nederland zowel op sociaal als in zakelijk vlak belangrijk waren (Erdem)

Voelde jij je geïntegreerd in Nederland? Ja, ik heb mij nooit een buitenstaander in Nederland gevoeld, heb ook nooit deel uit gemaakt van minderheden groepen (Yasemin)

Hoewel Recep zich in zijn eigen definitie van integratie wel geïntegreerd voelde in Nederland, geeft hij ook aan dat de sterke Turkse culturele identiteit die hij tijdens zijn opgroeien heeft gecreëerd maakt dat hij wellicht minder geïntegreerd is dan hij aan de oppervlakte lijkt te zijn.

In mijn eigen definitie van integratie voelde ik mij wel geïntegreerd; ik sprak moeiteloos Nederlands, ik haalde goede cijfers op school, ik kwam nooit in aanraking met het justitiële apparaat, ik had altijd een baan et cetera. Volgens de definitie van anderen is dat wellicht niet voldoende. ... Ik heb mij nooit simpelweg Nederlander gevoeld. Ik wist altijd dat er iets anders was aan mij. ... Ik heb me altijd een Turk gevoeld die in Nederland woont. ... Ik had dankzij mijn ouders, die studeerden et cetera, die droegen echt die Turkse cultuur met zich mee. Dus in die zin, aan de oppervlakte zien we er heel geïntegreerd uit, omdat we op het Stedelijk Gymnasium hebben gezeten, ouders hebben gestudeerd, iedereen spreekt Nederlands et cetera, maar ik denk dat wij juist minder geïntegreerd zijn in die zin dat wij zo'n sterke culturele identiteit hebben die toch wel eigenlijk Turks is. Het feit dat ik goed Nederlands spreekt doet daar niets aan af (Recep)

Zeynep geeft aan dat ze zich wel en niet geïntegreerd voelde in Nederland.

Ja en nee. Wel geïntegreerd dat ik goed Nederlands sprak, mezelf hierdoor heb kunnen redden in de Nederlandse samenleving, niet afhankelijk van iemand anders, goed voor mezelf opkomen door zelfvertrouwen et cetera. Niet geïntegreerd als het ging om een sollicitatie; je wordt toch gezien als

allochtoon, ook al spreek je de taal goed, je wordt gezien als een bedreiging; een Nederlander krijgt toch eerder een kans, helaas (Zeynep)

3.2.3 Grote stap?

De respondenten zijn gemigreerd naar een land waar hun ouders, en in sommige gevallen zij zelf, geboren zijn. Veelal hebben ze tijdens hun jeugd meerdere vakanties in het land doorgebracht. Ook is de taal en cultuur van het land tijdens hun jeugd duidelijk aanwezig geweest. Zorgt dit alles ervoor dat het de respondenten het idee hebben dat ze migreren naar een land en cultuur die ze kennen of voelt het toch als een migratie naar een onbekende omgeving?

De meeste respondenten geven aan dat hun migratie naar Turkije toch wel als een grote stap voelde. Ook al zijn ze zelf Turks en zijn ze bekend met de Turkse cultuur en taal, ze komen toch in een hele nieuwe en onbekende omgeving terecht. Daarnaast hebben ze ook hun leven in Nederland moeten achterlaten.

Ceyden, Aycan, Zeynep, Feride, Recep, Günay, Erdem en Hamide geven aan dat hun migratie naar Turkije als een grote stap voelde.

Het is natuurlijk wel moeilijk, een overstap, al ben ik Turks. Ik kom van het buitenland, maar voor mij ben ik nog steeds in het buitenland hier. **Voelde het als een grote stap?** Heel erg. Ik reisde al jaren met het vliegtuig en voor het eerst waren die drie uur en een kwartier vreselijk lang. Ik had steeds de neiging, ik wil niet vliegen, ik wil terug naar Amsterdam, je weet dat je niet meer teruggaat, je hebt enkeltje, geen retour. ... Je laat je hele leven achter, de helft van je leven. Dus dat is wel een grote stap. ... Toen ik hiernaar toe kwam het leek gewoon alsof het een droom was, niet echt, niet werkelijk was. Ik voelde niet op dat moment oké, ik ga erheen, ik ga daar wonen, ik laat alles achter. Dat gevoel had ik nog niet. Pas op het moment dat ik naar Istanbul kwam, toen drong het echt door, oké, nu begin je met het nieuwe leven. Nu heb ik het gevoel dat ik een nieuw leven ben begonnen (Ceyden)

Voor mij was het een grote stap, het is een ander land, een hele andere omgeving (Aycan)

Het voelde wel als een grote stap. Ik weet dat ik altijd nog terug kan, maar er komt een nieuw hoofdstuk, een nieuwe uitdaging en een nieuw begin (Zeynep)

Ja, het voelde echt raar, in het begin zag ik het eigenlijk misschien niet zo heel erg want ik had echt zoiets van, wow, ik ga naar Turkije, dit heb ik altijd gewild. Maar het was een heel grote stap. Ik heb ook veel gehuild. Heel veel (Feride)

Het is toch wel moeilijk om ook een leven achter te laten. Met name ook sociaal. ... dat je daar niet meer na je werk voor een kop koffie langs kunt gaan, niet spontaan iemand kun bellen van zullen we wat gaan eten. Dan is het ook wel moeilijk als je nu komt dat je ineens van scratch moet beginnen **Voelde het voor jou als een grote stap?** Ik denk dat ik in het begin, ik was zo vaak heen en weer aan het pendelen, ook al zat ik in een hotel, eigenlijk de facto woonde ik al best veel hier. En ik herinner me echt dat ik de keuze maakte dat ik een woning hier, dat ik een huis had in Turkije, dat was voor mij wat het echt, wat voor mij echt de stap was. Ook omdat het huis huren symbolisch was voor een stap die ik misschien al gezet had, maar iets onbewuster. En ook berusten in mijn besluit. Dat je op gegeven moment denkt oké, ik ga nu pas naar Nederland als ik daar echt zakelijk of sociaal moet zijn (Recep)

Voelde het als een grote stap? Tuurlijk. Maar ik ging met het idee ik ga het proberen drie maanden. ... als het niet zou lukken zou ik terugkeren (Günay)

En voelde het als een grote stap voor jou om hierheen te komen? Voor mij zeker wel ja. Voor Erdem niet denk ik, maar voor mij wel. **Waarom?** Ja, ik heb heel veel contact met mijn ouders en mijn zusjes [die wonen in Nederland], dat was juist een grote stap. En daarnaast, een andere werkomgeving... Een grote stap, ja ik moest hier natuurlijk een nieuw huis regelen, papierwerk... (Hamide)

Ja, in het begin voelde dat echt wel als een grote stap en soms hadden we echt in het begin wel het punt van, joh waar begin ik aan. Ook qua dat dingen heel procedureel langer duren. Kijk, een bedrijf opzetten in Nederland, je gaat naar de KvK en je registreert je en je hebt een bedrijf. Maar hier, vergeet het maar. Er komt allerlei papierwerk bij kijken ... Dus ja, dat waren in het begin wel dingen die je een beetje vermoeid raakt, maar achteraf denk ik nou, ik heb dat wel achter me rug. Dat is het zeg maar (Erdem)

Voor Yasemin voelde de migratie naar Turkije niet echt als een hele grote stap. Doordat ze al vanaf haar 15^e bezig was zich te oriënteren op een leven in Turkije, is het voor haar gevoel in stappen gegaan.

Voelde het als een grote stap om hierheen te gaan? Nee. Het was spannend, het was reuze spannend, maar het was geen grote stap. Het was een flinke stap, maar geen reuze stap, laat ik het zo zeggen. **Waarom niet?** Omdat het in mijn gevoel ook in gradaties is gegaan. Ik ben heel lang bezig geweest met het idee om hier te komen wonen, heb heel goed geobserveerd ieder jaar dat ik hier terugkwam. Omdat mijn zus al een jaar hier woonde en ik in Nederland woonde met idee van, ik ga straks ook, is die omschakeling in Nederland al begonnen. Omdat stapsgewijs alles daar eerst afgebouwd en tegelijkertijd stapsgewijs hier opgebouwd is, daardoor, het was een beetje van twee parallelwegen die elkaar heel even kort raakten (Yasemin)

Ook Umut heeft zijn migratie naar Turkije zorgvuldig gepland. Wat dat betreft voelde het dan ook niet als grote stap. Aan de andere kant maakt feit dat hij al zijn vrienden en familie in Nederland achterlaat dat het wel voelt als een grote stap.

Voelde het voor jou als een grote stap om hierheen te komen? Ja en nee. Omdat ik niet van de één op de andere dag de stap heb genomen, voelde het niet als een hele grote stap. Ik had gepland, op rationeel niveau, planmatig had ik het aangepakt. Alles was bekend en kwam ook zo uit. Nee, ik zie dat de wereld ontzettend klein is. Ik zie het niet als, kijk landkaart, Nederland is hier en Turkije is daar. Ik denk niet in grenzen. ... Waarom dan wel, omdat je je familie achterlaat en vrienden, dat wel. Maar persoonlijk, voor mezelf, zie ik geen grenzen. Als ik wil stap ik in het vliegtuig, ben ik een weekendje in Nederland, vlieg ik zondag weer terug. Dan ben ik hier weer maandag, op mijn werk (Umut)

3.3 Motieven

Mensen kunnen verschillende redenen hebben om te migreren. Zo kunnen mensen weg willen uit het land waar ze op dat moment wonen. Wanneer dat het geval is, is er sprake van zogenaamde pushfactoren die maken dat de persoon wil migreren. Het kan ook zo zijn dat ze niet zozeer weg willen uit het land waar ze op dat moment wonen, maar een sterke wens hebben in een ander

land te wonen. In dat geval zullen zogenaamde pullfactoren vanuit het toekomstige land van vestiging sterker aanwezig zijn.

In veel gevallen is het echter moeilijk om een duidelijk onderscheid te maken tussen push- en pullfactoren. Veelal gaat het om een combinatie van zowel push- als pullfactoren. Om de motieven van de respondenten toch in grote lijnen in deze categorieën in te kunnen delen, zal er gekeken worden naar wat de *voornaamste* reden voor de migratie is geweest. Aan de hand hiervan zullen de motieven bij de push- dan wel de pullfactoren worden ondergebracht. De overige van invloed zijnde factoren, welke dus niet de voornaamste reden voor de migratie zijn geweest maar die wel van invloed zijn geweest, worden ook benoemd.

In paragraaf 3.3.1 wordt aangegeven wanneer de respondenten voor het eerst zijn gaan nadenken over migreren naar Turkije. In respectievelijk paragraaf 3.3.2 en 3.3.3 komen de push- en pullfactoren aan bod die van invloed zijn geweest op de keuze om te migreren.

3.3.1 Wanneer voor het eerst gaan nadenken over de migratie?

Het moment waarop de respondenten voor het eerst zijn gaan nadenken over migreren naar Turkije verschilt sterk per respondent. Sommige respondenten hebben altijd al de wens gehad om naar Turkije te migreren. Voor anderen is dit tot kort voor de migratie nooit aan de orde geweest.

Feride, Yasemin en Aycan geven aan al langere tijd een wens te hebben gehad om naar Turkije te gaan.

Feride heeft altijd al de wens gehad om naar Turkije te gaan.

Eigenlijk van kleins af aan heb ik altijd gezegd ik wil echt wel naar Turkije. Ik heb altijd als kind zijnde tegen mijn vader gezegd, pap mag ik studeren in Turkije? Mijn vader had echt zoiets van, no way, je blijft lekker bij ons. Ik zei ook altijd, ik ga weg, ik ga weg, en mijn vader zei dan, nee je gaat helemaal nergens naartoe. Ik had wel altijd het gevoel van, er komt een dag dat ik wegga, maar hoe dat gaat gebeuren... Ik heb altijd gezegd, ik ga een zaak beginnen, maar het is er nooit echt van gekomen. Tot ik deze baan vond en ik toch die stap heb genomen. Ik heb altijd gezegd, ik ga het proberen (Feride)

Yasemin had sinds haar 15^e de wens om naar Turkije te migreren.

Ik heb toen ik 15 was een ontzettend leuke zomervakantie gehad hier [in Turkije]. ... En oude vriendschappen die ik al had zijn zich toen ook echt gaan ontplooien tot volwassen vriendschappen. En die aansluiting, die klik, die complete klik, heb ik in Nederland nooit gehad. En dat is voor mij het begin geweest van me gaan oriënteren op Turkije en oké, ik heb het er hartstikke naar mijn zin, heb er een aantal hele goeie vriendin zitten, maar kan ik ook echt in dat land wonen. ... Ja ik ben er zeker heel lang mee bezig geweest (Yasemin)

Ook Aycan geeft aan dat ze al langere tijd naar Turkije wilde migreren, al zo'n vier jaar voordat ze uiteindelijk de keuze maakte. Het plotselinge overlijden van haar toen 14 jarige neefje heeft ervoor gezorgd dat ze op dat moment de knoop doorhakte en besloot te gaan.

Ik wilde al heel lang geleden, vier jaar lang, wou ik al terug, ik zocht eigenlijk het juiste moment. Je kunt niet van de een op andere dag hier naartoe komen. Hier heb je ook een baan nodig en een plekje om te wonen. Het is voor de rest ook een wildvreemde stad, je weet niet eens of er een arbeidsbureau is. Je moet echt personen kennen, hé waar kan ik een baan vinden, bij wie moet ik aankloppen. ... In december is mijn neefje overleden, hij was 14. Toen ging bij mij de knop om, nu ga ik voor mezelf kiezen, ik ga niet meer wachten op andere mensen. Toen ben ik ook vrij rap daarna naar Turkije gekomen (Aycan)

Erdem en Ceyden geven aan dat, hoewel ze tot relatief kort voor hun daadwerkelijke migratie nooit echt concreet hebben nagedacht over migreren naar Turkije, er wel altijd een bepaald gevoel aanwezig is geweest om in de toekomst naar Turkije te gaan.

Erdem is concreet na gaan denken over migreren naar Turkije toen hij in Nederland met zijn eigen bedrijf een dip meemaakte. Dat was enkele jaren voor de uiteindelijke migratie. Toch heeft er altijd wel een gevoel bij hem gezeten om in de toekomst weer naar Turkije te gaan.

Natuurlijk heb je een bepaalde emotionele drang van hé, mijn jeugd is daar geweest en ik zou best wel daar weer iets willen doen. Maar aan de andere kant ben je je heel bewust dat je gewoon een bepaald zakenleven hebt in Nederland en ik heb er altijd voor gewaakt als ik een bepaalde combinatie kan vinden wat zakelijk hogere prioriteit heeft dan wil ik die stap wel nemen. **Wanneer ben je er voor het eerst over gaan nadenken?** In 2003. We hebben een hele goede periode meegemaakt en daarna weer een dip. En de opbouw wilde ik toch wat voorzichtiger doen qua kostenkant, ook meer kijken naar andere landen. En omdat ik Turkije wel kende, de taal en cultuur, was dat misschien op dat moment de eerste keuze. En dat is dan langzamerhand gaan opbouwen met eerst één keer in de drie maanden, daarna één keer in de twee maanden, vervolgens een maandje lang, en zo in 2005 acht maanden lang hier en uiteindelijk medio 2006 de stap, oké, we gaan nu helemaal daar wonen en de rollen omdraaien dat we af en toe naar Nederland gaan (Erdem)

Hoewel Ceyden aangeeft dat ze nooit het plan heeft gehad om in Turkije te gaan wonen, zegt ze dat ze toch altijd wel een bepaald gevoel heeft gehad dat ze ooit naar Turkije zou gaan.

Maar als je het anders bedenkt, het is toch het land waar ik ooit naar teruggekomen ben, zo zie ik het wel. Niet dat ik het ooit zou willen misschien, als je het zo bekijkt, maar wel dat ik ooit toch zou komen. **Hoe komt het denk je, dat je dat gevoel altijd hebt gehad?** Ja, het is misschien, het is moeilijk om uit te leggen, maar ik ben een Turk en al heb ik de Nederlandse nationaliteit en woon ik daar, ik zal toch diep in mezelf die Turk blijven. En ooit zou ik denk ik willen om terug te keren. Dat zou ik ooit vast willen, op mijn 50e, 60e, dat weet ik niet. Maar ik had wel het idee van, ooit zou ik het willen, maar niet op dat moment. Maar ja, die ooit kwam een beetje te snel. ... Ik heb eigenlijk nooit gedacht om hier naar toe te komen, was ook niet van plan eerlijk gezegd om naar Turkije te komen, was alleen met vakantie hier, voor de rest gewoon Nederland. Tot 2004 zei ik altijd ik ga niet. Het was voor mij een vakantieoord, meer niet. Ja en je eigen land, maar toch je vakantieoord. Ik heb hier nooit gewoond, dus ik wist niet hoe het hier was. En daar [in Nederland] had ik gewoon mijn omgeving, je vrienden, je hebt daar ook familie, vrienden kennissen. ... **En in 2004 zijn jullie gaan praten over trouwen?** Ja, toen heb ik erover nagedacht van het gaat niet zo natuurlijk, ik hier en hij daar. Dat ging niet. En je moet toch op een gegeven moment, centje moet kiezen. En ik weet dat hij dat niet wil, want dat zei hij al vanaf het begin. En ik wilde niet zo moeilijk

doen van, oké we proberen eerst en dan gaan we terug. Ik weet hoe hij is, dat kon hij niet. Dus heb ik in één dag besloten, echt letterlijk in één dag, van, ik ga. Dus ja, mijn moeder zei nog, gister zei je nog van nee ik ga nooit. Ik had geen andere keuze meer, ik moest wel. Of ik moest het uitmaken of ik moest de keuze maken om het in Turkije te proberen (Ceyden)

Voor de overige respondenten is wonen in Turkije tot kort voor hun migratie nooit echt een optie geweest. Zeynep, Günay, Hamide, Recep en Umut hebben allemaal tot relatief kort voor hun daadwerkelijke migratie nooit echt nagedacht over migreren naar Turkije.

Zo is Zeynep pas één jaar voor haar migratie hierover na gaan denken.

Toen was ik werkloos, ik wilde geen uitkering aanvragen en was de formaliteiten zat. De gedachte om terug te gaan was er niet altijd al, ik heb het heel snel besloten (Zeynep)

Günay is pas na gaan denken over migreren naar Turkije toen ze klaar was met haar opleiding en wat anders wilde in haar leven. Ze was toen 18 jaar. Vrij snel daarna is ze ook vertrokken.

Toen ik opgroeide, we gingen altijd op vakantie naar Turkije, dat was wel altijd heel leuk voor mij. Ik vond het altijd wel heel leuk, maar vond het alleen als vakantie leuk. Heb er nooit bij nagedacht en stilgestaan zou ik hier kunnen wonen, zou ik hier wonen. Heb ik nooit eerder aan gedacht. Maar toen ik 18 werd had ik zoiets van, ik wil wat anders. Ik was ook jong en dan wil je ook zo'n wild leventje, toen dacht ik, dan ga ik gewoon naar Turkije terug, ga ik als reisleidster werken (Günay)

Hamide wist uit ervaring dat het veel energie kost om een nieuw leven te beginnen in een ander land. Ze had dit tenslotte al eens meegemaakt toen ze op 18 jarige leeftijd weer terugging naar Nederland. Over terugkeren naar Turkije dacht zij dan ook meestal niet na. Totdat haar man Erdem met het plan kwam.

Ik zou zelf die beslissing niet zo snel kunnen nemen. Omdat ik getrouwd ben natuurlijk hè, het is eigenlijk een beslissing van ons samen geweest. Ik ben een heel ander leven begonnen [in Nederland] en dat weer hier opnieuw beginnen. Dan moet je hier een vriendenkring opzoeken, ik wist dat het veel energie zou kosten, dus daarom liet ik het altijd achterweg, die gedachte in mijn hoofd. Zijn droom [van Erdem] was altijd om terug te keren naar Turkije. Meer dan bij mij (Hamide)

Hoewel Recep tijdens zijn jeugd veel met Turkije bezig is geweest en hij na zijn middelbare school een maand of 7 in Turkije heeft doorgebracht, om op die manier het land echt te ervaren, is hij pas twee jaar voor zijn uiteindelijke migratie echt serieus gaan nadenken over migreren naar Turkije.

Twee jaar geleden begon ik echt heel veel heen en weer te pendelen. Ook vanwege werk. ... Naarmate ik hier meer heenging dacht ik, in plaats van vanuit Nederland naar Turkije te reizen, zou ik eigenlijk ook vanuit Turkije naar Nederland kunnen reizen (Recep)

Bij Umut is de gedachte om naar Turkije te migreren ontstaan toen hij het land voor zijn afstudeeronderzoek meerdere malen had bezocht. Dit was ruim een jaar voordat hij uiteindelijk migreerde.

Toen ik op universiteit kwam, laatste twee, anderhalf jaar, begon het sterker te worden. Vanaf 2005 ging ik heel vaak op en neer. Mijn eindthesis ging over de Turkse markt. En daarvoor moest ik heel vaak heen en weer tussen Nederland en Turkije en ik dacht van hé, het is toch interessant, Istanbul. Ik dacht van, nou zeg, ik ben ach jaar niet geweest, het beeld dat ik had was van 1997. Toen ik Turkije zag was het van, hé goh wat is er toch een vooruitgang geboekt. En dat heeft me enorm geïnspireerd en geïnteresseerd. Misschien na mijn studie blijf ik in Nederland een beetje werken, maar ja als ik te lang blijf in Nederland, ik koop een huis, hypotheek, dan is het heel moeilijk om die stap te zetten. Dus ik heb gepland om toch een tijdje te werken in Nederland en dan toch maar niet al te lang te blijven voordat ik de stap naar Turkije zou doen, nu ik toch jong ben en nog niet aan alles vastgebonden ben. Het leek mij de beste beslissing om toch te doen, nu en niet later (Umut)

3.3.2 Weg uit Nederland?

Zoals aangegeven kan het besluit om Nederland te verlaten veroorzaakt worden door het feit dat de respondenten weg willen uit Nederland. Wanneer dat het geval is, zullen ze bepaalde aspecten van hun leven in Nederland als negatief hebben ervaren. Het kan hier gaan om economische, sociale, politieke en persoonlijke factoren. Zoals aangegeven wordt er gekeken naar wat de *voornaamste* reden voor de migratie is geweest.

Voor Aycan, Zeynep, Günay, Feride en Ceyden hebben pushfactoren vanuit Nederland de grootste invloed gehad op hun keuze om te migreren.

Voor Günay overheerste vanaf het moment dat ze 18 werd het gevoel dat ze wat anders wilde in haar leven. Hetgeen ze zocht kon ze niet in Nederland vinden.

Ja Nederland, ik weet niet, misschien omdat mijn zussen waren getrouwd, ik woonde met mijn broer en mijn moeder alleen thuis, ik had echt zoiets van, ik wilde een drukker leventje, ik wilde een leuke baan hebben. In Nederland had ik ook wel een leuke baan, dat was in principe ook wel leuk, maar misschien wilde ik meer... ja ik had niet echt familieproblemen, maar ik voelde me wel heel vaak alleen. Toen had ik zoiets, als ik naar Turkije ga kan ik met een nieuw leven beginnen, dan ga ik als reisleidster werken. ... Het was op een vrijdag, ik had zoiets van, ik was ook helemaal benauwd, had niet meer plezier op school, had het niet meer fijn thuis. Kon niet zo goed met mijn moeder overweg thuis. Had niet echt problemen ofzo, maar ik kon niet echt overweg met haar. Ik had zoiets van, ik wil echt wat anders, ik wil wat voor mezelf doen, ik wil op mijn eigen benen staan. Gewoon zelfstandig zijn en hoe kan dat dan? In Nederland kun je niet zo makkelijk een huis huren, dan moet je, ik had mijn school net af, dan moet je een baan vinden, dan een huis huren, huis inrichten. Ik had zoiets van, als ik toch met een nieuw leven wil beginnen, waarom dan niet gelijk ver weg zijn. Mijn zussen zeggen dat ik gevlucht bent, maar dat is niet waar. Dat ik weg ben gegaan voor mijn problemen. Ze zeggen dat ik voor makkelijk heb gekozen, snel weggaan. Is niet zo hoor (Günay)

De reden dat Feride weg wilde uit Nederland had te maken met haar ex-man. Nadat zij en haar man uit elkaar waren gegaan, wilde ze niet in Nederland blijven wonen omdat ze bang was dat ze dan terug zou gaan naar haar ex-man en dat wilde ze niet. Deze pushfactor heeft dus niet zozeer met Nederland zelf te maken.

Ja eigenlijk de scheiding. ... Op de een of andere manier, we bleven contact houden terwijl we wisten dat het niet ging en er werd elke keer gezegd van we proberen het, maar de laatste keer dat we echt uit elkaar zijn gegaan, ja we waren uit elkaar, hij had een eigen huisje, ik woonde gewoon in mijn eigen huisje, maar toch kwam hij elke avond bij me. ... Op de een of andere manier kwamen we niet los van elkaar, het was echt heel moeilijk. Toen heb ik toch uiteindelijk gezegd, we hebben geen relatie met elkaar, we zijn uit elkaar, maar toch gebeuren er dingen alsof we nog getrouwd zijn en dat wil ik gewoon niet meer, dat is de reden dat ik bij je weg ga. Het was gewoon een rothuwelijk en zolang hij niet verandert, ja dan houdt het op. In Nederland ging ik toch weer terug naar hem... (Feride)

Aycan voelde zich niet meer gelukkig in Nederland. De moeilijkheden die ze ervoer bij het vinden van een baan droegen hier voor een groot deel aan bij. Voor haar gevoel speelde het feit dat ze allochtoon is een rol in de moeilijkheden.

De laatste jaren voelde ik me ongelukkig, psychisch ongelukkig, voelde me onder druk gezet. Ik kon geen baan vinden nadat ik was afgestudeerd, daar was ik pissig om. Ik heb een jaar lang stage gelopen bij een anti-discriminatiebureau. En ik merkte dat het echt moeilijk is om als allochtoon aan een baan te komen. Het maakt niet uit of je levenslang daar hebt gewoond, je bent gewoon allochtoon. ... Als je niet aan een baan kunt komen, dat brengt heel veel dingen met zich mee. Je moet wel werken voor je onderhoud. Als je geen baan en inkomen hebt, dan handje opsteken bij de sociale dienst, dat vind ik sowieso geen pretje. **En verder?** In Nederland, na vijf uur is het doodstil, alles ligt plat. Hier [in Istanbul] is gewoon leven. Ik denk dat dat de grootste stap is geweest, uit de sleur. ... Hier is veel meer leven (Aycan)

Toen Aycan nog in Nederland woonde, had ze al een aantal jaar een relatie met haar huidige echtgenoot, die altijd in Turkije heeft gewoond. Ze geeft aan dat dit misschien wel mee heeft gespeeld in de keuze om te migreren, maar dat ze ook was gegaan wanneer het tussen hen fout was gegaan.

Ik zei, ook al gaat het fout tussen ons, ik kom hier niet voor jou, jij komt op de 2e plaats, dat je het even weet. Eerst komt mijn carrière. Als het loopt dan loopt het en als het goed gaat gaan we trouwen (Aycan)

Zeynep had ook problemen met het vinden van een baan in Nederland. Voor haar gevoel heeft ze zich altijd opgeofferd voor de Nederlandse samenleving, door het sociale werk dat ze heeft gedaan. Ze heeft onder andere als sociaal cultureel werkster gewerkt. Twee jaar geleden, toen ze werkloos was en eigenlijk geen uitkering wilde aanvragen, is ze voor het eerst gaan nadenken over migreren naar Turkije. Haar leven in Nederland heeft haar niet genoeg opgeleverd.

De helft van mijn leven heb ik in mijn geboorteland Nederland doorgebracht. Nu wil ik de rest van mijn leven samen met mijn man in Turkije doorbrengen. ... Ik was werkloos en wilde geen uitkering aanvragen. Ik was de formaliteiten zat. ... **Waarom lukte het niet om een baan te vinden?** Ik had teveel ambitie. De mensen aan de andere kant van de tafel vroegen aan mij, 'waarom zou ik niet bang moeten zijn dat jij straks op deze stoel wil zitten?' Ze zagen mij als een bedreiging. ... Je wordt toch gezien als allochtoon, ook al spreek je de taal goed, je wordt gezien als een bedreiging; een Nederlander krijgt toch eerder een kans, helaas. ... In Nederland werd het steeds monotoner; opstaan, ontbijt, de krant doorkijken naar vacatures, naar het arbeidsbureau, op sollicitatiegesprek, afgewezen worden. Ik wilde geen minderwaardigheidsgevoel krijgen. Ik heb me altijd opgeofferd aan de Nederlandse samenleving. Maar ja, er moet toch ook een inkomen aanwezig zijn. Verder heb ik ook psychisch klachten gehad, namelijk een burn out. Hoewel ik er sterker uit ben gekomen, was ik de pillen en de gesprekken helemaal zat. ... Een ander aspect van Nederland zijn de vele procedures. Ik had het gevoel dat ik me altijd moet bewijzen. Bewijzen dat ik inderdaad gesolliciteerd had. ... Ik heb mijn halve leven in Nederland doorgebracht en dat heeft niet genoeg heeft opgeleverd. Nu wil ik de rest van mijn leven in Turkije doorbrengen (Zeynep)

De partner van Zeynep wilde liever niet naar Nederland komen, vanwege de moeilijkheden die hij zou ervaren op het gebied van integratie.

Hij wist precies wat hem daar te wachten stond, hij had de moed niet om zich aan te passen, de integratie proces is een lange weg. Veel van zijn familieleden wonen in Duitsland en Frankrijk. Hij hoorde geen leuke dingen, dat men ondanks het welzijn ongelukkig is. Hij vindt Nederland mooi voor vakantie, maar niet om te wonen en te leven (Zeynep)

De keuze om naar Turkije te migreren heeft voor Ceyden alles te maken met het huwelijk met haar Turkse man.

Ik heb eigenlijk nooit gedacht om hier naar toe te komen, was ook niet van plan eerlijk gezegd om naar Turkije te komen, was alleen met vakantie hier, voor de rest gewoon Nederland. Ik ben in de zomer dan getrouwd [2007], vandaar dat ik hier ben, want ik wilde mijn man niet naar Nederland brengen. Het is ook zo moeilijk tegenwoordig... Hij wilde niet naar het buitenland, dan moet hij met alles opnieuw beginnen en dat is heel moeilijk. Ik heb nog de Turkse taal, maar hij kent geen Nederlands. In de zomer, augustus, ben ik getrouwd. En nu ben ik hier. Kijk als ik weet dat hij zou zeggen, ik wil het proberen in Nederland, dan ben ik hier weg. Maar ik weet dat ik dan over hoogstens een jaar weer terug ben, dat weet ik. Dus ik kan het net zo goed hier proberen (Ceyden)

Hoewel Ceyden aangeeft dat ze, voordat ze ging trouwen, nooit van plan is geweest naar Turkije te migreren, geeft ze wel aan dat het op een bepaalde manier wel altijd bij haar op de achtergrond aanwezig is geweest.

Ja het is misschien, het is moeilijk om uit te leggen, maar ik ben een Turk en al heb ik de Nederlandse nationaliteit en woon ik daar, ik zal toch diep in mezelf die Turk blijven. En ooit zou ik denk ik willen om terug te keren. Dat zou ik ooit vast willen, op mijn 50e, 60e, dat weet ik niet. Maar ik had wel het idee van, ooit zou ik het willen, maar niet op dat moment. Maar ja, die ooit kwam een beetje te snel (Ceyden)

Voor Recep en Yasemin, voor wie de voornaamste redenen om te migreren pullfactoren zijn geweest (zie paragraaf 3.3.3), zijn er toch ook een aantal pushfactoren aan te wijzen die van invloed zijn geweest.

In Nederland was ik ook heel erg gefrustreerd met het hele, ik kon geen krant meer lezen of ik irriteerde me kapot. Dat hele integratiedebat. Dus dat heeft echt zeker een rol gespeeld. En ik voel me toch altijd aangesproken. Op een feestje, hoi ik ben Recep, 'waar kom je vandaan', Turkije. Nou soms wil ik er wel over praten, maar je wilt er ook niet altijd als je ergens bent altijd hoeven uitleggen hoe het nou met Turkije is. **Ook als het bij de mensen een positieve interesse is?** Ja, ook al is het oké, op een gegeven moment wil je ook echt, en dan krijg je een soort van ongezond nationalisme, dat je gewoon echt denkt van nou voorlopig maar even... dat je gewoon even omringd bent door Turken, dat je even niet anders bent. Terwijl ik misschien niet eens zo anders was. **Gaven andere mensen jou dan het idee dat je anders was?** Ja, ik denk gedeeltelijk en gedeeltelijk gaf ik mezelf ook wel dat idee. Ik was ook wel altijd haantje de voorste om te laten zien dat ik Turks was (Recep)

Hoewel het voor mij een positieve beslissing was om in Turkije te gaan wonen, zijn er wel degelijk ook een hele hoop push factoren geweest vanuit Nederland. Zoals waar we het zonet even over hebben gehad. Dat alles gepland moet, dat alles op afspraak moet. Dat op een doordeweekse dag na zes uur 's avonds het leven ophoudt. Ja, een hele hoop dingen eigenlijk die ik niet direct kan benoemen, ja dat het grijs is, dat de lucht grijs is altijd. Er zijn heel veel kleine dingetjes en wat grote dingen die bij mij ertoe hebben geleid dat ik niet meer in Nederland wilde wonen. In eerste instantie was mijn keuze om in Turkije te gaan wonen een positieve keus, maar tegen de tijd dat ik afstudeerde en inderdaad de stap ging zetten, begon het ook een duwende... Die [push factoren] zijn later gaan spelen. Op het allerlaatst. Vooral toen ik, ik was toen net met mijn scriptie begonnen, Theo van Gogh werd vermoord, Ayaan Hirsi Ali zat de hele tijd met haar kop in de kranten en op de buis, alle discussies die daaromheen gevoerd werden, ik had echt zoiets van, ja jongens, waar hebben we het allemaal over. Kennen we elkaar nou zo slecht? En naar beide kanten toe hè, niet alleen maar naar de Nederlanders, maar ook naar de moslim, van kennen we elkaar nou zo slecht? Dat soort dingen. Ik werd daar gewoon knettergek van. En als je een beetje nadenk en als je een beetje praat en mensen zien een discussiepartner in jou, word je altijd in de rol gedwongen van het verdedigen van de moslims. Ik had zoiets van, ik heb ook wel ideeën als 'een' Nederlandse burger, daar wil ik ook wel over praten. En ik wil die moslimmigranten niet verdedigen, ik heb daar geen aansluiting mee. Ik ken ze net zo goed als jij, ja misschien iets beter omdat ik de taal spreek en het land ken, maar daar werd ik opgegeven moment echt heel ziek van (Yasemin)

3.3.3 Naar Turkije?

Naast pushfactoren vanuit Nederland kan het ook zo zijn dat pullfactoren vanuit Turkije er juist voor hebben gezorgd dat de respondenten de stap hebben gezet om naar Turkije te migreren. Voor Recep, Erdem, Hamide, Yasemin en Umut zijn pullfactoren de *voornaamste* redenen geweest om naar Turkije te migreren.

Voor Recep was het aantrekkelijke zakelijke klimaat in Turkije een grote pull factor.

Het is ook wel een zakelijke keuze voor mij om hier te zijn. In die zin zou je dat ook wel kunnen zeggen dat als ik in Nederland allerlei opportuniteiten zag, dat ik met zaken misschien meer in Nederland zou zitten of daar meer tijd doorbreng. Maar de opportuniteiten zitten toch meer in Oost Europa en in Turkije. Naarmate

ik hier meer heenging dacht ik, in plaats van vanuit Nederland naar Turkije te reizen zou ik eigenlijk ook vanuit Turkije naar Nederland kunnen reizen. ... In die tijd heb ik echt de keuze gemaakt om ook hierheen te gaan, dus dan laat je ook heel veel zaken, opties, in Nederland liggen. Ik heb een bewuste keuze gemaakt om in Turkije echt te gaan wonen en kijken wat er hier zakelijk beschikbaar is. Ook echt als een lokale Turkse zakenman. ... Ja het is echt gewoon een persoonlijke keuze ... Dus het idee, het concept Turkije heeft mij hierheen gelokt (Recep)

Ook voor Erdem is de keuze om naar Turkije te migreren een zakelijke keuze geweest.

Ik ben niet teruggekomen van hé, de sfeer daar, ik voel me gediscrimineerd en ja zakelijk kom ik moeilijk aan de bak, ik moet me tien keer zoveel bewijzen. ... We hebben een hele goede periode meegemaakt [met zijn eigen bedrijf] en daarna weer een dip. En de opbouw wilde ik toch wat voorzichtiger doen qua kostenkant, ook meer kijken naar andere landen. En omdat ik Turkije wel kende, de taal en cultuur, was dat misschien op dat moment de eerste keuze. En dat is dan langzamerhand gaan opbouwen met eerst één keer in de drie maanden, daarna één keer in de twee maanden, vervolgens een maandje lang, en zo in 2005 acht maanden lang hier en uiteindelijk medio 2006 de stap, oké, we gaan nu helemaal daar wonen en de rollen omdraaien dat we af en toe naar Nederland gaan (Erdem)

Het feit dat hij van zijn 7e tot zijn 18e in Turkije heeft gewoon is volgens Erdem niet echt van invloed geweest op de keuze.

Natuurlijk heb je een bepaalde emotionele drang van hé, mijn jeugd is daar geweest en ik zou best wel daar weer iets willen doen. Maar aan de andere kant ben je je heel bewust dat je gewoon een bepaald zakenleven hebt in Nederland en ik heb er altijd voor gewaakt als ik een bepaalde combinatie kan vinden wat zakelijk hogere prioriteit heeft dan wil ik die stap wel nemen. Gewoon iets anders in mijn leven. Dus vandaar mijn hoofdzakelijke reden is wel zakelijk geweest (Erdem)

Voor Hamide is het vooral de wens van haar man Erdem geweest die ervoor heeft gezorgd dat zij naar Turkije is gemigreerd. Zelf zou ze niet snel de stap hebben gezet. Het motief van Hamide om te migreren wordt tot de pullfactoren gerekend. De reden hiervoor is dat de wens van haar man om naar Turkije te migreren voor Hamide een trekkende kracht vanuit Turkije tot gevolg had, die maakte dat ook zij migreerde.

Ik zou zelf die beslissing niet zo snel kunnen nemen. Omdat ik getrouwd ben natuurlijk hè, het is eigenlijk een beslissing van ons samen geweest. Ik ben een heel ander leven begonnen [in Nederland] en dat weer hier opnieuw beginnen, dan moet je hier een vriendenkring opzoeken, ik wist dat het veel energie zou kosten, dus daarom liet ik het altijd achterwege, die gedachte in mijn hoofd. Zijn droom [van Erdem] was altijd om terug te keren naar Turkije. Meer dan bij mij. **En stel je was niet getrouwd of hij niet hierheen wilde, denk je dat je zelf de drang een keer had gekregen?** Zoals ik net ook zei van, ik zou die beslissing niet zo snel nemen. En na een bepaalde leeftijd alles weer opnieuw opzetten, ja, dat zou veel energie kosten. Het heeft me ook veel energie gekost, maar met zijn tweeën is het toch anders dan in je eentje (Hamide)

Yasemin had vanaf haar 15^e al het idee om naar Turkije te migreren.

Ik heb toen ik 15 was een ontzettend leuke zomervakantie gehad hier. Voor het eerst echt verliefd, voor het eerst een vakantie waarin je echt zelfstandig uit mocht gaan, zonder dat je weggebracht wordt en opgehaald wordt. En dat was hartstikke gezellig. En oude vriendschappen die ik al had zijn zich toen ook echt gaan ontplooiën tot volwassen vriendschappen. En die aansluiting, die klik, die complete klik, heb ik in Nederland nooit gehad. En dat is voor mij het begin geweest van me gaan oriënteren op Turkije. ... Die leuke tijd is voor mij echt de beslissing geweest. ... En op het moment dat ik was afgestudeerd was voor mij het moment om in Turkije te gaan wonen, want je begint net. Of je nou hier begint of in Nederland begint, het maakt niet zoveel uit. Dan kun je zeggen van, ik heb het een paar jaar geprobeerd maar het beviel me toch niet, dan kun je eventueel terug. Maar als je al een stap in de richting van een carrière hebt gezet, dan ben je weer beperkter en wil je ook natuurlijk het een en ander niet opgeven voor een onzekere toekomst (Yasemin)

Naast de klik die Yasemin ervoer met haar vrienden in Turkije, zijn er ook een aantal aspecten van Turkije als land die haar erg aantrokken.

Los van de klik met de mensen die ik hier heb is het ritme van het land ook heerlijk. Voor mij is het echt een heel groot verschil, het is hier aan de ene kant veel hectische maar tegelijkertijd ook gemoedelijk. Het is een beetje vreemd om dat te combineren. Het is druk, het is hectisch maar tegelijkertijd, minder plannen, alles komt op zijn tijd. Het komt zo vaak voor dat ik hier zit te werken en eigenlijk denk naar huis te gaan om de pizza van de dag ervoor op te eten, maar uiteindelijk niet eens thuiskom maar bij vrienden kom te logeren op een doordeweekse dag. Ik vind het heerlijk. In Nederland gebeurt dat niet. Dus wat dat betreft is Turkije een ontzettende pullfactor. ... Ik denk dat het klimaat er ook best wel mee te maken heeft. Niet puur vanwege het warme weer, maar in een warm klimaat wordt er meer op straat geleefd, meer ad hoc besloten wat men gaat doen, terwijl als je in een koud land zit, waar het snel donker wordt, waar het buiten guur is, dan denk je wel drie keer na voordat je over straat gaat. Dus wat dat betreft speelt het klimaat van Turkije ook een rol (Yasemin)

Umut geeft aan dat zijn keuze om naar Turkije te migreren niets te maken had met pushfactoren vanuit Nederland, maar met pullfactoren vanuit Turkije.

In mijn situatie, naar Turkije komen heeft eigenlijk helemaal niets te maken met het Nederlandse klimaat. Dat het veranderde tegenover buitenlanders, niks mee te maken. Het was een persoonlijke beslissing, ik wilde wat nieuws zien. Ik ben een wereldburger, zo zie ik het persoonlijk, ik ben een Nederlander, ik ben nieuwsgierig, ik wil wat meer van de wereld zien. Mijn eindthesis ging over de Turkse markt. En daarvoor moest ik heel vaak heen en weer tussen Nederland en Turkije en ik dacht van hé, het is toch interessant, Istanbul. Ik dacht van, nou zeg, ik ben acht jaar niet geweest, het beeld dat ik had was van 1997. Toen ik Turkije zag was het van, hé goh, wat is er toch een vooruitgang geboekt. En dat heeft me enorm geïnspireerd en geïnteresseerd. ... Nederland is ontzettend ontwikkeld land, Turkije is een mooi land, *in* ontwikkeling. ... omdat ik me hier meer kan ontwikkelen. Niet voor mij persoonlijk, maar op zakenniveau. ... Het belangrijkste is het is een persoonlijke beslissing geweest. Ik ben niet iemand die 'een' klimaat, in mijn vaderland dat Nederland is, dat ik daar dan wegga, nee, daar ben ik het type niet voor. Ik ben iemand die werk van iets wil maken. ... Ik heb Turkse roots. ... Als ik op mijn sterfbed lig, op mijn 80^e of 70^e, en ik heb niks meegekregen van de Turkse kant, ik heb er helemaal niet van kunnen proeven, niks van kunnen zien, dan zou ik wel denken van, wat heb je nou weer gedaan Umut, das zonde (Umut)

Hoewel voor Aycan, Zeynep en Günay de voornaamste redenen voor hun migratie pushfactoren zijn geweest, zoals in paragraaf 3.3.2 aangegeven is, speelden een aantal pullfactoren vanuit Turkije wel mee bij de beslissing om te migreren. Ze geven alledrie aan dat het vooral de levendigheid van Turkije is die hen aantrok.

Hierbij moet worden opgemerkt dat hoewel de levendigheid van Turkije een pullfactor vanuit Turkije is, dit direct ook een push factor vanuit Nederland impliceert, namelijk het feit dat het in Nederland *niet*, of in minder mate, levendig is. Er is voor gekozen deze aspecten bij de pullfactoren te noemen, omdat dit geen aspecten zijn geweest die een directe push vanuit Nederland hebben veroorzaakt, maar aspecten zijn die, naast de voornaamste reden voor de migratie, een extra trekkende kracht vanuit Turkije zijn geweest.

In Nederland na 5 uur is doodstil, alles ligt plat. Hier [in Turkije] is gewoon leven. Ik denk dat dat de grootste stap is geweest, uit de sleur. Hier is veel meer leven (Aycan)

Ja, het leven gaat 24 uur door in Turkije, er is continue wel wat te doen, je verveelt je niet. In Nederland was het zo rustig, je gaat van huis naar werk, van werk naar huis (Günay)

Turkije is levendiger. Na zes uur 's avonds is er altijd wat te doen, je kunt overal terecht. Er is veel meer te doen dan in Nederland. Het is lekker druk, en dan spreekt me wel aan. In Turkije is het ook warmer, de kleuren zijn mooier, de smaken zijn beter. Ik ben een gevoelsmens, in Turkije is er meer positieve energie. In Nederland was ik het ook zat om naar de grijze lucht te kijken, ik had last van winterdepressie. In Turkije is alles kleurrijker (Zeynep)

3.4 Verwachtingen

Wanneer iemand besluit te migreren, kan het zo zijn dat hij of zij verwachtingen heeft ten aanzien van de migratie. Het kan hierbij gaan om verwachtingen ten aanzien van het land waar hij of zij gaat wonen. Het kan ook gaan om verwachtingen ten aanzien van de persoon zelf.

Zes respondenten geven aan geen concrete verwachtingen te hebben gehad ten aanzien van hun migratie. Aycan, Ceyden, Günay, Hamide, Zeynep en Umut geven aan geen specifieke verwachtingen te hebben gehad voorafgaand aan hun migratie naar Turkije.

Nee, want toen de tijd kwam zat ik ook in een hele rotperiode. In december is mijn neefje overleden, hij was 14. Toen ging bij mij de knop om, nu ga ik voor mezelf kiezen, ik ga niet meer wachten op andere mensen. Toen ben ik ook vrij rap daarna naar Turkije gekomen. Ik had dan wel al een baan, maar ik kon echt niet zeggen wat er zou gebeuren over een paar maanden. Ik had zoiets van, ik zie wel. Ik ben er nu en dat is het belangrijkste, ik zie wel wat er komt. Gaandeweg kom ik er wel (Aycan)

Nou, eigenlijk niet. Ik had zoiets van, ik zie wel hoe het loopt. Echte verwachtingen had ik niet. Ik heb er ook nooit over nagedacht wat zal het allemaal... Ik weet wel dat ik het heel moeilijk zou hebben, dat had ik wel. Voordat ik het werk had dacht ik, ik zal zeker een maand of twee thuis moeten zitten (Ceyden)

Nooit gehad. Ik heb altijd zoiets gehad van, ik zie wel. Ik ga ervoor, zo niet, dan ga ik terug. Ik heb nooit angsten gehad van stel je voor het lukt niet, wat moet ik dan en dit en dat. Nee, ik kan gewoon terug. Ik heb niks te verliezen, zo dacht ik altijd. Ik ga het proberen en als het niet lukt ga ik terug (Günay)

Verwachtingen van het leven... Ik heb niet zo nagedacht, want dan kan je meer teleurstellingen hebben in je leven. Dus ik heb het gewoon losgelaten en ben naar Turkije gekomen. Ik dacht, ik zie het wel hoe het gaat gebeuren (Hamide)

Nee, ik had geen verwachtingen (Zeynep)

In het leven moet je beslissingen nemen, als je iets wil moet je beslissen en het ook doen. Als je teveel na gaat denken, je kunt plannen, maar je kunt maar tot zo ver plannen. Het doel moet bekend zijn, verwachtingen niet, maar het doel moet bekend zijn. Mijn doel is mijn horizon verbreden, de instrumenten zijn dat je daar een onderkomen nodig hebt, een baan, het liefst een goede baan wat bij je past, en een beslissing. **Jij had dus meer een doel, maar niet specifieke verwachtingen?** Nee. Want je weet niet wat morgen brengt. En dat is het mooie eraan. En dat vind ik prima (Umut)

Yasemin, Feride, Erdem en Recep hadden allemaal in meer of mindere mate verwachtingen ten aanzien van hun migratie.

Ja ... ik hoopte heel erg graag dat het een stukje bruisender zou zijn dan in Nederland. Dus ik had wel verwachtingen dat ik hier een wat bruisender sociaal leven zou hebben. ... En ik wist al dat in Turkije gaan wonen misschien ook wel inleveren op bepaalde vlakken zou kunnen inhouden. Daar had ik wel rekening mee gehouden. ... Dat is ook iets waar ik heel bewust mee om ben gegaan, want de Turkse gastvrijheid die, ja ik wil niet zeggen dwingt, maar mensen zijn op het moment dat jij hier, ook als je ieder jaar bij dezelfde mensen op vakantie komt, ben je een gast en doet men heel veel moeite om jou tevreden te stellen. En ik wist heel goed dat op het moment dat ik hier zou komen wonen, dan houdt dat een tijdje aan, maar daarna moet je dezelfde vriendschap nog een keer gaan verdienen. Want op een gegeven moment houdt die gastvrijheid op en word jij ook gewoon één van de mensen die hier wonen. En ik zou het heel erg bitter gevonden hebben als ik zou merken dat wat ik als vriendschap zag, bestond uit gastvrijheid. Ook daar heb ik rekening mee gehouden. Eigenlijk was het voor de rest onbekend. ... Ik was erg bang dat ik hier eenzaam zou kunnen zijn. Het is een ontzettend grote stad en het is een stad waar het heel moeilijk is om ergens binnen te komen (Yasemin)

Ik heb eigenlijk toch wel gezegd van, ooit wil ik een zaak beginnen. Die verwachting heb ik hier nog steeds, heb altijd gezegd, nou misschien 6 maanden werken en dan komt het wel (Feride)

Nou, ik had uiteraard wel de verwachting dat ik zakelijk wel succes wilde boeken. En ik had in het begin wel wat meer twijfels omdat de markt hier heel anders in elkaar zit, ook het cultuur op werkvloer ook anders is. Want je bent toch gewend aan de Europese managementvoering, zo moet ik het maar noemen. In het begin was mijn verwachting dat dat me heel makkelijk zou afgaan. **Waren je verwachtingen realistisch?** Ik heb het zelf een beetje lager ingeschat zal ik maar zeggen. Nou voorzichtig geschat. Wat ik wel wil zeggen is, kijk dat je de cultuur, laat ik het anders zeggen, dat je van Turkse komaf bent, wil niet zeggen dat je het heel makkelijk in Turkije zal krijgen. Dus dat je gelijk ook, de cultuurkennis is anders, de taalkennis is iets anders, maar de omgeving en de ins en outs van de omgeving, dat moet je echt lokaal in de markt ontdekken. Zowel privé als zakelijk (Erdem)

Ik was bang dat ik teleurgesteld zou worden. Dat is altijd, op het moment dat jij jezelf, of andere jou, dat je bijvoorbeeld een briljante onderzoeker bent. Als je docent je heeft verteld dat hij van jou enorme hoge verwachtingen heeft, dan kun je je voorstellen dat je zelf op een gegeven moment toch wel angst hebt, dat je die belofte die je wel in je hebt niet waar kunt maken. Turkije was voor mij toch ook wel een belofte. Dus ik was ook bang dat als die belofte zich niet zou realiseren dat ik dan erg teleurgesteld zou zijn. **Wat verwachtte je nog meer?** Ik hoopte op zakelijk succes. En ik denk dat de verwachting die ik ook wel had is dat ik op gegeven moment politiek actief zou worden hier. ... Ik denk dat ik toch altijd wel een soort gemis heb gehad van Turkije, dat ik hier pas echt thuis was. Gedeeltelijk ook ongezond gevoel, maar dat is die romantiek toch, op een gegeven moment denk je hier hoor ik. ... Ik denk dat er ook wel een soort, de belofte van het 'Recep zijn' zeg maar. Ik denk dat ik toch altijd wel een soort gemis heb gehad van Turkije, dat ik hier pas echt thuis was. Gedeeltelijk ook ongezond gevoel, maar dat is die romantiek toch, op een gegeven moment denk je, hier hoor ik (Recep)

3.5 Zijn de verwachtingen uitgekomen?

De verwachtingen die de respondenten voorafgaand aan hun migratie hadden, kunnen, nu zij enige tijd in Turkije wonen, wel of niet zijn uitgekomen. In respectievelijk paragraaf 3.5.1 en 3.5.2 wordt aangegeven wat de respondenten vonden tegenvallen en meevallen aan het leven in Turkije, gebaseerd op de verwachtingen die ze voorafgaand aan de migratie hadden. In deze paragrafen zullen alleen Yasemin, Erdem en Recep aan bod komen, aangezien zij, samen met Sabriye, de enige respondenten zijn die verwachtingen hadden voorafgaand aan hun migratie. Sabriye komt in paragraaf 3.7 aan bod.

Het kan ook zo zijn dat de respondenten bepaalde aspecten van hun leven in Turkije als positief of negatief ervaren, ook al hadden ze hier van te voren geen (bewuste) verwachtingen over. In dat geval kan er niet gesproken worden van *tegevallen* of *meevallen*, aangezien bij tegenvallen en meevallen de aspecten worden afgewogen tegen de verwachtingen. Omdat het toch interessant is te weten welke aspecten de respondenten van hun leven in Turkije als positief en negatief ervaren, worden deze aspecten besproken. In paragraaf 3.5.3 worden aspecten behandeld die de respondenten als negatief ervaren en in paragraaf 3.5.4 de aspecten die als positief worden ervaren. In deze twee paragrafen komen alle respondenten aan bod.

3.5.1 Tegenvallers

De verwachtingen die de respondenten voorafgaand aan hun migratie hadden kunnen tegenvallen nu ze daadwerkelijk in Turkije wonen. Voor Yasemin, Feride, Erdem en Recep zijn er een aantal dingen tegengevallen.

Tegengevallen... die trekkende kracht van dat bruisende, dat gezellige, en dat alsmaar leuke, ja dat is natuurlijk niet hetzelfde als tijdens de vakantie. Dus dat is in eerste instantie wel tegengevallen, vooral nadat de zomer voorbij is en iedereen weer gaat werken, dan zit je in een keer in je eentje thuis, dat was wat minder. **Had je dat van te voren niet gedacht?** Ik had wel verwacht dat het niet hetzelfde zou zijn als tijdens de zomervakanties, maar om het echt mee te maken, dat was toch wel een ander verhaal. En dat als je geen werk hebt, dat al je vrienden wel aan het werk zijn, dat het hele lange dagen kunnen zijn. Dus dat is een beetje tegengevallen (Yasemin)

Ik heb eigenlijk toch wel gezegd van, ooit wil ik een zaak beginnen. Die verwachting heb ik hier nog steeds, heb altijd gezegd, nou misschien 6 maanden werken en dan komt het wel. Maar helaas (Feride)

Ik denk dat ik toch altijd wel een soort gemis heb gehad van Turkije, dat ik hier pas echt thuis was. Gedeeltelijk ook ongezond gevoel, maar dat is die romantiek toch, op een gegeven moment denk je, hier hoor ik. Wat dat betreft word je teruggevloten, zo speciaal ben je helemaal niet. Het is echt niet zo dat iedereen 20 jaar heeft gewacht dat ik eindelijk terugga naar Turkije. (Recep)

Nou, ik had uiteraard wel de verwachting dat ik zakelijk wel succes wilde boeken. En ik had in het begin wel wat meer twijfels omdat de markt hier heel anders in elkaar zit, ook het cultuur op werkvloer ook anders is. Want je bent toch gewend aan de Europese managementvoering, zo moet ik het maar noemen. In het begin was mijn verwachting dat dat me heel makkelijk zou afgaan. Maar daarbuiten heb ik toch in het begin, het eerste halfjaar, moest ik heel veel dingen echt uitzoeken, navragen, zelf ondergaan, ervaren en dan een oplossing vinden (Erdem)

3.5.2 Meevallers

Naast het feit dat dingen kunnen tegenvallen nu de respondenten daadwerkelijk in Turkije wonen, kan het ook zo zijn dat sommige dingen meevallen. Yasemin geeft aan dat een aantal van haar negatieve verwachtingen niet is uitgekomen.

Dat is ook iets waar ik heel bewust mee om ben gegaan, want de Turkse gastvrijheid die, ja ik wil niet zeggen dwingt, maar mensen zijn op het moment dat jij hier, ook als je ieder jaar bij dezelfde mensen op vakantie komt, ben je een gast en doet men heel veel moeite om jou tevreden te stellen. En ik wist heel goed dat op het moment dat ik hier zou komen wonen, dan houdt dat een tijdje aan, maar daarna moet je dezelfde vriendschap nog een keer gaan verdienen. Want op een gegeven moment houdt die gastvrijheid op en word jij ook gewoon één van de mensen die hier wonen. En ik zou het heel erg bitter gevonden hebben als ik zou merken dat wat ik als vriendschap zag, bestond uit gastvrijheid. Gelukkig is dat niet zo gegaan, gelukkig (Yasemin)

Ik was erg bang dat ik hier eenzaam zou kunnen zijn. Het is een ontzettend grote stad en het is een stad waar het heel moeilijk is om ergens binnen te komen. Dat is iets wat me gelukkig mee is gevallen, omdat ik direct leuke collega's leerde kennen en met een huisgenootje samenwoon (Yasemin)

Erdem geeft aan dat het goed is geweest dat hij voorzichtig is geweest met zijn verwachtingen.

Waren je verwachtingen realistisch? Ik heb het zelf een beetje lager ingeschat zal ik maar zeggen. Nou voorzichtig geschat. En nu zie ik gewoon dat dat wel goed is geweest hoor want dat brengt toch een andere motivatie, maar ja de verwachtingen kloppen (Erdem)

3.5.3 Negatieve aspecten van het leven in Istanbul, Turkije

Het kan zo zijn dat de respondenten bepaalde aspecten van hun huidige leven in Turkije als negatief ervaren. Ook wanneer zij hier voorafgaand aan de migratie geen concrete ideeën over hadden. Wanneer de respondenten voorafgaand aan hun migratie geen concrete verwachtingen hadden ten aanzien van deze aspecten, kan er geen sprake zijn van het *tegenvallen* van dingen. Bij

het tegenvallen worden de aspecten immers afgewogen tegen de verwachtingen. Omdat deze aspecten wel van belang zijn voor de manier waarop de respondenten hun huidige leven in Turkije beoordelen en waarderen, worden deze aspecten wel genoemd.

Aycan geeft aan dat ze de invloed van de huidige politiek op het bedrijfsleven als negatief ervaart.

Wat me tegenvalt, is dat de huidige politiek, dat de huidige regering zoveel invloed heeft op het bedrijfsleven. Hier heb ik dus ook discriminatie van heel dichtbij meegemaakt. Ik heb het zelf meegemaakt. Ik heb gesolliciteerd bij de reclassering, bij het Ministerie van Justitie. Toen zei de persoon met wie ik een gesprek had, “we hebben je heel hard nodig en we willen je ook graag aannemen, maar de regering laat dat niet toe. Als je iemand kent, probeer diegene aan te spreken, dat je met vriendjespolitiek binnen kunt komen”. Maar ja, wie ken ik in de regering? Dat ligt ook helemaal anders dan mijn eigen gedachten. “Ik heb nog één optie, als je een hoofddoek gaat dragen en de roklenge omlaag trekt heb je kans dat je binnenkomt”. Die invloed hebben ze dus (Aycan)

Ceyden vindt het vaak moeilijk om rond te kunnen komen in Istanbul. Daarnaast vindt ze het aantal vakantiedagen dat je in Turkije krijgt te weinig vergeleken met Nederland.

Hoe je met geld hier omgaat is moeilijker om het in je handen te houden dan in Nederland, dat heb ik hier gezien in die drie maanden. Ik verdien minder, aan de andere kant zijn dingen goedkoper. Dus eigenlijk zou je er mee moeten kunnen leven, maar op de een of andere manier heeft waarschijnlijk 90% van de mensen hier in Turkije eind van de maand niks meer in hun handen. En dan denk ik, in Nederland had ik het ook zo, maar daar kon je er wel mee leven. En hier weer niet. Dus dat is heel vreemd, ik ben nog niet achter gekomen hoe het is gekomen. Op de een of andere manier komt je niet uit. **Is het wat dat betreft hier zwaarder?** Ja, alleen dat is me echt tegengevallen. Ik wist wel dat het zo was, ik hoor het wel van iedereen. Dat is me wel tegengevallen. En qua werk betreft in Turkije, in Nederland als je werkt heb je binnen een maand één of twee vrije dagen. In Turkije heb je na een jaar werken één of twee weken vrij, meer niet. In Turkije zien ze mensen van, je moet werken en het liefst zes dagen in de week en als het kan zeven. En dan mag je één keer in het jaar twee weken vakantie (Ceyden)

Ook Günay vindt het aantal vakantiedagen dat ze in Turkije krijgt weinig vergeleken met Nederland. Ze nog een aantal factoren aan werken in Turkije die ze als negatief ervaart ten opzichte van Nederland.

In Turkije is het echt zo, je moet mensen kennen wil je het goed hebben. In Nederland, je gaat ergens solliciteren, je wordt echt op je kennis aangenomen, maar hier in Turkije werkt het anders, je moet bekenden hebben en via via gaat het hier. ... Hier in Turkije heb ik daar wel moeite mee. Met het systeem. Zoals vakantiedagen, twee weken in een jaar, echt weinig. ... Ze hebben een andere denkwijze dan jij. Ik bedoel, hoe zal ik het uitleggen. De denkwijze is gewoon heel anders. ... Als je in Nederland bent geboren, als je in Nederland hebt gestudeerd en gewoond en gewerkt, is het heel moeilijk om terug te komen naar Turkije en je hier aan te passen. **Heb je ook moeite met aanpassen aan andere aspecten van leven in Turkije?** Nee (Günay)

Naast werkgerelateerde zaken noemt Günay ook de mensenrechtensituatie in Turkije.

Mensenrechten zijn hier wat minder. In Nederland is het natuurlijk veel beter. Hoe ze hier mensen behandelen, het verkeer. Ze hebben nog veel te leren, dat wel. Er zijn wel dingen die mij dwars zitten, daarom zei ik ook net het is niet makkelijk om hier te leven. In Nederland zijn we het niet gewend, bepaalde dingen (Günay)

Hamide noemt het ontbreken van duidelijke regels, de werkmentaliteit en het verkeer als negatieve aspecten van Istanbul.

Ja, het verkeer, heel erg. Ik deed alles met de auto in Nederland, en hier denk je van misschien is het beter dat ik met de taxi ga of met de boot. Als je iets moet laten doen bij de overheid ofzo, dat is, je moet echt de regels zoeken, echt heel veel vragen. In Nederland heb je bepaalde regels, je weet hoe je dat moet doen, maar hier kun je dat van verschillende regels. Dat kost ontzettend veel energie. En iedereen zegt iets anders, dat kost veel energie. Ja, wat is nog meer moeilijker... ja in Nederland is bijna alles georganiseerd, en hier niet, dat mis ik heel erg. ... En daarnaast, een andere werkomgeving, want in Nederland, de contacten tussen mensen zijn anders, ook op het werkvlak, hier is de mentaliteit anders. Wat ik hier soms heel erg irritant vind, in Nederland als je een mailtje krijg van je collega, dan probeer je die gelijk te beantwoorden, of in ieder geval te zeggen, ik ga morgen beantwoorden. Maar hier kun je dagen op een antwoord wachten. Dat soort dingen eigenlijk (Hamide)

Ook Zeynep noemt het verkeer als negatief aspect van Istanbul, samen met een aantal andere dingen.

De ziekenhuizen, lange rijen. Verder het verkeer en de inflatie van het geld (Zeynep)

Umut geeft aan dat hij het onderscheid dat in Turkije wordt gemaakt tussen sociale klassen niet prettig vindt.

Hier wordt wel onderscheid gemaakt tussen sociale klassen, veel meer dan in Nederland. De mensen in pak die kijken een beetje neer op mensen die in de fabrieken werken ofzo. Er is een grote mate van machtsafstand. Tegengevallen, nee, ik wist het van te voren, maar het ervaren en weten is iets anders. Ik wist het, ik ervaar het nu, ervaar ik het als fijn, nee. Op mn werkplek ook, ik hou die machtsafstand zo klein mogelijk (Umut)

Het beeld dat Recep voorafgaand aan zijn migratie had van vriendschappen in Turkije blijkt een geïdealiseerd beeld te zijn geweest.

Nu je hier twee jaar woont, heb je teleurstellingen meegemaakt? Ja wel. Ik zeg gelijk ja, want die heb ik meegemaakt. Maar als je me vraagt wat het dan is. Ik denk dat ik een geïdealiseerd beeld had van vriendschappen in Turkije. Van het idee van vriendschap. En ook wat bijvoorbeeld een handdruk betekent. ... Vriendschap is vaker gebaseerd ook op wederzijds belang dan ik altijd dacht dat in Turkije het geval was. Ik had daar absoluut een geromantiseerd beeld bij. Ook op sociaal gebied, met vriendschappen en dergelijke, dat daar toch wel soms meer belang in zit dan ik dacht in Turkije (Recep)

Voor Feride is het leven in Istanbul tot nu toe voornamelijk tegengevallen.

Ik had eigenlijk niet verwacht dat ik me zo eenzaam zou voelen. Als ik nu denk van, ik voel me op zijn Nederlands zwaar kut soms. Ja, ik heb echt heel vaak de neiging om te zeggen van, nou kap ik ermee. Ik heb hier twee vriendinnen die zeggen ook elk moment, als je te laat bent of een keer niet op het werk bent, we krijgen zo een mail van haar van, ik zit in Nederland, dat je gewoon weg bent gegaan. Die neiging hebben mijn vriendinnen hier en mijn familie ook, mijn tante hier, we weten dat je op een dag gewoon weg bent. **Hoe komt het dat je je zo voelt?** Ja, het is gewoon omdat je gewoon alleen bent. Plus de wijk waar ik woon, het is niet zoals in Nederland. Het verkeer zit me elke dag weer tegen. Ik stap in met een bult gescheld en kom er uit en ik ben aan het schelden. En ja, qua kosten zit ik gewoon inderdaad veel krupper hier. **Heb je wel het gevoel dat je een beetje je draai hebt gevonden hier?** Nee, dat zal ik volgens mij ook nooit krijgen hier in Istanbul, nee. **Waarom niet?** Ik kom echt uit een klein stadje, uit Hengelo, dat is echt een boerenstad. Dat is hier gewoon niet terug te vinden. Ik mis het gewoon, dat rustige. Ik zou ook volgens mij nooit wennen aan Istanbul. Het zal ook niet langer duren dan een jaar dat ik in Istanbul blijf. ... Tegengevallen, alles is alleen maar tegengevallen hier (Feride)

Verder noemt Feride nog een aantal concrete dingen aan het leven in Istanbul die haar niet bevallen.

Ik doe er in de winter ruim twee uur over [om naar haar werk te gaan]. In de zomer één uur, in de winter twee uur. Het is altijd file. Er is elke dag wel een ongeluk op straat, het is echt verschrikkelijk. ... Ik had altijd wel zoiets van, je hoorde van je vrienden om je heen die dus eigenlijk al in Istanbul woonden van, ja het verkeer is hier echt verschrikkelijk, als je keer naar andere vriendin wil gaan doe je er echt ruim wee uur over. Ik had altijd zoiets van, dat zal wel niet zo erg zijn, maar het is echt, als ik naar een vriendin wil doe ik er ruim drie uur over. Als ik van Hengelo naar Amsterdam ga doe ik er anderhalf uur over. Als ik hier naar mijn werk wil gaan, doe ik er twee uur over, terwijl het in dezelfde stad is (Feride)

Ik heb eigenlijk toch wel gezegd van, ooit wil ik een zaak beginnen. Die verwachting heb ik hier nog steeds, heb altijd gezegd nou misschien zes maanden werken en dan komt het wel. Maar helaas (Feride)

3.5.4 Positieve aspecten van het leven in Istanbul, Turkije

Naast het feit dat de respondenten aspecten van hun leven in Turkije als negatief kunnen ervaren, kan het ook zo zijn dat ze bepaalde aspecten juist als positief ervaren. Ook wanneer zij hier voorafgaand aan de migratie geen concrete ideeën over hadden. Wanneer de respondenten voorafgaand aan hun migratie geen concrete verwachtingen hadden ten aanzien van deze aspecten, kan er geen sprake zijn van het *meevallen* van dingen. Bij het meevallen worden de aspecten immers afgewogen tegen de verwachtingen. Omdat deze aspecten wel van belang zijn voor de manier waarop de respondenten hun huidige leven in Turkije beoordelen en waarderen, worden deze aspecten wel genoemd.

Feride geeft aan dat het haar is meegevallen dat ze sinds een tijdje haar eigen huisje heeft.

Het enige waar ik nu echt heel trots op ben is dat ik mijn eigen huisje heb. Oké, ik heb nog niet alles, nog geen klerenkast of wat dan ook, maar ik heb mijn eigen huisje, ik betaal mijn huur. Dat voelt toch wel heel

lekker aan. Dat is me wel heel erg meegevallen (Feride)

Ceyden, Yasemin en Umut vinden het meevallen hoe snel ze zich geïntegreerd voelden in de maatschappij. Daarnaast noemen ze nog een aantal andere aspecten die zijn meegevallen.

Dat het leven toch niet zo moeilijk is als het mij was verteld. Ze zeiden dat als je van Nederland komt, al ben je een Turk, je blijft een buitenlander, je zult het moeilijk hebben, ook met werk bijvoorbeeld. Met het wennen aan het verkeer, aan de burens. Dat soort dingen. Maar ik heb er geen moeite mee gehad. Het was mijn eigen huis, zo voelde ik dat, en dat is het belangrijkste in eerste instantie (Ceyden)

Het is lang niet zo chaotisch als ik dacht dat het zou zijn. Er is sprake van een georganiseerde chaos en dat is wel iets waar ik me prettig bij voel. ... Verder, dat ik meteen paste. Ik had eigenlijk verwacht dat ik me toch wel een tijdje zelf als buitenstaander zou voelen, ook als buitenstaander beschouwd zou worden, maar dat is helemaal niet het geval. Dat is heel erg meegevallen (Yasemin)

Dat ik toch niet zoveel cultuurverschillen persoonlijk heb gemerkt. Er zijn veel cultuurverschillen, maar de kringen waar ik in verkeer... Mensen in mijn omgeving hebben het buitenland gezien, zijn mensen die internationaal reizen. Ik ben blij dat ik in zo'n omgeving ben gekomen want het had ook tegen kunnen vallen. Dus als je zegt meegevallen of tegengevallen, dan is het toch meegevallen dat ik in een ontzettend positieve omgeving ben, met gelijkgestemde mensen (Umut)

Recep geeft aan dat de mate van corruptie in Turkije hem is meegevallen.

Ik hoopte op zakelijk succes, maar ook daar... Mijn ouder zijn altijd ambtenaar geweest, die waren me altijd erg aan het waarschuwen, niet alleen voor romantisering maar ook van, zaken in Turkije, het is een wolvencultuur hier, je bent zo eerlijk, je bent zo te goedertrouw, je zult het nooit redden in deze harde omgeving. Maar dat viel ook wel mee, je hoeft niet voor alles te betalen. Als jij je werkt kunt doen wordt dat je ook gewoon gegund. Niet iedereen is corrupt. Niet alles is persoonsgebonden, er is wel degelijk controle. Er is geen maffia, helemaal niet. Dat viel me ook reuze mee (Recep)

3.6 Het leven in Turkije

3.6.1 Hoe bevalt het leven in Turkije?

Gezien de motieven en verwachtingen die de respondenten hadden ten aanzien van hun migratie en wat er meegevallen en tegengevallen is, is het interessant om te kijken hoe ze hun huidige leven in Turkije beoordelen. De respondenten wonen niet allemaal even lang in Turkije. De meeste respondenten wonen zo'n één a twee jaar in Istanbul. Er zijn twee uitzonderingen, namelijk Ceyden, zij woonde op het moment van het interview nog maar 4 maanden in Istanbul en Sabriye, zij woonde op het moment van het interview al bijna 20 jaar in Istanbul (zie pagina 1 en 2 voor de verblijfsduur per respondent). Omdat de verblijfsduur van Sabriye duidelijk langer is dan van de overige respondenten, komt zij in een aparte paragraaf aan bod, namelijk paragraaf

3.7. Uiteraard is de duur van het verblijf van invloed op de mate waarin en de manier waarop de respondenten hun leven in Turkije tot nu toe kunnen evalueren en waarderen.

Zeynep, Aycan en Yasemin geven aan dat ze zich gelukkiger voelen nu ze in Turkije wonen.

In Turkije is het ook warmer, de kleuren zijn mooier, de smaken zijn beter. Ik ben een gevoelsmens, in Turkije is er meer positieve energie. In Nederland was ik het zat om naar de grijze lucht te kijken. In Turkije is alles kleurrijker (Zeynep)

Aycan geeft aan dat de toekomst zal moeten uitwijzen of ze er over een aantal jaar nog hetzelfde over denkt en nog steeds gelukkig is.

Wat vind je verbeterd ten opzichte van je leven in Nederland? Dat ik me gelukkig voel. Ik heb het gevoel dat ik hier veel meer kan doen. In Nederland is het veel beperkter. Als je uitgaat heb je maar één of twee dingen die je kunt doen. Naar de bios of de disco. Hier heb je festivals, hier heb je van alles. Ja, dat idee geeft je al rust. Als je wil dan kan je even naar buiten. ... De grootste factor is dat ik me hier meer gewaardeerd voel. Zo van, ik heb veel meer kwaliteiten dan een doorsnee Turk. Ik spreek meerdere talen, ik heb een beroep, kom uit het buitenland, daardoor ken ik een hele andere soort organisatorische factoren. Je kunt heel veel bijdragen aan een bedrijf hier. ... Hier ben je natuurlijk door andere externe factoren wel gelukkiger, maar dat moet ik zelf nog ondervinden, over een paar jaar, hoe denk ik er dan over. Ben ik dan nog steeds gelukkig, voel ik me dan ook thuis? (Aycan)

Yasemin geeft aan dat, wanneer ze niet in Istanbul had gewoond, maar ergens anders in Turkije, het goed mogelijk was geweest dat ze een stuk minder positief was geweest over haar leven op dat moment.

Ik ben gelukkiger. En ik heb het hier gewoon veel beter naar mijn zin vanwege een leuker sociaal leven hier en ja, meer op het gebied van film, theater, muziek, boeken. ... De stad Istanbul maakt het voor mij. Wat maakt Istanbul nou zo divers, niet het feit dat er zoveel verschillende nationaliteiten wonen, die zijn er wel meer dan in rest van Turkije, maar mensen hebben verschillende interesses, verschillende levenswijze, dat zit hier allemaal door elkaar heen en dat is wat je vanuit de grote stad in Nederland gewend bent. Het is echt een grote stad. Maar was ik in Turkije komen wonen zonder dat ik Istanbul echt heel goed had leren kennen, misschien was het dan een minder leuk gesprek geweest. Misschien zat ik dan een beetje te klagen. Ik weet het niet (Yasemin)

Erdem, Recep en Umut geven aan dat ze het leven dat ze op dit moment in Turkije leiden als erg positief waarderen.

Erdem voelt zich gelukkig in Turkije. Hij heeft gemerkt dat het zonnige weer hem goed doet.

Hoe voel je je met betrekking tot je huidige leven in Turkije? Gelukkig, succesvol, heel dynamisch. ... En voor de rest, het weer hier dat is meer zonnig dan in Nederland en wat dat betreft heb ik van mezelf ervaren, ik wist het niet, maar dat ik best wel een weersmens ben. Ik wist niet dat het grijze zeg maar wat we

in Nederland heel vaak meemaken, dat dat mij ook een bepaalde moeheid gaf. En in het zonnige, het warme, ben je meer, althans ben ik meer productief merk ik (Erdem)

Recep is erg blij met het feit dat hij zijn tijd voornamelijk in Turkije doorbrengt. Toch blijft hij Nederland ook als zijn thuis zien.

Ik ben zeer gelukkig met het feit dat ik meerderheid van mijn tijd in Turkije doorbreng, maar ik beschouw Nederland nog steeds als mijn allereerste huis. Het is nu mijn tweede huis, maar ik heb nog steeds een ingelijste foto van de Koningin op mijn kantoor in Ankara en ook de Nederlandse vlag wappert naast de Turkse. Ik voel me gastheer in beide landen. ... In Nederland voel ik me veel meer een onmogelijk iemand dan in Turkije. In Turkije weet ik wat beter wie ik ben, ik heb niet zulke drastische verschillen. Het is voor mij moeilijk om een gemiddeld burger te zijn in Nederland. Teveel tegenstellingen, ik word er te vaak aan herinnerd, van hoog tot laag (Recep)

Umut heeft het goed naar zijn zin in Turkije. Volgens hem heeft dat gedeeltelijk te maken met het feit dat Istanbul behoorlijk Westers is.

Ik heb het naar mijn zin tot nu toe hier. En wat is naar je zin. Ik heb geen adaptatieproblemen. Als het niet Westers was had ik meer problemen gehad denk ik. Het is Westers, je kunt hier rondlopen, niemand die je nakijkt, die iets over je zegt, gewoon fijn. Vrijheid blijheid. Je kunt zeggen wat je denkt. ... Ik heb geen problemen gehad met niks, ik kan mezelf gewoon zijn, er zijn geen beperkingen. Het is zo vrij als Nederland. Ja, ik voel me net zo vrij als in Nederland. Ik voel geen druk, niks. Als ik dat had gemerkt had ik het ook gezegd, maar ik ben blij dat ik dat in ieder geval dat ik daar achter ben gekomen. ... En door in Turkije, in Istanbul, te verblijven en kijken hoe mensen hier leven, hoe zij kijken, is niet alleen in Turkije, maar het bestrijkt ook de Balkan een beetje, de mentaliteit en cultuur is een beetje hetzelfde. Nu heb je een groter gebied dat je naar wereld kunt kijken. ... Ik merk dat ik een completer mens word. En in Nederland, ik weet zeker als ik in Nederland was gebleven, of nog een keer terugkom, ik weet zeker dat ik succesvol word, daar ben ik van overtuigd. Maar het is nu veelzijdiger (Umut)

Günay is blij dat ze de stap heeft gezet om naar Turkije te migreren.

Eigenlijk vind ik het wel goed dat ik naar Turkije ben gekomen. Het heeft me echt sterk gemaakt, absoluut (Günay)

Ook Hamide is positief over haar migratie.

Ik voel me wel thuis [in Turkije]. ...ik vind dat we toch wel succes hebben binnen dit jaar, dus daarom zeg ik toch leuk dat ik dit beleef (Hamide)

Ceyden, die nog maar vier maanden in Turkije woont, geeft aan dat ze het in het begin wel moeilijk heeft gehad, en eigenlijk nog steeds wel moeilijk heeft. Ze geeft ook aan dat ze weet dat het een tijdje zal duren voordat ze aan alles gewend is.

Ja, in het begin heb ik het veel moeilijker natuurlijk. De eerste paar weken had ik steeds de neiging van als iemand me nu vraagt ga je terug, dan ga ik gelijk mee. Dat idee had ik. Maar dat heeft ook met heimwee te maken. Maar als ik zo terug denk dan denk ik nou, ik heb wel een goede keuze gemaakt om hier te zijn. Het is natuurlijk wel moeilijk, een overstap, al ben ik Turks. Ik kom van het buitenland, maar voor mij ben ik nog steeds in het buitenland hier. ... Ik probeer me hier wat aan te passen maar heb het nog steeds moeilijk. En heel raar misschien, maar ik vind het soms moeilijker om me hier aan te passen dan in Nederland. In verschillende situatie of groepen kon ik me daar makkelijker aanpassen dan hier. Maar dit zal met de tijd wel wennen. Ik geloof wel dat dit mij zal lukken. ... Het zal me wel misschien zeker een jaartje kosten om echt hier aan te wennen, alles in Turkije te wennen. Dat zal me zeker minsten een jaar kosten denk ik, dat zal ook wel normaal zijn. Je kan beter op lange termijn denken voor jezelf, dan heb je het ook ruimer om dingen te leren, te beseffen. (Ceyden)

Feride, die op het moment van het interview een klein jaartje in Istanbul woonde, voelt zich niet gelukkig.

Als ik nu denk van, ik voel me op z'n Nederlands zwaar kut soms. Ja, ik heb echt heel vaak de neiging om te zeggen van nou kap ik ermee. ... Ja, het is gewoon omdat je gewoon alleen bent. Plus de wijk waar ik woon, het is niet zoals in Nederland. ... Waar ik woon nu, waar ik een huisje huur, is het niet heel verstandig om alleen te wonen. Ik word echt vaak lastig gevallen door burens, vooral mannelijke burens. ... Dat is vervelend. Ik probeer ook zo min mogelijk naar huis te gaan, dat is echt waar, ik blijf ook heel vaak logeren bij een vriendin die ik hier heb leren kennen. Of bij mijn tante heel vaak. Dus dan zorg ik er wel voor dat ik zo min mogelijk naar huis ga, maar natuurlijk wil je je eigen stekkie, ik heb ook wel eens dagen dat ik denk, ik wil lekker thuis zitten lekker op de bank, kopje thee. **Heb je wel het gevoel dat je een beetje je draai hebt gevonden hier?** Nee, dat zal ik volgens mij ook nooit krijgen hier in Istanbul, nee. Tegengevallen, alles is alleen maar tegengevallen hier (Feride)

3.6.2 De toekomst

Hoe zien de respondenten hun toekomst? Willen ze in Turkije blijven? Willen ze terug naar Nederland? Of willen ze misschien heel ergens anders heen? Alle respondenten geven aan dat ze, in ieder geval voor de korte termijn, hun toekomst wel in Turkije zien.

Zie jij je toekomst in Turkije? Ja, dat wel. Tenzij er iets drastisch gaat gebeuren, dat kan ik niet zeggen, maar dat denk ik haast niet. Er zijn nog zoveel dingen die ik wil ondernemen (Aycan)

Kijk als ik weet dat hij [haar man] zou zeggen, ik wil het proberen in Nederland, dan ben ik hier weg. Maar ik weet dat ik dan over hoogstens een jaar weer terug ben, dat weet ik. Dus ik kan het net zo goed hier proberen. ... Het zal me wel misschien zeker een jaartje kosten om echt hier aan te wennen, alles in Turkije te wennen. Dat zal me zeker minstens een jaar kosten denk ik, dat zal ook wel normaal zijn. Je kunt niet verwachten dat je je binnen paar dagen of weken gelijk thuis voelt, dat kan niet. Je kunt beter op de lange termijn denken voor jezelf, dan heb je het ook ruimer om dingen te leren, te beseffen. ... Ik heb er geen spijt van gehad nog. Ik mis het wel, maar niet op een manier van, had ik het maar niet gedaan. Dat heb ik nog niet gehad. En dat zal ik ook niet krijgen denk ik, daar doe ik alles voor. ... Ik kan het hier wel, ik kan Istanbul wel aan (Ceyden)

De balans weegt zwaarder voor Turkije. Ik denk dat ik, dat heeft ook te maken met mijn carrière, zakelijke belangen, als zakenman of als entrepreneur gewoon meer kansen zie in Turkije. Maar ook in allerlei

opzichten voor mij, ik bedoel, in de zomer hier werk ik gewoon doordeeweeks. In de weekenden vlieg ik naar Bodrum, twee dagen. En niet dat ik dan niks zakelijks doe, want vaak zit heel zakelijk Istanbul in Bodrum, heb je daar ook nog afspraken. Maar wel in je zwembroek. Gewoon de levenskwaliteit. **En je toekomst, zie jij je toekomst in Turkije?** Ja. Alhoewel ik, er gaat zoveel mis in Nederland, dat ik toch ook wel echt zo vervelend vind dat ik af en toe het niet kan laten, je zou soms bijna terug willen rennen om weer de politiek in te gaan, ik bedoel er wordt zoveel onzin... Dat frustrereert me want. Ik denk, in Nederland zijn we nog, zijn zoveel dingen die zo makkelijk op te lossen zijn. Dat ik denk dat op dat gebied zoveel te doen is, dat ik bijna een schuld ook heb aan Nederland. ... Maar als ik echt eerlijk naar mezelf kijk naar de situatie, het leven waar ik nu in zit, dan zou ik voor geen goud terug willen. Niet in de zin van dat ik echt mijn dagen in Nederland doorbreng. Daar heb ik echt helemaal geen behoefte aan. Niet omdat ik boos ben op Nederland, helemaal niet, ik doe er toch zaken. Het is ook niet dat ik agressief over Nederland ben, helemaal niet. ... Ik denk dat ik een beetje boos ben op Nederland. Het is net dat als je vriendin het uitmaakt dat je haar een tijdje niet meer wilt zien en na een tijdje toch wel dacht hoe zou het eigenlijk met haar gaan en daarna na een tijdje toch wel weer een vriendschap kunnen beginnen. Misschien ben ik langzaam toe aan die vriendschap (Recep)

Günay geeft aan dat, hoewel ze voor zichzelf haar toekomst in Turkije ziet, ze op het moment dat ze kinderen heeft wellicht toch terug naar Nederland zou gaan.

Ik zou niet meer terug willen. Vakantie, ja. Ze [haar familie] willen wel heel graag dat ik terug kom, echt zoiets van kom terug ga je hier bij ons in de straat wonen, zijn we bij elkaar. Nee, ik ben te lang daarvoor hier in Turkije. Ik ben het gewoon gewend om hier te wonen, het leven hier. ... Soms heb ik, vooral met mijn vriend, ik zeg het wel eens, nou als we getrouwd zijn en als we kinderen hebben vind ik het eng om mijn kinderen hier op te voeden in zo'n grote stad. Vaak heb ik dan zoiets van, zullen we dan teruggaan naar Nederland, als we kinderen hebben. Dan gaan ze daar studeren, betere toekomst. Hij heeft zoiets van dat zien we dan wel. Maar als ik het heel graag zou willen zou hij wel met me meekomen. Soms denk ik wel van, ik moet er niet aan denken om mijn kinderen hier op te voeden, dat is echt moeilijk. Ik moet niet overdrijven, je kunt hier ook kinderen opvoeden, mijn vriend zegt ook, ik ben hier ook opgevoed, ik heb ook goed gestudeerd. Maar het systeem qua onderwijs is hier ook heel erg laag (Günay)

Hoewel Feride niet gelukkig is in Turkije geeft ze aan dat ze haar toekomst wel in Turkije ziet; ze gaat niet terug naar Nederland. Dit heeft met verschillende factoren te maken. In de eerste plaats is ze bang dat als ze weer in Nederland zou wonen, ze teruggaat naar haar ex man. Daarnaast geeft ze aan dat ze weet dat ze uiteindelijk toch naar Turkije zou gaan, al zou dat waarschijnlijk op latere leeftijd zijn. En ten derde wil ze bewijzen tegenover de mensen die zeiden dat het haar nooit zou lukken in Turkije, dat het haar wel lukt. Ze denkt wel dat ze binnen niet al te lange tijd weg zal gaan uit Istanbul.

Ja, wordt geen Nederland meer. Of er moet echt iets heel ergs gebeuren dat ik denk van oké, nu ben ik heel erg ziek ofzo, dat ik dan toch... Ik zou ook volgens mij nooit wennen aan Istanbul. Het zal ook niet langer duren dan een jaar dat ik in Istanbul blijf. **En dan ga je naar de kant van je familie?** Ja, ik denk dat dat het gaat worden, het wordt niet Nederland, dat zeker niet, ik ga niet terug. **Waarom niet?** Ja, wil ik niet, uiteindelijk kom ik hier toch naartoe, ook al wordt het op mijn 60^e, dan kan ik beter nu hier alvast beginnen en hier nu al gelijk wennen en aan alles iets gaan opbouwen. ... Ja, bewijzen en inderdaad mijn ex man, dat is het grootst voor mij. Ik weet als ik ... ben ik bang dat ik niet meer terug zou komen. Dan ga ik contact

met hem opzoeken, naar mijn huis, mijn oude huis. ... Dan weet ik zeker als ik in mijn huis zou lopen dat je me er niet meer uit krijgt. En dat wil ik niet. En ik weet dat mijn man dan zegt, blijf. **Ben je blij dat je de beslissing hebt genomen?** Nee. Ik heb er wel spijt van, maar ik heb ook zoiets van oké, het komt allemaal goed. **Waarom ga je dan niet terug?** Dan ga ik terug naar mijn man. **Als je het over zou mogen doen, zou je dan zelfde keuze maken?** Nee [volmondig]. **Maar toch besluit je niet terug te gaan?** Misschien heel stom, maar ik weet het niet. ... Misschien omdat mensen om me heen altijd hebben gezegd, het lukt je daar nooit joh, dat gaat je nooit lukken. Beetje eigenwijs. Zie je wel, ik kan het wel (Feride)

Het is Feride tot op heden niet gelukt om een eigen zaak te openen. Ze heeft deze wens nog steeds en hoopt met hulp van haar vader dit alsnog te realiseren.

Mijn vader heeft daar [in Aydin] een winkel, hij zegt ook, neem jij de huur maar van die winkel, kun jij de huur van je eigen winkel betalen. Als ik het later weer goed heb dan komt het vanzelf. Op de een of andere manier wordt het wel iets. Dat wordt een bruidszaak. Ik wil sowieso iets in de mode gaan doen (Feride)

Zeynep geeft aan dat ze eigenlijk niet kan kiezen tussen Nederland en Turkije. Hoewel ze wel denkt in Turkije te zullen blijven, zou ze het liefst een combinatie vinden tussen leven in beide landen.

Ik weet dat ik altijd terug kan, maar er komt een nieuw hoofdstuk voor mij, een nieuwe uitdaging en een nieuw begin. ... Nu wil ik de rest van mijn leven in Turkije doorbrengen, ik voel me hier lekkerder. Geen verplichtingen die je misselijk maken. ... Ik denk wel dat ik in Turkije zal blijven. Maar misschien ook wel Nederland en Turkije, een soort van intermediairfunctie. Ik kan niet voor één land kiezen (Zeynep)

Umut kan niet aangeven of hij in Turkije blijft wonen of weer terug zal gaan naar Nederland. Dat is iets wat de toekomst uit zal moeten wijzen. Wel ziet hij zich op de korte termijn in Istanbul blijven.

Sommige beslissingen neem je en dat moet je met de tijd zien. De beslissing die ik nu heb genomen, is ook zoiets van, blijf ik hier lang of niet? ... Misschien zit ik hier ook wel mijn hele leven. Of dat ik heen en weer vlieg tussen Nederland en Turkije, paar maanden in Turkije per jaar of dat ik helemaal in Turkije blijf, dat weet ik niet, of dat ik helemaal in Nederland rest van mijn leven ga verblijven. Dat weet ik niet. ... Ik denk dat ik hier [in Istanbul] nog wel een paar jaar blijf. Ik hier nog wel een jaar of twee. ... Ik kan bij mezelf zeggen van, nu is het goed geweest, ik heb voldoende bereikt, ik moet meer of ik moet minder, ik kan mezelf goed inschatten. Op moment dat ik dat gevoel heb, dan kom ik misschien terug naar Nederland. Of misschien blijf ik hier wel. Dat past zich steeds aan denk ik. Dat het met tijd te maken heeft. Ik zal het afbakenen, het zal of Nederland of Turkije zijn. Of beide landen. Ik zie geen grenzen; ik kan Nederland creëren in Istanbul. Ik wil een link vormen tussen het Turkse zakenleven en het Nederlandse zakenleven. ... Een eerste stap zou mooi zijn als de basis, dat ik zelf in Turkije kan blijven en dat ik in het investeringsklimaat van Turkije kan werken, dat ik daar mijn baan nog kan hebben. Dat doe ik liever omdat ik me hier meer kan ontwikkelen. Niet voor mij persoonlijk, maar op zakenniveau. Nederland is een ontzettend ontwikkeld land, Turkije is een mooi land, in ontwikkeling. En dat is voor mij persoonlijk een mooie uitdaging om daar een steentje aan bij te dragen. Misschien zijn er miljoenen stenen die je kunt bijdragen, maar als ik daar een tiental vanuit mijn kant, dat is puur economisch gezien (Umut)

Hoewel Yasemin niet heel erg met haar toekomst bezig is, ziet ze zich vooralsnog wel in Turkije blijven. Mocht het haar niet meer bevallen in Turkije, dan zal ze niet snel naar Nederland teruggaan.

Daar ben ik niet zo heel erg mee bezig [met de toekomst]. Als je 10 jaar van de 25 jaar dat je leeft bezig bent met nadenken over je toekomst en investeren in je toekomst, en je hebt eenmaal je doel bereikt, dan doe je even, dan neem je gas terug op dat gebied. Ik ben nu vooral aan het genieten van vandaag. Dit was voor mij mijn toekomst. Als je 15 bent dan is je toekomst afstuderen, op jezelf gaan wonen. Dat heb ik nu bereikt. Als ik nu over toekomst nadenk ... echte grote toekomstplannen en ideeën heb ik niet. Ik wil gewoon van vandaag genieten. **Je ziet jezelf wel hier blijven?** Ja, vooralsnog wel. Ik heb daar wel eens over nagedacht, wat als ik in Turkije uiteindelijk niet zo gelukkig blijk te zijn. Ga ik dan terug naar Nederland? Nee. Ik ga dan waarschijnlijk op zoek naar een leuke baan in een ander temperamentvol land en wat dat dan is dat weet ik niet, absoluut geen Amerika, geen Engeland en hoogstwaarschijnlijk ook geen Nederland. **Waarom zou je niet teruggaan naar Nederland?** Omdat, hoewel het voor mij een positieve beslissing was om in Turkije te gaan wonen, er wel degelijk ook een hele hoop push factoren zijn geweest vanuit Nederland. Zoals waar we het zonet even over hebben gehad. Dat alles gepland moet, dat alles op afspraak moet. Dat op een doordeweekse dag na zes uur 's avonds het leven ophoudt. Ja, een hele hoop dingen eigenlijk die ik niet direct kan benoemen, ja dat het grijs is, dat de lucht grijs is altijd. Er zijn heel veel kleine dingetjes en wat grote dingen die bij mij ertoe hebben geleid dat ik niet meer in Nederland wilde wonen. In eerste instantie was mijn keuze om in Turkije te gaan wonen een positieve keus, maar tegen de tijd dat ik afstudeerde en inderdaad de stap ging zetten, begon het ook een duwende... (Yasemin)

Op het moment bevalt het Erdem en Hamide goed in Turkije. Ze sluiten niet uit dat ze ooit weer teruggaan naar Nederland. Ook verhuizen naar een heel ander land is voor hen een optie.

Ik maak nooit hele lange toekomstplannen, in de grote lijnen natuurlijk wel wat je zou willen, maar echt in detailniveau maken wij gewoon een half jaar plan, een jaar plan. Zowel privé als zakelijk. Maar ik sluit niet uit dat ik zeg maar ook wel weer de basis terug in Nederland neem. Dat hier maar bepaalde dingen goed gaan en dat ik een bepaalde controlerende rol heb, waar mijn komst af en toe wel voldoende is. En het kan ook best wel een ander land zijn. ... En wat dat betref ben ik misschien iemand die ervan houdt om afwisseling in zijn leven te hebben. En die ook wel geïnteresseerd is in het zakendoen met verschillende landen. Dus ja wie weet (Erdem)

Het is niet zo dat ik het gevoel heb, ik ben definitief hier. kan daar wonen, hier wonen. ... Ik sta op met, ik zou ook naar Spanje kunnen gaan. Ik bedoel, ik zou wel open zijn om in een ander land te kunnen wonen. Nu ik dit heb meegemaakt, ik ben heel erg open. ... Nu is het natuurlijk Turkije. Maar het was niet omdat het in Nederland niet goed ging, het is gewoon een andere uitdaging hier. ... Ik kan mijn ouders iedere dag spreken via de telefoon. En internet, je kunt heel dag chatten als je wilt, dat is nu wat makkelijker geworden (Hamide)

3.7. De uitzondering

Van de elf respondenten woonden er tien op het moment van onderzoek nog maar korter dan twee jaar in Istanbul. Eén van de respondenten, Sabriye, woont al bijna 20 jaar in Istanbul. Omdat haar verblijfsduur significant langer is dan dat van de andere respondenten is het interessant om de informatie van Sabriye in een aparte paragraaf onder te brengen en te

vergelijken met de overige respondenten. Deze paragraaf bevat dezelfde informatie en opbouw als de vorige paragrafen.

3.7.1 De aanwezigheid van transnationalisme

Turks of Nederlands?

Sabriye geeft aan dat ze zich zowel Turks als Nederlands voelt.

Ik voelde me én Turks én Nederlands. Kijk, ik heb nooit in Nederland het gevoel gehad dat ik een Turkse of een buitenlandse was. Ik pas me heel gauw ergens aan. Toen wij er kwamen wonen [in Steenwijk] was het echt een heel klein stadje, iedereen kende elkaar. We zijn ook gelijk opgenomen in die gemeenschap. Hoe moet ik het zeggen, ik heb me nooit echt buitengesloten gevoeld. Later, toen er meer Turken kwamen wonen, toen ging je dat soort dingen krijgen. Toen die anderen dus kwamen had je echt het verschil. Turken en Nederlanders. Maar in onze tijd, toen wij als eerste kwamen, hadden we dat beslist niet (Sabriye)

De rol van Turkije in het ouderlijk huis

Wanneer het gaat over transnationalisme onder de tweede generatie wordt er veelal vanuit gegaan dat deze generatie opgroeit in een transnationale omgeving. Het land van herkomst van de ouders is een continu aanwezige factor in het leven van tweede generatie migranten.

De rol van het land Turkije

Hoewel Turkije voor Sabriye ook hoofdzakelijk een vakantieland was, is er tijdens haar vroege jeugd wel altijd een gevoel aanwezig geweest dat ze een keer met het gezin terug zouden gaan. Naarmate ze ouder werd veranderde dit gevoel.

Vakantie hè, Turkije was voor ons voor vakantie en dat de familie daar zat. Wij hebben altijd hele fijne vakanties in Turkije gehad. ... Kijk, ik heb nooit in Nederland het gevoel gehad dat ik een Turkse of een buitenlandse was. Maar aan de andere kant had ik ook altijd wel het idee van ons vaderland is Turkije en we gaan een keer terug. Dat hadden wij wel. Maar later is dat natuurlijk verdwenen; je gaat werken, je wordt zelfstandiger en je vestigt daar. Op een gegeven moment ben je daar thuis. Dan merk je ook hoe ouder je wordt, kijk, Turkije was een vakantieland, en dat bleef dan ook zo. Je nam er steeds meer afstand van, dat wel. Hoe moet ik het zeggen, het één is je vaderland, het ander wordt je moederland. Naarmate je ouder werd, als je klein bent zeggen je vader en moeder van, we gaan ooit een keer terug want daar werken we voor, geld sparen, huis kopen in Turkije. Maar ja, naarmate jij ouder wordt en je hebt je vrienden daar, je jeugd daar doorgebracht, dan wordt dat gevoel gewoon minder (Sabriye)

De rol van de Turkse cultuur

Tijdens het opgroeien merkte Sabriye dat het bij haar thuis anders ging dan bij andere kinderen. Toch heeft ze hier geen nadeel van ondervonden. Ze geeft aan geen moeite te hebben gehad met het opgroeien met twee culturen.

Ik pas me heel gauw ergens aan. Hoe moet ik het zeggen. Ik heb me nooit echt buitengesloten gevoeld. Sommige dingen gingen natuurlijk wel anders bij ons thuis. Nederlandse vriendjes, vriendinnetjes die

konden veel makkelijker van huis vrij krijgen, dat ze toestemming kregen om uit te gaan en weet ik veel wat, dat hadden wij niet. Nee, ik heb er zelf niet zoveel problemen mee gehad. Op latere leeftijd, ik ben met 16 jaar al gaan werken, toen werd mijn vader ook wat vrijer. Ik ging ook wel avondjes uit en ik kon rustig uiteten gaan, toen ging het allemaal veel makkelijker. ... Wij hebben thuis ook nooit echt die druk gehad van bijvoorbeeld de Islam, van je moet dit, je moet dat. Dat mijn vader en moeder er dus niet echt op aandrongen van, dit moet je leren, dat moet je leren, je moet elke dag bidden, dat niet. Die druk hebben wij niet gehad. En later zoals ik ook al zei, na een bepaalde periode, toen werden ze ook wat makkelijker (Sabriye)

Contact met Turkije

Sabriye had niet zelfstandig contact met haar familie in Turkije. Het contact verliep altijd via haar ouders.

Wij hadden in Nederland niet zoveel familie. En met familie in Turkije waren de contacten natuurlijk goed. Brieven enzo, we hadden niet zo vaak contact, telefoon was heel moeilijk, maar we hadden wel goed contact. Daar [in Turkije] zit de familie en met vakantie wilden we daar ook per se naartoe, om iedereen te zien. **Had je zelf ook contact?** Nee, altijd via mijn ouders (Sabriye)

3.7.2. Retourmigratie en de tweede generatie

In welke mate vertoont de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders overeenkomsten met het concept retourmigratie, zoals dit op eerste generatie migranten wordt toegepast? Wessendorf (2007) introduceert in haar artikel het concept van 'roots migrants'. Met dit concept beschrijft ze de door haar onderzochte tweede generatie Italiaanse migranten in Zwitserland, die 'terugkeren' naar Italië. Ze noemt een drietal kenmerken van roots migrants.

In de volgende twee paragrafen zal aangegeven worden in hoeverre Sabriye het gevoel had 'terug naar haar roots' te gaan, met haar migratie naar Turkije en de manier waarop en de mate waarin de drie kenmerken van roots migrants, zoals gedefinieerd door Wessendorf (2007), aanwezig zijn bij Sabriye.

Terug naar de roots?

Sabriye zien haar migratie naar Turkije niet als 'teruggaan naar haar roots'.

Mijn terugkeer was niet terug naar mijn roots, want die heb ik in Nederland. De terugkeer was echt alleen maar om te trouwen met de man op wie ik verliefd was en die woonde toevallig in Turkije, maar hij had ook in een ander land kunnen wonen (Sabriye)

Roots migrants?

Wessendorf (2007) benoemt in haar artikel drie factoren die van invloed zijn op de 'root migration' van de tweede generatie. Dit zijn de mate van sociale integratie tijdens de vakanties in het land van herkomst; de culturele en sociale integratie met mensen van dezelfde nationaliteit in het land van vestiging; en de mate van integratie in het land van vestiging.

Sociale integratie tijdens de vakanties

Sabriye ging meestal om de twee jaar op vakantie naar Turkije.

Vakantie hè, Turkije was voor ons voor vakantie en dat de familie daar zat. Wij hebben altijd hele fijne vakanties in Turkije gehad. We gingen altijd zes weken. **Tijdens die vakanties, verbleven jullie dan bij familie?** Ja eerst bij familie en later hadden we zelf een huis. Mn vader en moeder hadden en huis gekocht daar. **En toen je volwassen was, ging je toen ook op vakantie naar Turkije?** Ja, we kwamen nog steeds wel op vakantie naar Turkije, we vonden dat gewoon leuk, ook met de familie enzo. Iedereen in Turkije werd ook ouder, opa's oma's, de een na de ander is overleden. Wij hadden veel meer het familiegevoel. Daar zit de familie en met vakantie wilden we daar ook per se naartoe, om iedereen te zien (Sabriye)

Intergratie met mensen van dezelfde nationaliteit in het land van vestiging

Sabriye heeft er bewust voor gekozen niet zoveel met Turkse mensen om te gaan.

En daar waren wij het eerste Turkse gezin. Later zijn er wel meer Turkse mensen komen wonen, veel meer. Toen zijn er meerdere Turkse mensen in Steenwijk komen wonen, waardoor, er kwam echt een Turkse gemeenschap. **Vond je dat fijn, meer Turkse mensen?** Ik moet heel eerlijk zeggen, ik had daar niet zo heel veel mee. Wel dat ik veel tolkte, want er kwamen kinderen bij ons op school die net uit Turkije kwamen. Maar verder, nee, ik kan me niet herinneren dat ik dat ik dat erg vond of goed vond, dat ik me daar beter bij voelde. ... Toen ik in Nederland woonde, ik heb de eerste jaren wel veel in de Turkse gemeenschap doorgebracht. Maar later, zeker nadat ik ben gaan werken, is er een bepaalde afstand gekomen. Ik zat niet zo vaak in de Turkse gemeenschap. Dus echte Turkse vrienden en vriendinnen had ik ook niet. **Was dat bewuste keuze of zo gelopen?** Misschien onbewust, maar ergens toch van, de mensen die daar kwamen waren allemaal heel anders dan wij, het klinkt misschien gek, je bent allemaal Turks, maar Turkije is een groot land en er wonen heel veel verschillende mensen. De meeste gastarbeiders komen uit hele kleine plaatsen en die waren echt heel arm, dus die hebben echt in Nederland het leven gezien, hebben dingen pas in Nederland gezien. Dat hadden wij niet. Mijn familie was veel moderner, mijn moeder had geen hoofddoek om, had geen lange broek onder de rok aan, geen panty's, blote benen.. En daar werd ze in de Turkse gemeenschap nog wel op aan gekeken (Sabriye)

Mate van integratie in het land van vestiging

Sabriye voelde zich thuis in Nederland. Ze heeft zich nooit buitengesloten gevoel of het gevoel gehad een buitenlander te zijn.

Ik voelde me zeker helemaal thuis in Nederland. Kijk, ik heb nooit in Nederland het gevoel gehad dat ik een Turkse of een buitenlandse was. Ik pas me heel gauw ergens aan. Toen wij er kwamen wonen [in Steenwijk] was het echt een heel klein stadje, iedereen kende elkaar. We zijn ook gelijk opgenomen in die gemeenschap. Hoe moet ik het zeggen. Ik heb me nooit echt buitengesloten gevoeld. Later, toen er meer Turken kwamen wonen, toen ging je dat soort dingen krijgen. Toen die andere dus kwamen had je echt het verschil. Turken en Nederlanders. Maar in onze tijd, toen wij als eerste kwamen, hadden we dat beslist niet (Sabriye)

Voor haar gevoel was ze volledig geïntegreerd in Nederland.

Ik was in Nederland volledig op mijn plaats, mijn ouders waren ook niet zo streng zodat ik me vrij voelde. Ik heb in Nederland ook alleen maar Nederlandse vriendjes en vriendinnen gehad. Daarnaast ging ik wel veel tolken voor de Turkse gemeenschap in Steenwijk. Dus we kunnen wel zeggen dat ik volledig geïntegreerd was. Ook nooit iets te maken gehad met discriminatie, zowel op school als later op het werk. Ik paste me heel gauw aan, en nog steeds (Sabriye)

Grote stap?

Het voelde voor Sabriye als een grote stap om naar Turkije te migreren.

Voelde het als een grote stap om hierheen te gaan? Zeker. Want ik moest in het begin ook vreselijk wennen. **Waarom vooral?** Andere mensen om me heen. Gewoon alles is gewoon heel anders... (Sabriye)

3.7.3 Motieven

Hier wordt aangegeven wanneer Sabriye voor het eerst is gaan nadenken over migreren naar Turkije en wat voor haar van invloed is geweest op haar keuze om te migreren.

Wanneer voor het eerst gaan nadenken over de migratie?

Voor Sabriye was migreren naar Turkije alleen aan de orde als ze met een man uit Turkije zou trouwen.

Het was voor mij nog steeds een vakantieland. Maar ik heb wel gezegd van, als ik met een Turkse man uit Turkije trouw, dan ga ik terug naar Turkije. Dat heb ik van kleins af aan altijd al gehad. Maar als ik iemand in Nederland ontmoet dan blijf ik in Nederland wonen (Sabriye)

Weg uit Nederland?

Sabriye is vanwege haar huwelijk met een Turkse man naar Turkije gemigreerd.

Ik heb wel gezegd van, als ik met een Turkse man uit Turkije trouw, dan ga ik terug naar Turkije. Dat heb ik van kleins af aan altijd al gehad. Maar als ik iemand in Nederland ontmoet dan blijf ik in Nederland wonen. Ik was in Nederland verder helemaal thuis. Ik zag ook dat andere Turkse meisjes in Steenwijk die gingen trouwen, die namen hun man mee uit Turkije, dat dat toch wel moeilijk is, dat heb ik om me heen gezien. ... Ik merkte toch dat mensen in mijn omgeving, Turkse jongens en meisjes die trouwden en hun partner over lieten komen, ten eerste het taalprobleem, dat mensen op latere leeftijd, als je al 25 jaar of ouder bent, leer je veel moeilijker een taal. Dus daar gaat wel een paar jaar overheen. En dan ook nog eens een keer werk vinden, wat voor werk moet je man dan gaan doen? Dan toch maar in een fabriek gaan werken of wat dan ook. En mijn man die werkte bij een bank, dus die trok zijn nette pakje aan, zijn overhemd, stropdas. Die had een goede baan en als je zo iemand dan in Nederland gaat plaatsen, ik denk niet dat dat gaat... En ik ben voor Turkse begrippen ook vrij laat getrouwd, dus ik had al heel wat om me heen meegemaakt. Dus ik had zelf het idee van, als ik met iemand uit Turkije ga trouwen dan ga ik terug naar Turkije (Sabriye)

3.7.4 Verwachtingen

Sabriye had een aantal verwachtingen voorafgaand aan haar migratie.

Ja, Turkije was toen echt een land wat nog werkte aan een beetje hogerop komen, er was gewoon veel te doen. Ik had wel idealen van, ik wil daar naartoe en ik wil daaraan meewerken, daar ook iets bereiken. Misschien toch nog naar school, naar een cursus, dat wel (Sabriye)

3.7.5 Zijn de verwachtingen uitgekomen?

De verwachtingen die Sabriye voorafgaand aan haar migratie had, kunnen wel of niet zijn uitgekomen. Hier wordt aangegeven wat Sabriye vond tegenvallen aan het leven in Turkije, gebaseerd op de verwachtingen die ze voorafgaand aan de migratie had.

Tegenvallers

Voor Sabriye bleek het moeilijker te zijn dan gedacht om in Turkije naar school te gaan of een cursus te volgen. Ze had gedacht dat ze vanwege het feit dat ze in Nederland opgegroeid was, een streepje voor had op de mensen in Turkije. Dit bleek echter niet zo te zijn.

Ja, Turkije was toen echt een land wat nog werkte aan een beetje hogerop komen, er was gewoon veel te doen. Ik had wel idealen van, ik wil daar naartoe en ik wil daaraan meewerken, daar ook iets bereiken. Misschien toch nog naar school, naar een cursus, dat wel. Maar daar is dus niets van gekomen. Het is toch een stuk moeilijker dan ik dacht. Omdat toch in Turkije goedopgeleide mensen zijn, Turkije zat al in die molen van alles gaat vooruit. **Had je gedacht dat je een streepje voor zou hebben?** Ja, eigenlijk wel. Je kent de taal heel goed, de Nederlandse taal was toen nog niet zo interessant in Turkije. Ik had misschien beter in Nederland wat meer op het Engels kunnen werken, dan had ik misschien wat meer kans gehad. Nu zijn er veel meer Nederlandse bedrijven hier (Sabriye)

Negatieve aspecten van het leven in Turkije (Istanbul)

Naast het niet uitkomen van de verwachtingen die Sabriye voorafgaand aan haar migratie had, vindt ze ook het onderwijssysteem in Turkije minder makkelijk dan in Nederland. Ze vindt dit vervelend voor haar kinderen.

Voor mijn kinderen zou ik qua onderwijs misschien wel toch liever in Nederland gebleven zijn. Zo van, hebben ze in Turkije slecht onderwijs, nee, maar in Nederland is het gewoon allemaal veel makkelijker. In Turkije moet je er gewoon veel meer voor doen, voor school. ... Het systeem hier, plus natuurlijk dat Turkije een hele jonge bevolking heeft, vorig jaar heeft mijn dochter er aan mee gedaan. Twee miljoen kinderen doen mee aan het staatsexamen van de universiteit en er kunnen er maar 300.000 geplaatst worden. Dus de rest valt erbuiten. En je hebt daarnaast niet een hogere beroepsopleiding of een vakopleiding waar je dan naartoe kan of universiteit of niks. Ze gaat nu naar een particuliere universiteit. Niet zo'n hele dure, maar ze krijgt daar een hogere beroepsopleiding (Sabriye)

Positieve aspecten van het leven in Turkije (Istanbul)

Naast tegenvallers zijn er ook meevallers. Sabriye vindt het meevallen hoe snel ze zich geïntegreerd voelde in de Turkse maatschappij.

Ik had zelf ook niet gedacht dat ik me zo snel zou aanpassen hier. Aan het huisleven, huisvrouw te zijn. Ik was als meisje ook niet zo'n huismus, huishoudelijke dingen, mijn moeder deed alles. Dat is me wel meegevallen. En plus natuurlijk, je komt hier omdat je getrouwd bent met iemand en dan is het altijd maar afwachten of het allemaal goed gaat. Ik heb een man die me ontzettend gesteund heeft, in alles. Ik denk ook dat dat een hele grote rol heeft gespeeld, zeker in de eerst jaren, dat hij gewoon mij overal in gesteund heeft (Sabriye)

3.7.6 Het leven in Turkije

Gezien de motieven en verwachtingen die Sabriye had ten aanzien van haar migratie en wat er meegevallen en tegengevallen is, is het interessant om te kijken hoe ze haar huidige leven in Turkije beoordeelt.

Hoe bevalt het leven in Turkije?

Sabriye heeft het in haar begintijd in Turkije moeilijk gehad. Hoewel ze zich inmiddels wel thuis voelt in Turkije en ook gelukkig is, heeft ze nog altijd heimwee naar Nederland.

Ik moest in het begin ook vreselijk wennen. Andere mensen om me heen. Gewoon alles is gewoon heel anders, de mentaliteit is heel anders, voor mij een wel bekende cultuur, maar ook weer onbekend. Plus natuurlijk dat in Turkije de tijd niet is stil blijven staan. Dus het leven in Istanbul is natuurlijk wel heel anders dan wij in onze geboorteplaats kenden van vakanties. ... **Heb je het in het begin ook moeilijk gehad, toen je hier net woonde?** Ja, het eerste jaar zeker. Dat was echt heel moeilijk, want ja, je mist een heleboel dingen. Die je gewoon in Nederland wel gewend was. **Heeft het lang geduurd voordat je je thuis ging voelen hier?** Ja, behoorlijk lang. Op een gegeven ogenblik zit je gewoon in een periode van, je bent huisvrouw, ik heb vrij snel mijn eerste kind gekregen. Als de kinderen nog klein zijn heb je niet zo het besef van je omgeving, laat ik het zo zeggen. Je bent heel druk en op gegeven ogenblik dacht ik van, hé, ik zit mijn tijd hier thuis, ik moet eens wat gaan doen, dit was niet de bedoeling! De tijd is vrij snel gegaan. ... Natuurlijk voel ik me na al die jaren hier ook wel thuis, maar ik heb toch vaak heimwee, nog steeds, naar Nederland en mijn contacten met mijn vriendinnen daar. Gelukkig werk ik nu met allemaal collega's die ook uit Nederland komen en kunnen we alles samen delen en kunnen we lekker in het Nederlands kletsen. Ik heb nog steeds moeite om me in het Turks goed uit te drukken. Maar verder ben ik ben hier wel gelukkig (Sabriye)

De toekomst

Sabriye ziet zich de rest van haar leven in Turkije blijven wonen. Ze heeft wel de wens om Istanbul dan te verlaten.

Istanbul is zo'n grote stad geworden, zo druk geworden. Als de kinderen op eigen benen kunnen staan, dan kunnen ze dat gewoon. Dan wil ik dus ook zelf verder leven, mijn leven leven, niet dat van mijn kinderen. ... Want wij willen dan als we het financieel kunnen doen, wat gaan reizen, in ieder geval buiten Istanbul gaan wonen. Een kustplaatsje. Waar het klimaat aangenamer is. Klein huisje met een klein tuintje. Je zit hier toch midden in de stad, op een flat, alles hoogbouw. Dat is wel wat we willen. Dat is onze droom (Sabriye)

4. Conclusies

In dit hoofdstuk wordt de informatie die door middel van de interviews is verkregen, gekoppeld aan de theoretische uitgangspunten van het onderzoek, zoals deze in hoofdstuk 2 aan bod zijn gekomen. De onderzochte groep is dusdanig klein (de groep bestaat uit elf respondenten) dat de informatie die verkregen is, niet representatief is voor de gehele populatie. De conclusies die in dit hoofdstuk worden getrokken, zijn dan ook alleen van toepassing op de onderzochte respondenten. Deze conclusies zijn niet door te trekken zijn naar de gehele populatie tweede generatie Turkse Nederlanders. Het is belangrijk dit voor ogen te houden tijdens het lezen van de conclusies.

Zelfs wanneer wordt onderkend dat de conclusies alleen van toepassing zijn op de onderzochte respondenten en niet op de gehele populatie, is het lastig om algemene uitspraken te formuleren. Gezien de geringe omvang van de onderzochte groep is het moeilijk te bepalen wanneer de informatie duidt op een trend, wanneer het een uitzondering betreft, et cetera. Het is daarom belangrijk voor ogen te houden dat het hier gaat om kwalitatief onderzoek. Het doel is dan ook niet zozeer om generaliserende uitspraken te doen, maar om een beeld te schetsen van alle aspecten die een rol (lijken te) spelen binnen het onderwerp van onderzoek. Wanneer mogelijk zullen er wel algemene uitspraken gedaan worden, betrekking hebbende op alleen de onderzochte populatie. Verder zullen alle voor het onderzoek interessante aspecten aan bod komen.

In hoofdstuk 3 is aangegeven dat respondent Sabriye, vanwege haar relatief lange verblijfsduur in Turkije ten opzichte van de overige respondenten, aparte genomen is van de groep. De conclusies die worden geformuleerd ten aanzien van de groep van tien respondenten worden vergeleken met de informatie met betrekking tot Sabriye. Het is interessant om te kijken of hier verschillen in aan te merken zijn of dat er juist veel overeenkomsten aanwezig zijn.

4.1 Transnationalisme

In hoofdstuk 2 is aandacht besteed aan het concept transnationalisme. Er is gebleken dat er binnen de wetenschappelijke literatuur verschillende ideeën bestaan omtrent de aanwezigheid van transnationalisme onder tweede generatie migranten. Het is de vraag of er onder de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders sprake is van transnationalisme. Onderhouden zij transnationale banden met Turkije? Is er sprake van transnationale handelingen of transnationale gevoelens? Of is geen van beide vormen van transnationalisme aanwezig? Opgemerkt moet worden dat er alleen is gekeken naar de aanwezigheid van transnationalisme voorafgaand aan de migratie.

4.1.1 Transnationale handelingen

Voor wat betreft de transnationale handelingen die bij de onderzochte respondenten aanwezig waren, kan gezegd worden dat het hoofdzakelijk gaat om contact met hun familie. Dit contact was op verschillende manieren aanwezig. In de eerste plaats gingen alle respondenten tijdens de

zomervakanties, en soms ook met andere vakanties, naar Turkije. De vier tot zes weken die ze in Turkije verbleven, werden grotendeels bij familie doorgebracht. Daarnaast was er gedurende de rest van het jaar contact door middel van brieven en telefoongesprekken. Later, toen het internet opkwam, vond veel van dit contact plaats via email en chatten. Op Sabriye na geven respondenten aan zelfstandig contact te onderhouden met hun familie in Turkije of in andere landen. Bij Sabriye was dit niet het geval; zij gaf aan dat het contact bij haar via haar ouders verliep.

Naast contact met de familie was er bij twee respondenten ook sprake van een andere vorm van transnationale handelingen. Beiden onderhielden vanaf enkele jaren voor hun migratie, zakelijke contacten met Turkije. Dit bestond onder andere uit veel heen en weer reizen tussen beide landen, het onderhouden van zakelijk contact met Turkije vanuit Nederland en voor één respondent zelfs uit het openen van een dependance van zijn eigen bedrijf in Turkije. De andere respondent hield zich ook tijdens zijn studie al erg bezig met Turkije. Zo bekleedde hij tijdens zijn stage in Amerika een functie waarbij hij als Turkije-expert fungeerde.

4.1.2 Transnationale gevoelens

Aan de hand van de definitie van transnationale gevoelens, zoals deze in hoofdstuk 2 is gegeven, kan in kaart gebracht worden of er bij de respondenten sprake is van deze gevoelens. De definitie van transnationale gevoelens luidt:

“the maintenance of ties at the level of emotions, ideologies and cultural codes (Wolf 2002, p257), including cultural (re)discovery (Espiritu & Tran 2002, p369), ideas about belonging (Fouron & Glick-Schiller, p173), sentimental longings to the homeland, seen not only as a physical place but also as a concept and a desire – a place to return to in the imagination - (Espiritu & Tran 2002, p369), and the multiple locations of ‘home’ that may exist not only geographically but ideologically and emotionally as well (Wolf 2002, p257).

Wanneer de definitie heel breed wordt genomen, is er al sprake van transnationale gevoelens wanneer de respondenten een ‘emotionele band’ hebben met Turkije. Bij alle respondenten is er sprake van een emotionele band met Turkije. Dit uit zich in de manier waarop ze over Turkije praten. Uitspraken als *“het is mijn vaderland”* en *“ik heb altijd een soort gemis gehad van Turkije”*, maken duidelijk dat er op het niveau van emoties sprake is van een band met Turkije.

Het is niet verrassend dat er bij alle respondenten sprake is van een band met Turkije. Turkije is tenslotte het land dat ze tijdens hun jeugd vaak jaarlijks bezocht hebben, waar veelal hun familie nog woont en waar hun ouders (en in sommige gevallen zij zelf) geboren zijn. Het lijkt niet meer dan logisch dat er dan op een bepaald niveau emotionele banden met het land aanwezig zijn. Naast het feit dat er geconstateerd kan worden dat er bij alle respondenten emotionele banden met Turkije aanwezig zijn, is het interessant om te kijken hoe diep deze gevoelens gaan.

Naast de aanwezigheid van een ‘emotionele band’ met Turkije, geeft de definitie van transnationale gevoelens ook een aantal specifiekere aspecten aan. Dit zijn ‘cultural (re)discovery’, ‘ideas about belonging’, ‘sentimental longings’ en ‘multiple locations of home’. Bij één respondent is er sprake van al deze aspecten van transnationale gevoelens. Van zes andere respondenten kan gezegd worden dat er, naast de emotionele band met Turkije, minimaal nog één ander aspect van transnationale gevoelens aanwezig is. Bij de overige vier respondenten, waaronder Sabriye, lijkt er, naast de emotionele band met Turkije, geen sprake te zijn van de aanwezigheid van andere aspecten van transnationale gevoelens.

4.1.3 Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat er bij de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders sprake is van de aanwezigheid van zowel transnationale handelingen als transnationale gevoelens. De meeste van de transnationale handelingen beperken zich tot contact met familie. Bij twee respondenten was er ook sprake van transnationale handelingen op zakelijk gebied. De komst van het internet maakt contact over langere afstand makkelijker en goedkoper. Het feit dat Sabriye de enige respondent is die niet zelfstandig contact onderhield met familie in Turkije, kan erop duiden dat de opkomst van het internet van invloed is geweest en nog steeds is, op de manier waarop mensen contact onderhouden met het land van herkomst van hun ouders en daarmee op de mate en vorm van transnationalisme.

Naast transnationale handelingen is er bij alle respondenten ook sprake van transnationale gevoelens. Bij alle respondenten blijkt er sprake te zijn van de aanwezigheid van emotionele banden met Turkije. Bij zeven van de elf respondenten blijkt er, naast een emotionele band met Turkije, nog minimaal één ander aspect van de definitie van transnationale gevoelens aanwezig te zijn. Bij één van deze zeven zijn zelfs alle aspecten van transnationale gevoelens aanwezig.

Bij de respondenten is er dus zowel sprake van transnationale handelingen als transnationale gevoelens. De vorm en mate waarin deze handelingen en gevoelens aanwezig zijn, verschillen per persoon. Het is binnen dit onderzoek niet mogelijk aan te geven in hoeverre de aanwezigheid van transnationalisme van invloed is geweest op de keuze van de respondenten om naar Turkije te migreren.

4.2 Retourmigratie

Het concept retourmigratie wordt binnen de huidige literatuur hoofdzakelijk toegepast op eerste generatie migranten. Om het concept retourmigratie ook op tweede generatie migranten toe te kunnen passen, is het gekoppeld aan het concept transnationalisme. Tweede generatie migranten groeien veelal op in een transnationale omgeving. Deze transnationale omgeving is van invloed op hun identiteit en op de gevoelens die ze voor het land van herkomst van hun ouders koesteren. Wanneer ze migreren naar het land van herkomst van hun ouders, zal dit op een bepaalde manier dan ook als retourmigratie voelen. Zoals Wessendorf aangeeft: *“Although they do not ‘return’ to their parents’ homeland (they have never lived there), they move to a place which has always been*

part of their identity and their everyday lives, and their migration is strongly motivated by nostalgia” (2007, p1091).

4.2.1 Transnationale omgeving

Bij de koppeling van de concepten transnationalisme en retourmigratie wordt aangenomen dat tweede generatie migranten in een transnationale omgeving opgroeien, waar zowel de culturele en sociale waarden van het land van herkomst van hun ouders als die van het land waar ze zelf geboren en/of getogen zijn, aanwezig zijn. Om deze koppeling als uitgangspunt te kunnen nemen voor het onderzoeken van de aanwezigheid van ‘retourmigratie’ onder tweede generatie migranten, moet allereerst in kaart gebracht worden of deze mensen inderdaad in een transnationale omgeving opgroeien.

Drie van de elf respondenten brachten (een groot deel van) hun jeugd door in Turkije. Tijdens hun jeugd in Turkije speelde Nederland nauwelijks een rol. Toen zij weer naar Nederland migreerden (één respondent op 14 jarige leeftijd en twee op 18 jarige leeftijd), bleven Turkije en de Turkse cultuur een grote rol spelen. Over de twee respondenten die op 18 jarige leeftijd weer naar Nederland migreerden, kan gezegd worden dat ze niet in een transnationale omgeving zijn opgegroeid. Voor de andere respondent was het transnationale aspect vanaf haar 14^e aanwezig, toen ze weer naar Nederland migreerde. De overige respondenten geven allen aan dat ze zijn opgegroeid met twee culturen. De cultuur van het land van herkomst van hun ouders en de cultuur van het land van vestiging waren tijdens hun jeugd altijd aanwezig. Waar ze binnen het ouderlijk huis veelal met de Turkse cultuur en de Turkse normen en waarden van hun ouders te maken hadden, kregen ze buitenshuis te maken met de Nederlandse cultuur en Nederlandse normen en waarden, onder andere via hun vrienden.

Alle respondenten brachten hun zomervakanties, wanneer mogelijk, door in Turkije. Een groot deel van deze vakanties werd besteed aan het bezoeken van familie. Gedurende de rest van het jaar was er veel contact met familie en vrienden in Turkije of in andere landen. Op Sabriye na onderhielden alle respondenten zelfstandig contact. Naast de aanwezigheid van de Turkse cultuur in het ouderlijk huis, was Turkije dus ook door middel van de vakanties en het contact met familie en vrienden in Turkije en in andere landen aanwezig.

Over de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders kan dan ook gezegd worden dat ze opgroeiden in een transnationale omgeving. Opgemerkt moet worden dat er bij de respondenten die (een deel van) hun jeugd in Turkije doorbrachten, in die periode nagenoeg geen Nederlandse invloeden aanwezig waren. Pas nadat zij weer naar Nederland gemigreerd waren, was er sprake van een transnationale omgeving.

4.2.2 Terug naar de roots?

Een manier om erachter te komen in hoeverre er bij de tweede generatie sprake is van retourmigratie zoals dit op eerste generatie migranten van toepassing is, is door te onderzoeken in hoeverre de mensen zelf het gevoel hebben door middel van hun migratie op een bepaalde

manier ergens naar ‘terug’ te gaan. Hebben de respondenten het gevoel dat ze ‘terug naar hun roots’ gaan, nu ze gemigreerd zijn naar Turkije?

De meeste respondenten, namelijk acht van de elf, geven aan dat hun migratie naar Turkije niet voelt als ‘teruggaan naar hun roots’. Ondanks het feit dat ze bekend zijn met het land, de taal en de cultuur, zien ze deze aspecten niet als hun roots. Een aantal respondenten geeft aan dat ze hun directe familie als roots zien. Die familie woont veelal nog in Nederland. Ook voor Sabriye voelde de migratie naar Turkije niet als teruggaan naar haar roots. Ze geeft aan dat haar roots in Nederland liggen. Het feit dat de respondenten de taal en cultuur van het land kennen, maakt migreren naar Turkije makkelijker dan migreren naar een geheel onbekend land. Toch wil dit niet automatisch zeggen dat het ook voelt alsof ze migreren naar een land en omgeving die ze kennen of dat ze ergens naar ‘teruggaan’.

Voor drie respondenten was het gevoel van ‘roots’ wel op een bepaalde manier aanwezig. Eén van de respondenten gaf aan altijd wel een gemis van Turkije te hebben gehad en altijd het gevoel te hebben gehad in Turkije te horen. Een andere respondent gaf aan altijd het gevoel te hebben gehad ooit een keer naar Turkije terug te keren, ‘omdat ze diep in zichzelf toch altijd een Turkse zou zijn’. De derde respondent gaf aan ergens in zijn leven toch een keer van zijn Turkse roots te willen proeven.

4.2.3 ‘Roots migrants’?

Wessendorf (2007) introduceert in haar artikel het concept van ‘roots migrants’, waarmee ze mensen van de tweede generatie aanduidt die naar het land van herkomst van hun ouders migreren. Ze geeft aan dat “...roots migrants are in search of a place which provides them with a strong sense of identification and belonging” (Wessendorf 2007, p1091). Ze benoemt in haar artikel drie factoren die van invloed zijn op de root migration. Dit zijn de mate van sociale integratie tijdens de vakanties in het land van herkomst; de culturele en sociale intergratie met mensen van dezelfde nationaliteit in het land van vestiging; en de mate van integratie in het land van vestiging. Is er onder de onderzochte Turkse Nederlanders van de tweede generatie sprake van ‘roots migration’, zoals gedefinieerd door Wessendorf? Zijn de drie aspecten van roots migrants die zij benoemt aanwezig bij de onderzochte Turkse Nederlanders?

Alle respondenten brachten hun zomervakanties, wanneer mogelijk, door in Turkije. Een groot deel van deze vakanties werd besteed aan het bezoeken van familie. De respondenten kijken allemaal met een goed gevoel terug op deze vakanties. De contacten die ze daar hadden met hun familie was erg belangrijk voor ze. Twee respondenten geven aan dat ze, naast de contacten met familie, ook hechte vriendschappen hebben gesloten, die tot op de dag van vandaag nog erg belangrijk voor ze zijn.

Geen van de respondenten onderhield in Nederland alleen, of hoofdzakelijk, sociale contacten met mensen van dezelfde afkomst. Zeven van de elf respondenten had vrienden van verschillende nationaliteiten. Twee respondenten hadden voornamelijk Nederlandse vrienden. Dit was geen bewuste keuze; door de sociale kringen waarin zij zich bevonden, voornamelijk als gevolg van de scholen waar zij op zaten, kwamen ze vooral in aanraking met mensen met een

Nederlandse afkomst. Eén van hen gaf wel aan niet zoveel gemeenschappelijk te hebben met de Turkse mensen in Nederland. Twee respondenten (één van de zeven respondenten die vrienden van verschillende nationaliteiten hadden en Sabriye) gaven aan dat ze er bewust voor hebben gekozen niet zoveel met Turkse mensen om te gaan. Toen Sabriye ouder werd voelde ze een bepaalde afstand ten opzichte van de Turkse gemeenschap. Voor haar gevoel waren de meeste mensen heel anders dan zij en haar familie. De andere respondent merkte ook dat de Turkse mensen met wie ze omging anders waren dan zij en veel minder vrij waren opgevoed. Dit zorgde voor haar voor problemen, waardoor ze besloot niet meer met hen om te gaan.

Alle respondenten (van twee respondenten ontbreekt een antwoord op deze vraag) geven aan dat ze zich geïntegreerd voelden in Nederland. Eén van hen gaf echter aan dat ze soms ook het gevoel had niet geïntegreerd te zijn. Bijvoorbeeld bij het vinden van een baan, waarbij het feit dat ze allochtoon is in haar nadeel werkte. Hoewel alle respondenten aangeven zich altijd thuis te hebben gevoeld in Nederland, hadden vijf van de elf respondenten altijd wel het gevoel dat ze anders waren dan 'de' Nederlander. Dit kwam voornamelijk door de manier waarop andere mensen op hen reageerden en met hen omgingen. Sabriye heeft in Nederland nooit het gevoel gehad dat ze een buitenlander was, maar merkte wel dat dit veranderde naarmate er meer Turkse mensen in haar woonplaats kwamen wonen. Toen ontstond er een verschil tussen 'Turken' en 'Nederlanders'.

4.2.4 Conclusie

Van de drie kenmerken van roots migrants die Wessendorf (2007) noemt, lijkt bij de respondenten hoofdzakelijk de sociale integratie tijdens de vakanties aanwezig te zijn. Alle respondenten hadden contact met familie en vrienden tijdens de vakanties in Turkije en hebben hier positieve herinneringen aan. De overige twee kenmerken van roots migrants, namelijk de culturele en sociale integratie met mensen van dezelfde nationaliteit en de integratie in het land van vestiging, lijken bij de respondenten in mindere mate aanwezig te zijn. Geen van de respondenten had in Nederland hoofdzakelijk contact met andere Turkse mensen; de meeste mensen hadden juist een gemixte vriendengroep. Verder geven de respondenten aan dat ze zich geïntegreerd voelden in Nederland. Toch hebben vijf respondenten altijd wel het gevoel gehad dat ze anders waren dan 'de' Nederlander. Opgemerkt moet worden dat er in dit onderzoek voor het in kaart brengen van de integratie in het land van vestiging, alleen gekeken is naar de mate waarin de respondenten *zelf* het gevoel hadden geïntegreerd te zijn. Wessendorf heeft in haar onderzoek naar zowel sociale als economische integratie gekeken. In dit onderzoek wordt er dus op een beperktere manier naar integratie gekeken. Wellicht dat de uitkomsten anders zouden zijn wanneer er uitgebreider op integratie in was gegaan.

Verder lijkt het ook in een bredere opvatting van het concept niet direct om 'roots' te gaan. Op drie na geven alle respondenten aan dat hun migratie niet voelde als 'terug naar hun roots'. Van de drie respondenten waarbij het gevoel van 'roots' op een bepaalde manier wel aanwezig was bij hun migratie, verschilt de mate waarin dit het geval was onderling. Bij één van deze drie respondenten lijkt het gevoel van roots aanwezig te zijn op de manier zoals dit door

Wessendorf benoemt is. Namelijk dat “...roots migrants are in search of a place which provides them with a strong sense of identification and belonging” (Wessendorf 2007, p1091). Voor de overige twee respondenten lijkt het in mindere mate te gaan om een gevoel van ‘identification’ en ‘belonging’. Opgemerkt moet worden dat er tijdens de interviews niet heel uitgebreid op begrippen als ‘identification’ en ‘belonging’ is ingegaan. Wellicht dat de uitkomsten van het onderzoek anders zouden zijn wanneer dat wel het geval was geweest.

Concluderend kan gezegd worden dat het concept van ‘roots migration’, zoals geïntroduceerd door Wessendorf (2007), niet toepasbaar is op de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders. Dit kan betekenen dat er andere kenmerken nodig zijn om de migratie van de onderzochte tweede generatie migranten te beschrijven. Het kan ook betekenen dat er geen eenduidige kenmerken aan te wijzen zijn. Verder lijkt ook het woord ‘roots’ niet van toepassing op de migratie van de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders. Slechts bij één van de respondenten was er sprake van een gevoel van roots, zoals dit door Wessendorf gedefinieerd is.

4.3 Koppeling transnationalisme en retourmigratie

In dit onderzoek is het concept retourmigratie gekoppeld aan het concept transnationalisme. Wessendorf (2007) heeft hiervoor het concept ‘roots migrants’ geïntroduceerd, waarmee de migratie van de tweede generatie naar het land van herkomst van hun ouders wordt beschreven. De continue aanwezigheid van het land van herkomst in het leven van tweede generatie migranten, heeft tot gevolg dat deze generatie opgroeit in een transnationale omgeving. Vanwege deze transnationale omgeving zou de migratie naar het land van herkomst van hun ouders raakvlakken vertonen met retourmigratie, omdat ze migreren naar een land dat ze (denken te) kennen.

In paragraaf 4.1 is duidelijk geworden dat er bij de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders sprake is van de aanwezigheid van transnationalisme en dat ze opgroeien in een transnationale omgeving. In paragraaf 4.2 is beargumenteerd dat het concept van ‘roots migrants’ slechts in beperkte mate toepasbaar is op de onderzochte groep mensen. De aanwezigheid van transnationalisme en de transnationale omgeving waarin tweede generatie migranten opgroeien, hebben niet automatisch tot gevolg dat hun migratie naar het land van herkomst van hun ouders ook als retourmigratie te bestempelen valt.

4.4 Welke motieven spelen een rol bij de keuze tot migratie?

Migranten hebben verschillende redenen om te migreren. In dit onderzoek worden de redenen in de categorieën pushfactoren en pullfactoren ingedeeld. In veel gevallen is het echter moeilijk om een duidelijk onderscheid te maken tussen push- en pullfactoren. Veelal gaat het om een combinatie van beiden. Om de motieven van de respondenten toch in grote lijnen in deze categorieën in te kunnen delen, is er gekeken naar wat de *voornaamste* reden voor de migratie is geweest. Aan de hand hiervan zijn de motieven bij de push- dan wel de pullfactoren ondergebracht. De overige van invloed zijnde factoren, welke dus niet de voornaamste reden voor de migratie zijn geweest maar die wel van invloed zijn geweest, worden ook benoemd.

4.5.1 Pushfactoren

Voor zes respondenten vormde een pushfactor vanuit Nederland het voornaamste motief om te migreren. In één geval gaat het om een zeer persoonlijk motief, wat niet zozeer met Nederland als land te maken heeft. Deze respondent is gescheiden van haar man en is weggegaan uit Nederland om te voorkomen dat ze terug zou gaan naar haar ex-man. De motieven van de overige vijf respondenten hebben in meer of mindere mate te maken met Nederland als land.

Drie respondenten gaven aan dat ze in Nederland niet gelukkig waren. Eén van hen had het niet meer fijn thuis; ze kon niet zo goed met haar moeder overweg en voelde zich vaak alleen. Ze wilde een nieuw leven beginnen en op haar eigen benen staan. Ze gaf aan dat het in Nederland niet zo makkelijk is om een huis te huren en direct na haar studie een baan te vinden. De verwachte moeilijkheden met betrekking tot het vinden van een baan en het huren van een huis, zijn van invloed geweest op haar keuze om te migreren. Ook wilde ze een drukker leventje, wat ze in Nederland niet dacht te kunnen vinden. De twee andere respondenten hadden daadwerkelijk moeite met het vinden van een baan in Nederland. Het gevolg hiervan dat ze bij de sociale dienst moesten aankloppen en de daarbij horende verplichtingen, versterkten hun ongelukkige gevoel. Volgens één van hen maakte het feit dat ze allochtoon is, het voor haar een stuk moeilijker om een baan te vinden dan voor een autochtoon. Voor één van hen speelde ook mee dat haar Turkse man liever niet naar Nederland wilde komen, in verband met de moeilijkheden die dat zou kunnen geven met betrekking tot de integratie.

Voor de overige twee respondenten waren de verwachte moeilijkheden met betrekking tot het naar Nederland halen van hun Turkse man de voornaamste reden om te migreren. Opvallend hierbij is dat Sabriye, die 20 jaar geleden gemigreerd is, alleen de verwachte moeilijkheden die haar man in Nederland zou ervaren noemt als motief, terwijl de respondent die een aantal maanden geleden gemigreerd is ook aangeeft dat de moeilijkheden met betrekking tot het naar Nederland halen van een huwelijkspartner een reden zijn geweest voor haar migratie. Veranderingen in de wet- en regelgeving op het gebied van immigratie lijken dus een invloed te hebben om de keuze om Nederland te verlaten.

Voor twee andere respondenten, voor wie de voornaamste reden om te migreren een pullfactor betreft, was er ook sprake van de aanwezigheid van een aantal pushfactoren vanuit Nederland. Beide respondenten geven aan dat ze het integratiedebat zoals dat in Nederland gevoerd werd, zat waren. Ook het gevoel anders te zijn dan ‘de doorsnee Nederlander’ speelde een rol. Dit zijn factoren die te koppelen zijn aan de zogenaamde ‘verharding van de maatschappij’. Bij de onderzochte respondenten lijken deze factoren van ondergeschikt belang te zijn geweest bij hun keuze om te migreren. Desalniettemin worden ze wel genoemd. Verder worden door één respondent de ‘afsprakencultuur’ van Nederland, dat er na zes uur ’s avonds geen leven meer is op straat en dat de lucht altijd grijs is, als meespelende pushfactoren genoemd.

4.5.2 Pullfactoren

Voor vijf respondenten vormde een pullfactor vanuit Turkije het voornaamste motief om te migreren. Voor twee van hen was het aantrekkelijke zakelijke klimaat van Turkije de hoofdreden om te migreren. De kansen die zij in Turkije op zakelijk gebied zagen, waren voor hen aantrekkelijker dan de kansen in Nederland. Een andere respondent gaf aan dat zijn migratie naar Turkije niks te maken had met Nederland, maar met zijn interesse in Turkije. Deze interesse was gewekt nadat hij het land in een paar jaar tijd meerdere malen had bezocht. Ook hij zag de potentie van het land op zakelijk gebied.

Voor de vierde respondent had de migratie naar Turkije ook te maken met een aantrekkingskracht vanuit Turkije. De leuke vakantie die zij op haar 15^e in Turkije heeft doorgebracht, is het beginpunt geweest van een oriëntatie op leven in Turkije. De vriendschappen die zij in die periode gesloten had en die zich in de daaropvolgende jaren uitbreidden, zijn de belangrijkste reden hiervoor geweest. Een dusdanige ‘klik’ op sociaal gebied heeft zij in Nederland nooit ervaren.

Voor de vijfde respondent was het de wens van haar man om naar Turkije te migreren die ervoor heeft gezorgd dat zij gemigreerd is. De reden dat dit als pullfactor wordt gezien, is dat de wens van haar man om naar Turkije te migreren voor haar een trekkende kracht vanuit Turkije tot gevolg had, die maakte dat ook zij migreerde.

Drie van de respondenten voor wie de voornaamste reden om te migreren een pushfactor betreft, gaven aan dat de levendigheid van Turkije, in tegenstelling tot Nederland, waar alles na vijf uur ‘doodstil’ is, voor hen een pullfactor is.

4.5.3 Conclusie push vs. pull

Er is in kaart gebracht wat het *voornaamste* motief van de respondenten was om te migreren. Deze motieven zijn ondergebracht in de categorieën push- en pullfactoren. Een verdeling van motieven in deze categorieën is een kunstmatige verdeling. Vaak speelden er naast het ‘hoofdmotief’ nog andere factoren mee in de beslissing om te migreren. Daarnaast is een pushfactor vanuit Nederland in wezen vaak ook een pullfactor vanuit Turkije en andersom. Als iemand migreert omdat hij of zij in Nederland geen baan kan vinden, zal hij of zij hoogstwaarschijnlijk verwachten dit in Turkije wel te kunnen vinden.

Met deze beperkingen in acht genomen kunnen er een aantal uitspraken gedaan worden over de invloed van pushfactoren ten opzichte van de invloed van pullfactoren op de keuze om te migreren. In de theorie komt naar voren dat voor tweede generatie migranten die migreren naar het land van herkomst van hun ouders (net als voor eerste generatie retourmigrant), pullfactoren vanuit het land van herkomst veelal zwaarder wegen dan pushfactoren vanuit het land van vestiging. In dit onderzoek is het aantal respondenten voor wie een pushfactor de voornaamste reden was even groot als het aantal respondenten voor wie dat een pullfactor was (de respondent voor wie het motief een zeer persoonlijke pushfactor betrof, wordt hier buiten beschouwing gelaten). Vanwege de kleinschaligheid van dit onderzoek kan niet worden

aangegeven of de onderzochte tweede generatie Turkse Nederlanders op dit onderdeel een uitzondering vormen om de theorie.

In de theorie komt verder naar voren dat tweede generatie migranten om zowel economische als culturele overwegingen migreren. In dit onderzoek zijn naast economische en culturele overwegingen, ook sociale en persoonlijke overwegingen naar voren gekomen. De motieven lijken zich dus niet te beperken tot alleen economische en culturele overwegingen. Verder is het interessant om op te merken dat bij eerste generatie retourmigranten, niet-economische factoren vaak de grootste invloed hebben op het besluit om terug te keren naar het land van herkomst. Het lijkt er op dat dit bij de onderzochte tweede generatie migranten anders ligt; in vijf van de gevallen had de migratie te maken met economische motieven. Of dit over tweede generatie migranten in het algemeen ook te stellen valt, kan niet worden gezegd.

4.5 Verwachtingen

Zes van de elf respondenten gaven aan geen verwachtingen te hebben gehad van hun migratie. Ze zouden wel zien als ze eenmaal in Turkije zouden wonen. Eén van hen gaf aan dat ze er bewust niet zoveel over nagedacht had, omdat ze dan alleen maar meer kans zou hebben op teleurstellingen. De vijf andere respondenten, waaronder ook Sabriye, hadden wel in meer of mindere mate verwachtingen ten aanzien van hun migratie. Bij de meeste van hen waren hun verwachtingen direct gekoppeld aan hun motieven om te migreren.

Van de respondenten die verwachtingen hadden ten aanzien van hun migratie, is het voor twee respondenten behoorlijk tegengevallen in hoeverre ze deze wensen hebben kunnen realiseren. Het is de respondent die een zaak wilde openen, niet gelukt om dit te doen. Verder heeft Sabriye, die hoopte in Turkije naar school te gaan of cursussen te volgen, dit niet kunnen doen. Voor de andere drie respondenten zijn sommige onderdelen van hun verwachtingen ook niet geheel uitgekomen. Dit waren echter slechts onderdelen van de verwachting, niet de verwachting als geheel. Ook zijn een aantal negatieve verwachtingen die één van de respondenten had, niet uitgekomen.

Verder geven twee van de vijf respondenten die verwachtingen hadden, aan dat ze dachten een streepje voor te hebben in Turkije, vanwege het feit dat ze in Nederland opgegroeid zijn. Eenmaal in Turkije bleek dit niet het geval te zijn. Een andere van deze vijf respondenten gaf juist duidelijk aan dat hij voorafgaand aan zijn migratie wist dat hij geen streepje voor zou hebben ten opzichte van de mensen in Turkije.

In de theorie komt naar voren dat de 'oudere' tweede generatie migranten (30 jaar en ouder op het moment van migratie) vaak realistischere verwachtingen hebben dan de 'jongere' migranten. Hoe realistisch een verwachting is, is van invloed op de kans dat de verwachting uit zal komen. Opvallend is dat meer dan de helft van de respondenten geen verwachtingen had ten aanzien van hun migratie. Van de respondenten die dat wel hadden, waren drie respondenten jonger dan 30 jaar op het moment van migratie. Twee van deze 'jongere' migranten zijn de respondenten van wie de verwachtingen niet uitgekomen zijn. Het is moeilijk te zeggen of het feit dat hun verwachtingen niet uitgekomen zijn komt doordat ze 'jong' waren op het moment van

migratie en hun verwachtingen daardoor onrealistisch waren. De indeling van de migranten in de categorieën 'jong' en 'oud' is een kunstmatige indeling. Voor dit onderzoek is de indeling in mijn ogen onrelevant, aangezien de leeftijden van de migranten op het moment van migratie dicht bij elkaar liggen. Het is de vraag in hoeverre iemand van 28 jaar verschilt ten opzichte van iemand van 32 jaar. Ook zal iemand van 25 jaar die het land vaak bezocht heeft en veel contact heeft met mensen in het land, waarschijnlijk realistischere verwachtingen hebben dan iemand van 40 jaar die het land bijna nooit bezocht heeft.

4.6 Het heden & de toekomst

Op één respondent na (Sabriye), woonden alle respondenten op het moment van onderzoek nog maar korter dan twee jaar in Turkije. De relatief korte verblijfsduur van de respondenten zal ongetwijfeld van invloed zijn op de manier waarop ze hun huidige leven en hun toekomst beoordelen. Alle respondenten geven aan dat ze, in ieder geval voor de korte termijn, hun toekomst wel in Turkije zien. Op twee na geven alle respondenten aan dat ze blij zijn met hun leven en zich gelukkig voelen, en in een drietal gevallen zelfs *gelukkiger*, in Turkije. Van de twee respondenten die op het moment van het onderzoek (nog) niet heel gelukkig waren in Turkije, is voor één van hen het feit dat ze op het moment van onderzoek nog maar vier maanden in Istanbul woonde, hier waarschijnlijk voor een groot deel op van invloed. Ze gaf aan dat ze wist dat het een tijd zou duren voordat ze zich helemaal thuis zou voelen in Turkije en gelukkig zou zijn. Ze had er rekening mee gehouden dat dit gedurende het eerste jaar waarschijnlijk niet het geval zou zijn. Om die reden is het feit dat ze zich (nog) niet heel gelukkig voelde voor haar geen reden om geen toekomst in Turkije te zien. De andere respondent die zich op het moment van het onderzoek niet gelukkig voelde, was ook van plan om in Turkije te blijven. De belangrijkste reden hiervoor was dat ze niet terug wilde naar Nederland, omdat ze bang was dan terug te gaan naar haar ex-man. Ook speelde het mee dat ze wilde bewijzen dat ze het wel kon redden in Turkije en dat ze voor haar gevoel anders op latere leeftijd toch weer naar Turkije zou gaan, dus dan kon ze het beter nu vast proberen.

Volgens Wessendorf (2007) zijn drie factoren van invloed op de manier waarop tweede generatie migranten hun migratie ervaren en de manier waarop hun integratie verloopt. Dit zijn, naast de verwachtingen ten aanzien van de migratie, de economische situatie waarin de migranten zich na de migratie bevinden en de sociale situatie van de migrant, met betrekking tot huwelijkse staat en leeftijd op het moment van migratie.

De twee migranten die aangaven op het moment van het onderzoek niet volledig gelukkig te zijn, waren op dat moment beiden nog geen jaar in Turkije. Het kost tijd om te wennen en om een leven op te bouwen in een ander land. Het is dan ook de vraag hoe zij zich over een aantal jaar voelen. Wel kan gezegd worden dat beiden in Turkije meer moeite hadden financieel rond te komen dan in Nederland. De overige respondenten hebben hun financiële situatie niet genoemd. Dit zou kunnen betekenen dat de overige respondenten geen problemen hadden met hun financiële situatie, maar dat hoeft niet. Wellicht achtten ze het niet van belang of wilden ze hier niet over praten. Verder waren de respondenten 25 en 26 jaar oud op het moment van hun

migratie. Zij vallen daarmee in de categorie ‘jongere migranten’. Echter, een groot deel van de overige respondenten valt ook binnen deze categorie. In hoeverre dit van invloed is op de manier waarop ze hun migratie hebben ervaren en de mate waarin ze gelukkig zijn, is dus nog maar de vraag. Verder was één hen getrouwd op het moment van migratie. Volgens Wessendorf is het voor getrouwde vrouwen makkelijker om aan de sociale normen in het land te voldoen dan voor alleenstaande vrouwen. Van de overige vrouwelijke respondenten, die aangaven gelukkig te zijn op het moment van onderzoek, was een aantal alleenstaand en had een aantal een partner of was getrouwd. Het valt niet te zeggen of de huwelijks staat van de respondenten van invloed is geweest op de manier waarop ze hun migratie hebben ervaren.

5. Hypothesen en suggestie voor vervolgonderzoek

5.1 Hypothesen

Uit de geformuleerde conclusies zijn onderstaande hypothesen afgeleid.

Transnationalisme

- Transnationalisme zet zich voort onder tweede generatie migranten, zowel in de vorm van transnationale handelingen als transnationale gevoelens;

Retourmigratie

- Er is bij tweede generatie migranten sprake van de aanwezigheid van transnationalisme. Desondanks is het concept retourmigratie slechts in beperkte mate bruikbaar om de migratie van tweede generatie migranten naar het land van herkomst van hun ouders te karakteriseren;
- Ondanks de transnationale omgeving waarin tweede generatie migranten opgroeien en de kennis van taal en cultuur die ze hierdoor bezitten, voelt migratie naar het land van herkomst van hun ouders toch als migratie naar een onbekende omgeving.

Motieven

- Turkse Nederlanders van de tweede generatie migreren slechts in zeer beperkte mate vanwege hun 'roots' (zoals gedefinieerd door Wessendorf 2007) naar Turkije;
- In tegenstelling tot eerste generatie retourmigranten, spelen bij tweede generatie migranten die naar het land van herkomst van hun ouders migreren, economische factoren een belangrijke rol;
- De zogenaamde verharding van de maatschappij ten aanzien van allochtonen is van ondergeschikt belang bij de keuze van tweede generatie Turkse Nederlanders om naar Turkije te migreren.

Verwachtingen

- Huidige tweede generatie migranten hebben, onder andere vanwege de uitgebreide mogelijkheden tot contact over lange afstand (o.a. door het internet, goedkope

telefoongesprekken en in sommige gevallen goedkope vliegtickets), veelal een realistisch beeld ten aanzien van de mogelijkheden in het land van herkomst van hun ouders.

5.2 Suggestie voor vervolgonderzoek

Het is interessant om dezelfde groep respondenten die voor dit onderzoek geïnterviewd is, op verschillende momenten gedurende een langere periode te interviewen. Ten tijde van het onderzoek woonden op één na alle de respondenten nog maar korter dan twee jaar in Istanbul. Het kost tijd om te wennen aan een nieuwe omgeving en je er thuis te gaan voelen. Ook kan het zo zijn dat bepaalde aspecten van het leven in Turkije die de respondenten nu als positief ervaren, na verloop van tijd juist als vervelend ervaren worden. Om deze veranderingen in kaart te kunnen brengen en om aan te kunnen geven of de emigratie van tweede generatie Turkse Nederlanders tijdelijk of permanent van aard is, zou deze groep respondenten in de toekomst nog een keer, of meerdere keren, geïnterviewd moeten worden.

Bronnen

- Al-Ali, N., Koser, K., *Transnationalism, international migration and home*, p1-14, in Al-Ali, N., Koser, K. eds., (2002), *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*, New York: Routledge
- Arowolo, Oladele O., (2000), Return migration and the Problem of Reintegration, in *International Migration*, 38(5), 59-82
- Atkinson, R., and Flint, J., (2001), *Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies*, Social Research Update Issue 33, University of Surrey
- Çağlar, A., (2001), Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin', in *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), p601-613
- Cassarino, J.P., (2004), Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited, in *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253-279
- Christou, Anastasia, (2006), *Narratives of Place, Culture and Identity: Second-Generation Greek-Americans Return Home*, IMISCOE Dissertation, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Dustmann, C., (1996), Return Migration: the European Experience, in *Economic policy*, 11(22), 213-250
- Espiritu, Yen Le, and Tran, Thom, '*Việt Nam, Nước Tôi*' (*Vietnam, My Country*): *Vietnamese Americans and Transnationalism*, p367-398, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Fouron, G., and Glick-Schiller, N., *The Generation of Identity: Redefining the Second Generation Within a Transnational Social Field*, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Gmelch, G., (1980), Return migration, in *Annual review of Anthropology*, 9, 135-195
- Griffith et al, (1999), Reaching hidden populations of drug users by privileged access interviewers: methodological and practical issues, *Addiction*, 88(12), p1617-1626

- Jones-Correa, M., *The Study of Transnationalism Among the Children of Immigrants: Where We Are and Where We Should Be Headed*, p221-241, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Kibria, N., (2002), *Of Blood, Belonging, and Homeland Trips: Transnationalism and Identity Among Second-Generation Chinese and Korean Americans*, p295-311, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- King, R., (2000), *Generalizations from the History of Return Migration*, p7-56, in Gosh, B. ed. (2000), *Return Migration: Journey of Hope or Despair?*, Geneva: International Organization for Migration and the United Nations
- Kitchin, R., Tate, N. J., (2000), *Conducting Research in Human Geography: Theory, Methodology and Practice*, Harlow: Pearson Education Limited
- Levitt, Peggy, (2004), *Transnational Migrants: When "Home" Means More Than One Country*, Migration Policy Institute, verkregen via www.migrationinformation.org
- Levitt, Peggy, et al, (2003), International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction, in *International Migration Review*, 37(3). p565-575
- Levitt, Peggy, *The Ties That Change: Relations to the Ancestral Home over the Life Cycle*, p123-144, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C, eds., (2002), *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Portes, Alejandro, et al, (1999), The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field, in *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217-237
- Portes, Alejandro, (2001), Introduction: the debates and significance of immigrant transnationalism, in *Global Networks*, 3, p181-193
- Portes, Alejandro, (2003), Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism, in *International Migration Review*, 37(3), p874-892
- Rumbaut, R., *Severed or Sustained Attachment? Language, Identity, and Imagined Communities in the Post-Immigrant Generation*, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing*

Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation, New York: Russell Sage Foundation

- Smith, C., (2003), *Diasporic Memberships in Historical Perspective: Comparative Insights from the Mexican, Italian and Polish Cases*, in *International Migration Review*, 37(3), p724-759
- Smith, R., *Life Course, Generation, and Social Location as Factors Shaping Second-Generation Transnational Life*, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Snel et al, (2004), Voorbij Landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid als belemmering voor integratie?, in *Sociologische Gids*, 51, p75-100
- Stebbins, R. A., (2002), *Exploratory Research in the Social Sciences*, Thousand Oaks: Sage
- Takenaka, Ayumi, (2007), *Secondary Migration: Who Re-Migrates and Why These Migrants Matter*, Migration Policy Institute, verkregen via www.migrationinformation.org
- Vertovec, S., (2001), Transnationalism and identity, in *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), p573-582
- Vickerman, Milton, *Second-Generation West Indian Transnationalism*, p341-366, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Vogt, W. P., (1999) *Dictionary of Statistics and Methodology: A Nontechnical Guide for the Social Sciences*, London: Sage
- Waldinger, R., Fitzgerald, D., (2004), Transnationalism in Question, in *American Journal of Sociology*, 109(5), p1177-1195
- Wessendorf, S., (2007), 'Roots Migrants' Transnationalism and 'Return' among Second Generation Italians in Switzerland, in *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(7), p1083-1102
- Wester, F., and Peters, V., (2004), *Kwalitatieve Analyse. Uitgangspunten en procedures*, Bussum: Uitgeverij Coutinho

- Wolf, Diane L., *There's No Place like "Home": Emotional Transnationalism and the Struggles of Second-Generation Filipinos*, p255-294, in Levitt, Peggy, and Waters, Mary C. eds., (2002) *The Changing Face of Home. The Transnational Lives of the Second Generation*, New York: Russell Sage Foundation
- Zoomers, E.B., (2006), *Op zoek naar Eldorado. Over internationale migratie, sociale mobiliteit en ontwikkeling*, Rede 28 september 2006 Radboud Universiteit Nijmegen

Overige bronnen

- www.cbs.nl
- Intermediair, 6/3/2006, *De bekoring van de Bosporus*
- RNW, 9/8/2005, *Hoogopgeleide Nederlandse Turken dromen van een baan in Turkije*
- Tegenlicht, 1/10/2007, *Terug naar Turkije*, VPRO, te bekijken via <http://www.vpro.nl/programma/tegenlicht/afleveringen/35437317/>
- Webmagazine CBS 2005; <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2005/2005-1759-wm.htm>
- Wereldjournalisten, 18/7/2007, *Turkse economie belangrijk voor Nederlandse Turken*

Bijlagen

De respondenten

Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen worden in deze scriptie niet de echte namen van de respondenten gebruikt, maar is er gebruikt gemaakt van xxx. Overeenkomsten met echte personen berusten op toeval.

Aycen

Aycen is geboren en getogen in Enschede. Ze heeft in Nederland de HBO opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening afgerond. Ze is op dit moment 30 jaar oud. In 2006 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 28 jaar oud. Aycen heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Zeynep

Zeynep is geboren in Hengelo, Gelderland. Toen ze zeven jaar oud was, ging ze met haar gezin naar Turkije. Ze heeft daar tot haar 14^e gewoond. Ze heeft in Nederland de Kunstacademie afgerond. Ze is op dit moment 39 jaar oud. In 2006 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 38 jaar oud. Zeynep heeft zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit.

Feride

Feride is geboren en getogen in Enschede. Ze heeft in Nederland de MBO opleiding Mode afgerond. Ze is op dit moment 28 jaar oud. In 2007 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 27 jaar oud. Feride heeft zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit.

Ceyden

Ceyden is geboren en getogen in Amsterdam. Ze heeft in Nederland de MBO opleiding Administratie afgerond. Ze is op dit moment 26 jaar oud. In juli 2007 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 25 jaar oud. Ceyden heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Günay

Günay is geboren en getogen in Zaanstad. Ze heeft in Nederland de MBO Modevakschool afgerond. Ze is op dit moment 25 jaar oud. In 2000 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze heeft toen drie jaar in Antalya gewoond en gewerkt. Ze was toen 18 jaar oud. Vervolgens is ze voor anderhalf jaar teruggekeerd naar Nederland. In 2005 is ze naar Istanbul gemigreerd. Ze was toen 23 jaar oud. Günay heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Recep

Recep is geboren in Ankara. Toen hij vier jaar oud was, migreerde hij met zijn gezin naar Nederland. Hij heeft in Nederland de WO studie Law & Economics afgerond. Hij is op dit moment 30 jaar oud.. In 2007 heeft hij de stap gezet om naar Turkije te migreren. Hij was toen 30 jaar oud. Sinds eind 2005 reisde hij al dusdanig vaak op en neer tussen Turkije en Nederland, dat hij meer dagen per jaar in Turkije was dan in Nederland. Recep heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Yasemin

Yasemin is geboren en getogen in Rotterdam. Ze heeft in Nederland de WO studie Turkologie afgerond. Ze is op dit moment 29 jaar oud. In 2005 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 26 jaar oud. Yasemin heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Umut

Umut is geboren in Tilburg en getogen in Goirle. Hij heeft in Nederland de HBO opleiding Commerciële Economie afgegrond en vervolgens de WO opleiding Service en Retail Marketing afgerond. Hij is op dit moment 27 jaar. Eind 2006 heeft hij de stap gezet om naar Turkije te migreren. Hij was toen 26 jaar oud. Umut heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit.

Erdem

Erdem is in Nederland geboren. Op zijn zevende is hij naar familie in Turkije gegaan. Hij heeft tot zijn 18^e daar gewoond. Toen hij 18 was, is hij weer naar Nederland gegaan voor zijn opleiding. Hij heeft de HBO opleiding Elektrotechniek en Bedrijfskunde afgerond. Hij is op dit moment 34 jaar oud. In 2005 heeft hij de stap gezet om naar Turkije te migreren. Hij was toen 32 jaar oud. Erdem heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit. Erdem is getrouwd met Hamide.

Hamide

Hamide is in Nederland geboren. Toen ze vier jaar oud was, ging ze met haar gezin naar Turkije. Ze heeft tot haar 18^e daar gewoond. Toen ze 18 was, is ze met haar gezin weer naar Nederland gegaan voor haar opleiding. Ze heeft de opleiding WO Industrieel Ontwerpen afgerond. Ze is nu 33 jaar oud. In 2005 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 31 jaar oud. Hamide heeft zowel de Turkse als de Nederlandse nationaliteit. Hamide is getrouwd met Erdem.

Sabriye

Sabriye is in Turkije geboren. Toen ze vier jaar oud was, migreerde ze met haar gezin naar Nederland. Ze heeft in Nederland de mavo afgerond. Ze is op dit moment 45 jaar oud. In 1988 heeft ze de stap gezet om naar Turkije te migreren. Ze was toen 25 jaar oud. Sabriye heeft de Turkse nationaliteit.

De interviewgids

Hieronder wordt de interviewgids weergegeven, zoals deze in grote lijnen tijdens de interviews is gebruikt. Omdat elke respondent anders is, is niet elk interview op dezelfde manier verlopen. Er is dan ook niet strikt aan de vragenlijst vastgehouden. Soms zijn er vragen bij gekomen, soms zijn er vragen afgevallen.

1. Kun je me wat vertellen over je leven in Nederland voordat je naar Turkije migreerde?
2. Welke rol nam Turkije en Turks zijn in jouw leven in toen je nog in Nederland woonde?
3. Toen je nog in Nederland woonde, voelde je je toen een Nederlander, of een Turk, of beide?
4. Wanneer zijn je ouders naar Nederland gekomen? Hoe vonden/vinden zij hun leven in Nederland?
5. Hoe belangrijk was Turkije en Turks zijn in je ouderlijk huis? Heeft dat jou beïnvloed? Hoe?
6. Met mensen van welke nationaliteiten ging je in Nederland voornamelijk om?
7. Gingen jullie vaak op vakantie naar Turkije vroeger? Hoe zagen deze vakanties eruit?
8. Had je in Nederland contact met familie/kennissen in Turkije? Of in andere landen? Hoe zag dit contact eruit?
9. Wanneer ben je voor het eerst gaan nadenken over migreren naar Turkije? Waarom juist toen?
10. Waarom ben je gaan nadenken over migratie? Welke factoren zijn hierop van invloed geweest?
11. Wanneer werd de beslissing om te migreren concreet?
12. Welke stappen heb je ondernomen om de migratie te realiseren?
13. Welke verwachtingen had je voordat je migreerde van je toekomstige leven in Turkije?
14. Hoe voelde de migratie voor jou?
15. Kun je me vertellen hoe je leven er nu in Turkije uitziet?
16. Zijn je verwachtingen uitgekomen? Wat is meegefallen, wat is tegengevallen?
17. Vind je, achteraf gezien, dat je verwachtingen realistisch waren? Hoe komt dat denk je?
18. Wat vind je verbeterd ten opzichte van je leven in Nederland?
19. Zijn er dingen aan Nederland die je nu mist?
20. Ben je blij dat je de stap gezet hebt?
21. Hoe zie je de toekomst voor je?